

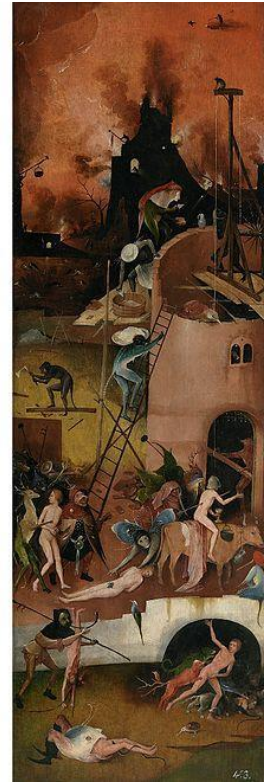
Op deze uitgave is de CC-BY-NC-licentie van toepassing.

Het is toegestaan om deze uitgave te kopiëren, distribueren, vertonen en op te voeren, en om afgeleid materiaal te maken dat op dit werk gebaseerd is zolang dit geen commerciële doeleinden heeft en uitsluitend als de auteur vermeld wordt als maker: W.J. van de Velde / Theologische Universiteit Apeldoorn

Helder preken over de hel

Een praktisch-theologisch onderzoek naar de wijze waarop de hel ter sprake komt in de Christelijke Gereformeerde Kerken en welke homiletische kaders de Schrift hierbij wijst.

Masterscriptie

Major Praktische Theologie

Onderwijsinstelling: Theologische Universiteit Apeldoorn

Student: Willem Jan van de Velde

Studentnummer: 1030

Begeleider: prof. dr. M.J Kater

Datum: 9 december 2020

Afbeelding omslag: Het Hooiwagen-drieluik van de Zuid-Nederlandse schilder Hieronymus Bosch in het Museo del Prado in Madrid.¹ De hooiwagen wordt getrokken door een aantal demonen. Ze trekken de hooiwagen – en daarmee de afgebeelde mensen – richting het rechterpaneel waar Hieronymus Bosch de hel heeft geschilderd.

---

¹ [https://nl.wikipedia.org/wiki/Hooiwagen-drieluik_\(Prado\)](https://nl.wikipedia.org/wiki/Hooiwagen-drieluik_(Prado)) [geraadpleegd op 3 september 2020].

Inhoud

Inleiding	6
Aanleiding	6
Probleemschets	7
Doelstelling	8
Onderzoeksmethode	8
Hoofd- en deelvragen	9
1. Analyse van de preken serie 'Uit de Levensbron'	11
1.1 Inleiding	11
1.2 Methodologie	13
1.3 Het spreken over de 'vier laatste dingen'	16
1.4 Het spreken over de hel	20
1.5 Het spreken over het laatste oordeel	25
1.6 Conclusie	30
2. Een verklaring van de resultaten uit de prekenanalyse	32
2.1 Inleiding	32
2.2 De inhoud van het spreken over de hel	34
2.3 De functie van het spreken over de hel	40
2.4 De gestalte van het spreken over de hel	44
2.5 De frequentie van het spreken over de hel	46
2.6 Conclusie	52
3. Homiletische kaders uit de brief aan de Hebreëën	54
3.1 Inleiding	54
3.2 Beknopte canoniek van de brief aan de Hebreëën	55
3.3 Hebreëën 2 vers 1-4	59
3.4 Hebreëën 3 vers 7-12.18-19	62
3.5 Hebreëën 4 vers 11-13	65
3.6 Hebreëën 6 vers 4-8 en 9	68
3.7 Hebreëën 9 vers 27-28	71
3.8 Hebreëën 10 vers 26-31	74
3.9 Hebreëën 12 vers 25 – 29	78
3.10 Conclusie	81
4. Aanbevelingen voor de praktijk	87
4.1 Inleiding	87

4.2 Inhoud	88
4.3 Functie	91
4.4 Gestalte	94
4.5 Godsbeeld	97
4.6 Conclusie	99
Suggesties voor vervolgonderzoek	101
Samenvatting	102
Literatuurlijst	104
Bijlage 1 – Prekenanalyse van de 88 ^e jaargang	108
Bijlage 2 – Prekenanalyse van de 87 ^e jaargang	153

Inleiding

In deze inleiding wordt aandacht besteedt aan de aanleiding, de probleemschets, de doelstelling en de gekozen onderzoeksmethode van dit onderzoek. Dit alles leidt naar de hoofdvraag en de daarbij behorende deelvragen.

Aanleiding

Op 2 september 2019 behaalde ik het proponentsexamen en sindsdien mag ik voorgaan binnen de Christelijke Gereformeerde Kerken. Kort daarop schreef ik een preek uit Johannes 15. Hier noemt Jezus zichzelf de Wijnstok en zijn discipelen de ranken. Jezus geeft hier de opdracht om 'in Hem' te blijven, maar Hij geeft ook een waarschuwing: 'Als iemand niet in Mij blijft, wordt hij buitengeworpen zoals de rank, en verdort, en men verzamelt ze en werpt ze in het vuur, en zij worden verbrand' (Joh. 15,8)². In de eerste versie van de preek benoemde ik dit vers, vergezeld met een waarschuwing, maar woorden over de hel liet ik achterwege.

Tijdens de nabespreking in de consistorie werden er juist over dit gedeelte van de preek veel vragen gesteld en gedachten gedeeld. Voordat ik de preek opnieuw hield, heb ik de ontvangen reacties en feedback verwerkt waarbij ik het woord hel gebruikte. Nadat ik de preek voor de tweede keer hield, werd er opnieuw veel aandacht besteed aan bovengenoemde passage. Opnieuw verwerkte ik de feedback, voordat ik de preek opnieuw hield. In totaal heb ik deze preek zeven keer gehouden en zes keer heb ik de feedback van de vorige preekbespreking verwerkt.

Zo vermeed ik eerst het woord 'hel', maar voegde ik het later wel toe. Tijdens een preekevaluatie had men dit woord namelijk gemist. Toen ik het woord 'hel' ging gebruiken heb, heb ik geprobeerd om dat op een voorzichtige en pastorale wijze te doen. Bij een andere preekevaluatie vond de kerkenraad dat ik meer moest benadrukken dat kerkverlaters terug bij de kerk kunnen komen. Dit werd verwerkt en de waarschuwing die in de preek klonk werd voorzien van een extra pastorale toon. Daarnaast werd mijn spreken over kerkverlating aangevuld met enkele woorden over geloven buiten de (plaatselijke) gemeente. Zodat hoorders niet de indruk zouden krijgen dat alle mensen buiten de plaatselijke gemeente naar de hel gaan. Zodoende heb ik de passage over het verbranden van de ranken zes keer gewijzigd.

Hoe voorzichtig en zorgvuldig ik ook probeerde te spreken, keer op keer bleef deze passage het onderwerp van gesprek bij de preekbespreking. Blijkbaar trekt het onderwerp de aandacht, roept het

---

² Alle bijbelcitaten in deze studie zijn – tenzij anders vermeld – ontleend aan de Herziene Statenvertaling (2010).

vragen op, geeft het een allergische reactie of irriteert het. Het is hoe dan ook een enorme trigger om over door te spreken of tegenin te gaan.³

Dat het onderwerp de aandacht heeft, blijkt ook uit de belangstelling voor de studiedag van weetwatjegeloof.nl over 'De hel', die ik in februari 2020 bezocht. Deze studiedag werd gehouden naar aanleiding van een onderzoek naar het denken over de hel onder christenen en predikanten. Uit de enquête bleek dat predikanten minder traditioneel zijn gaan denken over de hel en ze er minder over zijn gaan preken.⁴

Probleemschets

Met name in het Nieuwe Testament wordt er verschillende keren gesproken over het laatste oordeel en de hel of de eeuwige straf. Zo rekent de apostel Paulus het laatste oordeel tot zijn Evangelie (Rom. 2,16).⁵ De prediking van de genade kan volgens Bohren daarom ook niet zonder de Rechter, die ook de Redder is.⁶ Ook in de Heidelbergse Catechismus, de Nederlandse Geloofsbelijdenis en de Dordtse Leerregels zijn het oordeel en de eeuwige straf in meer of mindere mate aanwezig. Zowel de verkondiging vanuit het Woord als de uitleg van de Heidelbergse Catechismus zouden er dus toe moeten leiden dat er in Christelijke Gereformeerde Kerken met enige regelmaat over de hel of de eeuwige straf gesproken wordt in de prediking.

Hoe kan een voorganger dit doen? Men zou verwachten dat homiletische handboeken hier de nodige aandacht aan besteden. In (recente) homiletische handboeken wordt echter weinig tot geen aandacht besteed aan het ter sprake brengen van moeilijke onderwerpen zoals het oordeel, de hel of de eeuwige straf in de prediking.⁷

---

³ Filosoof en theoloog Gerko Tempelman schreef in het NRC Handelsblad dat geloven in de hel meestal niet meer is dan een reflectieve overtuiging. Een overtuiging die domweg weinig te maken heeft met het dagelijkse leven. Misschien riep mijn spreken over de 'verbrande ranken' daarom zoveel op, omdat ik een 'reflectieve overtuiging' wél verbond met het dagelijks leven. Zie: Tempelman, 'Hoe geloof in God en geloof in een complot elkaar raken'.

⁴ Den Boer en De Fijter, 'Is het vuur van de hel uitgedoofd?', 18.

⁵ Bohren, *Predigtlehre*, 252.

⁶ Bohren, *Predigtlehre*, 258.

⁷ Zo wordt dit onderwerp (maar ook het bredere onderwerp eschatologie) niet besproken in de meest recente handboeken van Bert de Leede & Ciska Stark, *Ontvouwen, Protestantse prediking in de praktijk* (Zoetermeer: Boekencentrum, 2017), Kees de Ruijter, *Horen naar de stem van God. Theologie en methode van de preek* (Zoetermeer: Boekencentrum, 2013), Stuart Olyott, *Preaching Pure and Simple* (Bryntirion: Bryntirion Press, 2005), W. Klippert, *Van tekst tot preek. Handboek voor de prediking* (Heerenveen: Groen, 1997), G.D.J. Dingemans, *Als hoorder onder de hoorders. Hermeneutische homiletiek* (Kampen: Kok, 1991). Maar ook in de wat oudere werken als *I believe in Preaching* (London: Hodder & Stoughton, 1982) van J.R.W. Stott, *Biblisches predigen* (Hannover: Lutherisches Verlagshaus, 1988) van H. Hirschler, of de *Gereformeerde homiletiek* (Amsterdam: Bolland, 1973) van T. Hoekstra wordt het onderwerp niet ter sprake gebracht. Alleen het handboek *Predigtlehre* (Gütersloh: Kaiser, 1993) van Rudolf Bohren bevat een waardevol hoofdstuk over het spreken over het laatste oordeel en de hel. Bohren stelt dan men niet over de komende Rechter kan spreken

Kremer, die hoogleraar was aan de Theologische Universiteit te Apeldoorn, schreef in 1971 al over de allergie van de hedendaagse, zich autonoom wanende mens voor de realiteit van de hel.⁸ In 2020 zal die allergie eerder toe- dan afgenomen zijn. Uit een onderzoek dat is uitgevoerd door *De Nieuwe Koers* blijkt dat er inderdaad minder over de hel wordt gepreekt, gesproken en gehoord.⁹

Mijn persoonlijke ervaring van ongemak bij het spreken over de hel en het ongemak van mijn toehoorders past dus in een groter patroon. Een patroon van verschuivingen in de opvattingen over een toegenomen ongemak bij de hel. Iets van dat ongemak of de botsing tussen ‘theorie’ en ‘praktijk’ wordt ook verwoord door Andries Knevel, redacteur van het boekje *Hemel of hel* en Francis Chan, medeauteur van het boekje *Bestaat de hel? Een bijbelse verkenning*. Prikkelend sprak Knevel op de studiedag over de hel tijdens de forumdiscussie tegen de aanwezigen: ‘De hel bestaat niet, u gelooft in alverzoening. Als je werkelijk gelooft dat je zoon, broer, buurman eeuwige pijn te wachten staat, dan word je toch gek?’¹⁰ Francis Chan verdedigt het bestaan van een eeuwige straf, maar schrijft tegelijkertijd over zijn worsteling: ‘Diep vanbinnen wil ik liever helemaal niet geloven in de hel.’¹¹

Doelstelling

In die context van verschuivende opvattingen, toenemend ongemak en een lacune in homiletische handboeken, mogen en moeten christelijke gereformeerde predikanten spreken over de hel. Dit onderzoek wil in kaart brengen hoe een zwaarbeladen thema als ‘de hel’ voorkomt in de prediking binnen de Christelijke Gereformeerde Kerken. Ten tweede wil dit onderzoek met publicaties uit het laatste decennium in kaart brengen waarom de preekpraktijk zich op deze manier manifesteert. Ten derde zal luisterend naar de Schrift bezien worden of, en zo ja, op welke manier meer recht gedaan kan worden aan dit aspect van de verkondiging. Het gaat daarbij zowel om de gestalte (de wijze waarop men preekt over de hel) als het gehalte (wat gezegd wordt over de hel). De onderliggende vraag is: op welke manier kan er in de prediking recht gedaan worden aan het spreken over de hel in de verkondiging?

Onderzoeksmethode

Om bovenstaande doelstelling te verwezenlijken wordt gebruik gemaakt van het onderzoeksmodel van de Amerikaanse praktisch theoloog Richard Robert Osmer. Osmer beschrijft in zijn boek *Practical Theology* een model van praktische theologische interpretatie met vier taken:

---

zonder dit te verbinden aan de gekomen Redder. Hij waarschuwt voor helleprediking door te wijzen op twee bijbelteksten. Romeinen 2,4 zegt dat Gods goedheid tot bekering leidt en niet de toorn van God. Romeinen 1,18 noemt dat Gods goedheid niet openbaar wordt zonder Gods toorn.

⁸ Kremer, ‘Het gericht in de prediking’, 273-278.

⁹ Den Boer en De Fijter, ‘Is het vuur van de hel uitgedoofd?’, 13.

¹⁰ Kuijper, ‘Met droge ogen over de hel preken? Doe maar niet’.

¹¹ Chan, *Bestaat de hel?*, 15.

1. De beschrijvend-empirische taak vraagt: 'Wat is er aan de hand?'
2. De interpretatieve taak vraagt: 'Waarom gebeurt dit?'
3. De normatieve taak vraagt: 'Wat moet er aan de hand zijn?'
4. De pragmatische taak vraagt: 'Hoe moet men reageren?'¹²

Hoofd- en deelvragen

Om deze doelstelling te kunnen verwezenlijken is een specifieke hoofdvraag opgesteld in het kader van een masterscriptie. Om het onderzoek uitvoerbaar te maken en te houden binnen de uren die voor een masterscriptie vastgesteld zijn, is het onderzoek afgebakend tot onderzoekbare proporties. Zo is er gekozen voor twee recente jaargangen in de preken serie *Uit de Levensbron* en één specifiek bijbelboek, namelijk de brief aan de Hebreëën. Daarom is de volgende onderzoeksvraag opgesteld:

Hoe wordt er in de christelijke gereformeerde kerken geprekt over de hel en hoe kan dat geëvalueerd worden vanuit gegevens in de Hebreëënbrief over de plaats van de hel in de prediking?

De hoofdvraag wordt – in navolging van het model van Osmer – nader gespecificeerd in de volgende deelvragen:

1. Hoe spreekt men op dit moment in de prediking over de hel binnen de Christelijke Gereformeerde Kerken?
2. Hoe valt dit spreken (of het ontbreken daarvan) in de prediking (dat is onderzocht bij de eerste onderzoeksvraag) te verklaren?
3. Welke homiletische kaders reikt de brief aan de Hebreëën aan voor het spreken over de hel in de prediking?
4. Welke aanbevelingen kunnen er op grond van praktijk en de (normatieve) theorie worden gegeven?

De vier taken van Osmer worden uitgevoerd bij het beantwoorden van de vier deelvragen van dit onderzoek. In deelvraag 1 wordt de huidige preekpraktijk geanalyseerd door middel van een beschrijvend onderzoek van de 87^e en 88^e jaargang uit de preken serie *Uit de Levensbron*. Dit zijn in totaal tachtig preken. Vervolgens zal bij het beantwoorden van de tweede deelvraag gezocht worden naar mogelijke antwoorden op de vraag waarom de preekpraktijk zich op deze manier manifesteert. Hierbij worden de populair wetenschappelijke studies *En de meeste van deze is Liefde* van Rob Bell en *Bestaat de hel?* van Francis Chan en Preston Sprinkle gebruikt. Daarnaast worden de resultaten van het onderzoek van *De Nieuwe Koers* gebruikt. In deelvraag 3 wordt een onderzoek gedaan naar

---

¹² Osmer, *Practical Theology*, 4.

wat de brief aan de Hebreëën aanreikt over de plaats van het laatste oordeel en de hel in de prediking. Ten slotte zullen bij het beantwoorden van de vierde deelvraag aanbevelingen worden gegeven voor de homiletische bezinning op dit aspect van de prediking binnen de Christelijke Gereformeerde Kerken.

1. Analyse van de prekenserie 'Uit de Levensbron'

1.1 Inleiding

Onderzoeksvraag

In dit eerste hoofdstuk wordt Osmers eerste taak voor de praktische theologie uitgevoerd. Dit betekent dat de huidige preekpraktijk geanalyseerd wordt op het spreken over de hel. Door deze taak uit te voeren, geeft dit hoofdstuk antwoord op de eerste deelvraag, die luidt: Hoe spreekt men op dit moment in de prediking over de hel binnen de Christelijke Gereformeerde Kerken? Daarvoor zijn de 87^e (2018) en 88^e (2019) jaargang van de prekenserie *Uit de Levensbron* geanalyseerd op het spreken over de 'vier laatste dingen'¹³. Eerst wordt onderzocht of en hoeveel er gesproken wordt over de 'vier laatste dingen'. Daarna wordt verder ingezoomd op het spreken over de hel en het laatste oordeel. Hierbij wordt gelet op het gehalte (wat er gezegd wordt) en de gestalte (de wijze waarop men spreekt). In totaal worden er tachtig preken van bijna evenzoveel christelijke gereformeerde predikanten geanalyseerd om antwoord te geven op bovenstaande deelvraag.¹⁴

Representativiteit

Om het onderzoek uitvoerbaar te houden worden de twee meest recente complete jaargangen uit de prekenserie *Uit de Levensbron* onderzocht. *Uit de Levensbron* is een prekenserie uit de Christelijke Gereformeerde Kerken.¹⁵ Er is gekozen voor twee complete jaargangen om inzichtelijk te krijgen of en hoe er gesproken wordt over het laatste oordeel en de hel en in welke mate dit voorkomt.¹⁶ Hierbij kan men de vraag stellen of deze twee jaargangen samen een representatief beeld geven van de prediking in het kerkverband. De redacteurs moeten met het oog op de achterban, de abonnees, en daarmee de financiën, zoveel mogelijk recht doen aan de diversiteit binnen het kerkverband.

---

¹³ Deze term is ontleend aan Van den Brink en Van der Kooi. Zij schrijven dat de opstanding der doden, het laatste oordeel, hemel en hel bekendstaan als de 'vier laatste dingen' (Van den Brink en Van der Kooi, *Dogmatiek*, 665). In de onderzoeksvraag wordt alleen gesproken over het spreken over de hel. Waarom er toch breder gezocht is dan het spreken over de hel wordt ook in paragraaf 1.2 uitgelegd.

¹⁴ Van een enkele predikant is meer dan één preek gepubliceerd in de twee geanalyseerde jaargangen.

¹⁵ In 1927 verscheen de eerste uitgave van *Uit de Levensbron en sindsdien* werd er wekelijks een preek van een christelijke gereformeerde voorganger naar de abonnees verzonden. Sinds 1985 ontvangen de abonnees tienmaal per jaar een uitgave met vier preken van christelijke gereformeerde voorgangers (Van 't Spijker, 'Vijfenzeventig jaargangen "Uit de Levensbron"', 7-17).

¹⁶ Wanneer men zou kiezen voor preken die geschreven zijn bij een selectie aan schriftlezingen, kan men alleen achterhalen hoe en in welke mate er gesproken wordt over het laatste oordeel en de hel bij specifieke schriftlezingen. Een dergelijke selectie aan preken bij bepaalde schriftlezingen geeft echter een minder representatief beeld van het spreken over de hel en het laatste oordeel in de prediking van de Christelijke Gereformeerde Kerken.

Tijdens het analyseren van de twee jaargangen bleek uit de aanbevolen liturgie en bijbelvertalingen dat de jaargangen inderdaad divers zijn. Men kan zich ook afvragen of de gekozen schriftlezingen en de thema's van de preken representatief zijn voor de prediking binnen de Christelijke Gereformeerde Kerken. Het is immers denkbaar dat predikanten minder geneigd zijn om 'gewaagde' schriftlezingen op te geven waarin de eeuwige straf of het laatste oordeel voorkomen. Uit het vervolg van het onderzoek blijkt dat predikanten ook over het laatste oordeel en de hel durven te spreken wanneer deze thema's niet voorkomen in de tekst of schriftlezing. Predikanten durven dit onderwerp dus in een 'leespreek' aan te snijden als het niet opkomt uit de schriftlezing. Waaruit men kan concluderen dat deze moeilijke thema's niet massaal vermeden worden.

Tegelijkertijd kan niet worden uitgesloten dat predikanten het spreken over moeilijke thema's vermijden wanneer zij een preek schrijven voor een leesdienst in een vacante gemeente. Daarnaast kan men zich afvragen of de publicatie van de preek van invloed is op de inhoud van de preek. Het is immers denkbaar dat een predikant langer studeert op de inhoud van de preek en meer werk maakt van het uiterlijk van een preek wanneer die gepubliceerd wordt. Hier kan men tegenin brengen dat, wanneer dit klopt, dit de inhoud en de zorgvuldigheid alleen maar ten goede komt. Dit alles in acht nemend kan geconcludeerd worden dat de laatste twee complete jaargangen van de prekenreeks *Uit de Levensbron* een redelijk representatief beeld geven van de prediking in de christelijke gereformeerde kerken.¹⁷

Een beschrijvend-empirisch onderzoek

De beschreven resultaten zijn niet de resultaten van een evaluatief onderzoek, maar van een beschrijvend-empirisch onderzoek naar het spreken over de hel in de praktijk van de prediking. Daarom bevat dit hoofdstuk de resultaten van een analyse en niet zozeer een waardeoordeel over de gevonden resultaten. Tijdens de analyse zijn bij iedere preek aantekeningen gemaakt. Zo werden er opmerkingen gemaakt naar aanleiding van het al dan niet spreken over de 'laatste vier dingen'. En wanneer daarover gesproken wordt, werd genoteerd wat de functie daarvan is, of dit spreken opkomt uit de preektekst of schriftlezing en op welke wijze dit spreken gestalte krijgt. Alle gegevens zijn samengevoegd in een Excel-tabel. Deze overzichtstabel is op te vragen bij de auteur. De aantekeningen zijn te vinden in de bijlage.

---

¹⁷ Niet van een gemeente, maar wel van het kerkverband als geheel.

1.2 Methodologie

1.2.1 Bestaande methoden

Er zijn verschillende methoden om preken te analyseren. Denk aan de methode van de Klinisch Pastorale Vorming, de 'Heidelberger analysemethode' of de methode van professor Baars uit zijn collegedictaat *Op zoek naar een methode van preekanalyse*.¹⁸ Deze methodes faciliteren een zeer uitgebreide preekanalyse. Vaak wordt er met deze methodes onderzoek gedaan naar elementen die niet interessant zijn voor dit specifieke onderzoek.¹⁹ Daarom is er – na kennis te hebben genomen van de eerder genoemde methoden – gekozen voor een eigen methode, waarbij specifieke vragen gesteld worden die voortkomen uit bovenstaande onderzoeksvraag.

1.2.2 Eigen methode

Om de analyse van de preken inzichtelijk te maken, is gezocht naar een methode om het spreken over het laatste oordeel en de hel te rubriceren. Op deze manier kunnen de resultaten van de analyse overzichtelijk in kaart gebracht worden.

Bewuste verbreding

De onderzoeksvraag beperkt zich tot het spreken over de hel in de prediking. Toch worden de preken ook onderzocht op het spreken over de hemel, het laatste oordeel en de wederkomst. Dat heeft een aantal redenen. Van den Brink en Van der Kooi schrijven dat het bij hemel en hel niet primair gaat om plaatsen of ruimtelijkheden. Hemel en hel omschrijven de blijvende verhouding tot God die afgeleiden van het oordeel van Jezus Christus als Rechter van mensen zijn.²⁰ Omdat het laatste oordeel nauw verbonden is met de hemel en de hel, wordt in de analyse niet alleen gezocht naar het spreken over de hel, maar ook naar het spreken over het laatste oordeel. Het laatste oordeel en de hel worden ervaren als de schaduwzijden. Zij staan tegenover de wederkomst en de hemel, die ervaren worden als de zonzijden van de 'vier laatste dingen'. Door de prekenanalyse bewust breder te trekken dan alleen het spreken over de hel, kan het spreken over de 'vier laatste dingen' ook meegenomen worden. Op die manier is er meer vergelijkingsmateriaal en het spreken over de hel mogelijk in een breder kader worden geplaatst.

Categorieën naar inhoud

---

¹⁸ Baars, *Op zoek naar een methode van preekanalyse*, 1-32.

¹⁹ Denk aan de structuur van de preek, de plaats van de hoorders in de preek of het trinitarisch spreken in de preek.

²⁰ Van den Brink en Van der Kooi, *Dogmatiek*, 665.

Van den Brink en Van der Kooi schrijven in hun *Christelijke dogmatiek* over de ‘vier laatste dingen’, waarmee ze de opstanding der doden, het laatste oordeel, hemel en hel bedoelen.²¹ Naar deze vier dingen is gezocht tijdens het analyseren van de twee preekjaargangen. Over de opstanding der doden schrijven Van den Brink en Van der Kooi dat Christus’ koninklijke komst (ook wel de wederkomst genoemd) de opstanding der doden inluit.²² Vanwege deze stelling is de ‘opstanding der doden’ samengevoegd tot de categorie ‘wederkomst & opstanding der doden’. Daarom zijn voorafgaand aan de analyse van de preken de volgende categorieën naar inhoud opgesteld:

1. De categorie ‘wederkomst & opstanding der doden’ bevat al het spreken over Jezus’ lichamelijke wederkomst en de ‘jongste dag’ of ‘laatste dag’. De wederkomst van Christus is direct verbonden met de opstanding van de doden.
2. Onder de categorie van het laatste oordeel wordt al het spreken over het oordeel geschaard dat God aan Christus overgegeven heeft (Joh. 5,22.27). In dit oordeel worden mensen aangesproken op hun daden, waarna mensen worden vrijgesproken en anderen veroordeeld zullen worden.²³
3. Onder de categorie ‘hemel & nieuwe aarde’ wordt al het spreken over de hemel geschaard. Hierbij kan gedacht worden aan de gelovigen die na hun sterven bij Christus zijn (HC 57), maar ook aan de nieuwe hemel en de nieuwe aarde. Opmerkingen als ‘voor eeuwig bij de Heere zijn’, ‘dan ontvang je het eeuwig leven’ of ‘dan ben je welkom in het nieuwe Jeruzalem’ behoren tot deze categorie.²⁴
4. Tot de vierde categorie behoort al het spreken over de hel en de eeuwige straf. De hel is de plaats van de eeuwige straf, die het deel zal zijn van de duivel en zijn engelen en van de onrechtvaardige mensen. Het spreken over de ‘eeuwige dood’ en ‘dan eindigt het in het donker’ behoren ook tot deze categorie.²⁵

Categorieën naar functie

Het is niet alleen belangrijk om te weten dat er gesproken wordt over de ‘vier laatste dingen’, maar ook om te weten waarom daar over gesproken wordt. Kremer, die hoogleraar ambtelijke vakken in

---

²¹ Van den Brink en Van der Kooi, *Dogmatiek*, 669.

²² Van den Brink en Van der Kooi, *Dogmatiek*, 665. Ook Van Genderen schreef dat de wederkomst van Christus direct verbonden is met de opstanding van de doden (Van Genderen en Velema, *Beknopte*, 779).

²³ Het laatste oordeel is niet populair. Het roept de gedachte op van een definitieve afrekening (Van den Brink en Van der Kooi, *Dogmatiek*, 665). Daarom wordt het laatste oordeel in dit onderzoek onder de subjectieve term ‘schaduwzijdes’ geschaard, hoewel dat erg eenzijdig is.

²⁴ Het woord hemel kan ook gebruikt worden om het uitspansel of de woonplaats van God aan te duiden. Wanneer het spreken over de hemel geen eschatologische betekenis heeft, wordt het niet meegenomen in het onderzoek.

²⁵ Over deze begrippen valt veel meer te schrijven. Het gaat hier echter om homiletische kaders en niet om dogmatische beschrijvingen.

Apeldoorn was, reikt in zijn artikel *Het gericht in de prediking* enkele functies aan voor het spreken over het oordeel. Zo schrijft Kremer over de bediening van de sleutelmacht van het koninkrijk der hemelen.²⁶ Het bedienen van de sleutelmacht is uitgesplitst in twee aparte functies, namelijk ‘appellerend’ en ‘waarschuwend’. Bij de appellerende functie ligt de focus op het positieve: het heil bij Christus.²⁷ Bij de waarschuwende functie ligt de focus op het negatieve: het onheil buiten Christus. Daarnaast schrijft Kremer over de prediking van het oordeel in verband met de heiliging van het leven van de hoorders.²⁸ Deze motiverende functie vormt de derde categorie.²⁹ Verder schrijft Kremer dat in de prediking van het gericht de vertroosting niet mag ontbreken.³⁰ Dit is de vierde functie. vertroosting is bij Kremer zowel een manier van spreken als een functie voor het spreken over het gericht. Bij het schrijven over de troost wijst hij op antwoord 52 uit de Heidelbergse Catechismus en artikel 37 uit de Nederlandse Geloofsbelijdenis. Daar wordt gesproken over troost in het gericht.³¹ De term vertroosting is gewijzigd naar de bredere term pastoraat.

Deze vier functies zijn gebruikt om de prediking te rubriceren bij het analyseren van de preken over de ‘vier laatste dingen’. Gedurende het onderzoek wees de praktijk uit dat uitsluitend deze functies niet voldoende waren. Daarom zijn tijdens de analyse – waarbij breder werd gekeken dan alleen het oordeel – enkele functies toegevoegd, namelijk ‘doxologisch’ en ‘verkondigend’. Bij de doxologische functie gaat het om het groot maken van de HEERE God om wat Hij nog gaat doen door middel van de ‘vier laatste dingen’. Bij de verkondigende functie hoort het spreken dat tot doel heeft om de (bijbelse) waarheid bekend te maken. Het verschil met de eerder genoemde functies is dat hierbij geen direct appèl of motiverende aansporing merkbaar is. De bekendmaking is dus vooral informatief van aard.

Categorieën naar gestalte

---

²⁶ Kremer schrijft ook dat de bediening van het Woord eist dat er over het gericht wordt gesproken. Dit wordt echter niet benoemd tot functie, omdat de verbinding tussen de Schrift en het spreken over de ‘vier laatste dingen’ als apart onderdeel in de analyse onderzocht wordt (Kremer, ‘Het gericht’, 273-278).

²⁷ Van den Brink en Van der Kooi schrijven dat de vele beelden en woorden over oordeel en ondergang in de Bijbel ernstig moeten worden genomen. Volgens hen moet men bij die woorden bedenken dat ze niet bedoeld zijn als neutrale informatievoorziening, maar als aansporing om het heil bij Christus te zoeken (Van den Brink en Van der Kooi, *Dogmatiek*, 672).

²⁸ Kremer, ‘Het gericht’, 276-277.

²⁹ Van Ruler schrijft dat men bij het laatste oordeel niet alleen wordt geoordeeld naar het al dan niet belijden van de Heiland, maar ook naar de werken. Daarom geeft de verwachting van de wederkomst van Christus ten oordeel – volgens Van Ruler – aan ons tijdelijke leven een ontzagwekkende ernst. (Van Ruler, *Ik geloof*, 120-122). Van den Brink en Van der Kooi schrijven dat de toekomst die het geloof verwacht, motiverend inwerkt op het heden (Van den Brink en Van der Kooi, *Dogmatiek*, 651). Motiverend handelen heeft dus alles te maken met heiliging en bekering van de zonde. Jason van Vliet stelt dat het preken over de eeuwige straf in de eerste plaats bedoeld moet zijn om heiligen te heiligen, niet om onbekeerden af te schrikken (Van Vliet, ‘Is Hell Obsolete?’, 130).

³⁰ Kremer, ‘Het gericht’, 278.

³¹ Kremer, ‘Het gericht’, 278.

Kremer schrijft in het eerder genoemde artikel dat dit spreken over het oordeel in ernst³² moet geschieden, vanuit de oproep tot bekering³³, in soberheid (wat betreft beeldend taalgebruik) en met vertroosting.³⁴ Deze vier categorieën zijn uitgebreid met twee andere categorieën. De vijfde categorie is afgeleid van het schrijven van M.J. Kater, docent praktische theologie op de Theologische Universiteit te Apeldoorn. Hij schrijft dat het wijs is om niet over de hel te spreken als een geïsoleerd onderwerp. Want – stelt hij – ten diepste is hier het God-zijn van God aan de orde.³⁵ De vijfde gestalte betreft de relatie tussen het spreken over de ‘vier laatste dingen’ en het spreken over Gods daden. De zesde categorie is afkomstig van de Nederlandse theoloog Klaas Schilder en de Zwitserse homileet Rudolf Bohren. Beiden pleiten voor evenwichtigheid. Schilder schreef in zijn studie *Wat is de hel?* dat het niet goed is om over de hel te spreken los van de hemel.³⁶ Bohren schreef in zijn homiletische werk *Predigtlehre* dat men niet over de Rechter kan spreken zonder te noemen dat Hij ook de Redder is.³⁷ Daarom is als zesde gestalte categorie toegevoegd of de schaduwzijden in relatie tot de zonzijden staan. Tijdens de preekanalyse werd duidelijk dat bovenstaande categorieën ontoereikend zijn. Daarom zijn tijdens de analyse de zevende en achtste categorie toegevoegd. De zevende categorie omvat het apologetisch spreken over de ‘vier laatste dingen’. De achtste categorie is bedoeld om alle keer dat er slechts één korte zin gesproken wordt over de ‘vier laatste dingen’ te rubriceren.

1.3 Het spreken over de ‘vier laatste dingen’

In deze paragraaf worden de resultaten van de analyse op al het spreken over de ‘vier laatste dingen’ weergegeven. Uit de analyse van de tachtig preken bleek dat er in 52 preken (65%) gesproken wordt over een van de ‘vier laatste dingen’. In 28 preken (35%) wordt geen van deze ‘vier laatste dingen’ genoemd. Hierbij moet wel opgemerkt worden dat enkele preken spreken over een van de laatste dingen in één zin of twee kleine zinnen. Zo schreef een predikant: ‘Als wij door God losgelaten zouden worden, zouden we allemaal verloren gaan’.³⁸ Deze zin is – hoe kort ook – gecategoriseerd tot het spreken over de hel. Een andere predikant schreef: ‘En zo opent Hij de deur van het paradijs.

---

³² Overigens schreef Bohren dat de komende Rechter ook de Redder is en er daarom ruimte is voor zowel vrees als vreugde. Dit zijn volgens hem geen tegenpolen, omdat ze elkaar heiligen (Bohren, *Predigtlehre*, 242).

³³ Schilder schrijft dat de verkondiging van de hel in de Schrift nooit gescheiden is van de prediking der verzoening (Schilder, *Wat is de hel?*, 209).

³⁴ Kremer, ‘Het gericht’, 277-278.

³⁵ Kater, ‘Onze eeuwige bestemming’, 467. Zoals Kater niet geïsoleerd over de hel wil spreken, zo wil Rudolf Bohren niet geïsoleerd over het laatste oordeel preken. Bohren verbindt het laatste oordeel aan de rechtvaardiging van de goddeloze (Bohren, *Predigtlehre*, 252).

³⁶ Schilder, *Wat is de hel?*, 28.

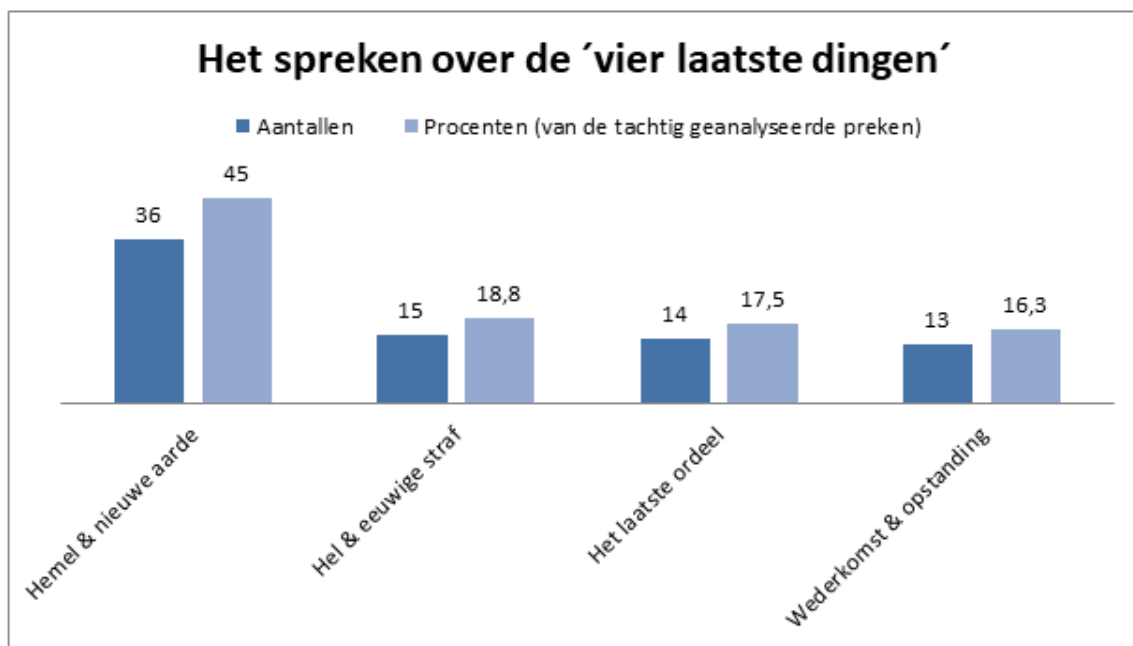
³⁷ Bohren, *Predigtlehre*, 231.

³⁸ *Uit de Levensbron*, 88^e jaargang, nummer 2, 40.

Zo opent Hij de weg naar het Vaderhuis met de vele woningen'. Deze twee zinnen zijn gecategoriseerd tot het spreken over de hemel.³⁹

Naast korte zinnen waren er ook predikanten die meer woorden gebruikten om te spreken over de 'vier laatste dingen'. Uitgebreid spreken over de 'vier laatste dingen', door meerdere alinea's aan een van deze onderwerpen te wijden, komt nauwelijks voor. Bij de weergave van de verschillende manieren van spreken staat vermeld hoe vaak het voorkomt dat er slechts één zin aan het laatste oordeel of de hel wordt gewijd. De resultaten van de analyse naar het spreken over de 'vier laatste dingen' is weergegeven in onderstaande tabel.

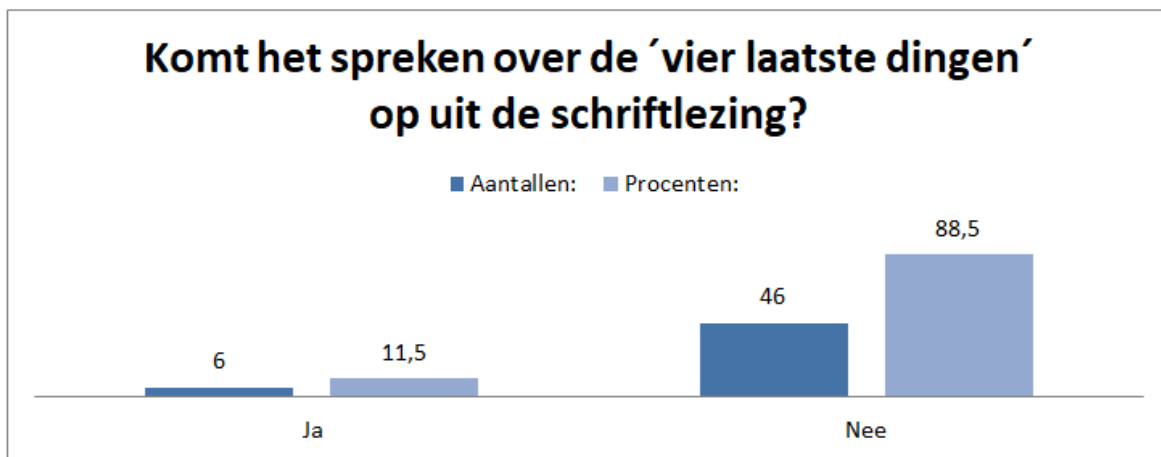
In totaal wordt er in 36 preken (45%) gesproken over de 'hemel & nieuwe aarde'. In vijftien preken (18,8%) wordt er gesproken over de 'hel & eeuwige straf'. Hierbij moet worden opgemerkt dat het woord hel slechts twee keer gebruikt wordt. Wel worden andere woorden voor hetzelfde onderwerp gebruikt. Zo wordt er gesproken over 'eeuwige dood', 'eeuwige ondergang' of 'dan eindigt het in het donker'. Het laatste oordeel wordt in veertien preken (17,5%) genoemd. De 'wederkomst & opstanding', die samen één categorie vormen, worden in dertien preken (16,3%) genoemd.

In een aantal preken komen meerdere categorieën voor. Denk bijvoorbeeld aan preken waar zowel over de hemel als over de hel wordt gesproken. Daarom is de optelsom van de categorieën hoger dan de 36 preken waar gesproken wordt over de 'vier laatste dingen' en komt de optelsom van de percentages boven de 100%.

³⁹ *Uit de Levensbron*, 88^e jaargang, nummer 2, 61.

1.3.1 Schriftuurlijke bron?

In zes (11,5%) van de 52 keer dat er gesproken wordt over de ‘vier laatste dingen’ komt dit direct op uit de tekst of de schriftlezing. In de 46 (88,5%) overige keer komt het spreken dus niet op uit de schriftlezing. Wel gebeurt het een enkele keer dat een predikant een bijbeltekst citeert die niet als tekst of schriftlezing diende. Zo citeert een predikant Hebrëeën 9,27, waar staat: ‘Het is voor de mensen beschikt dat zij eenmaal moeten sterven en dat daarna het oordeel volgt’.⁴⁰

Soms komt het spreken over de ‘vier laatste dingen’ voort uit het doortrekken van theologische lijnen. Denk bijvoorbeeld aan een schriftlezing uit Lukas 23, waar beschreven staat hoe Herodes Jezus Christus veroordeelt. In de bijbehorende preek worden er lijnen getrokken van Herodes’ veroordeling van Christus naar het laatste oordeel door Christus.⁴¹ Zo iets vergelijkbaars wordt gedaan in een preek voor de adventsperiode. Daar wordt een lijn getrokken van Christus’ komst in het vlees naar Christus’ wederkomst op de wolken.⁴² Deze twee voorbeelden uit de prekenanalyse zijn niet getypeerd als opkomend uit de schriftlezing. Zo laat de praktijk zien dat het spreken over de ‘vier laatste dingen’ voort kan komen uit de exegese, maar ook uit dogmatische, bijbels theologische, of homiletische overwegingen van de prediker. Naast de bijbeltekst is er immers de prediker, met zijn eigen hermeneutische positie.⁴³ Of dat terecht is, is (op dit moment) niet aan de orde.

⁴⁰ *Uit de Levensbron*, 87^e jaargang, nummer 6, 192.

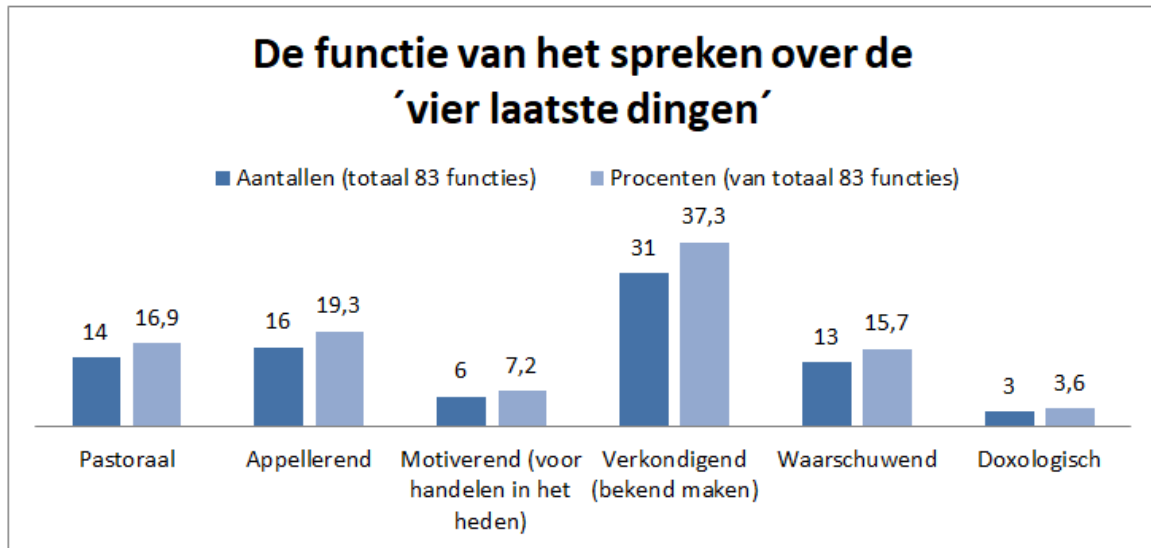
⁴¹ *Uit de Levensbron*, 88^e jaargang, nummer 2, 53.

⁴² *Uit de Levensbron*, 88^e jaargang, nummer 10, 331.

⁴³ De gereformeerd-vrijgemaakte predikant Pieter Boonstra schrijft in zijn proefschrift *Omgang met de Bijbeltekst in de preek* dat er vier factoren zijn die bepalend zijn voor hoe een preek eruit komt te zien. Ten eerste noemt hij de factor van het perspectiveren. In de preek wordt het Bijbelgedeelte door de predikant in een bepaald perspectief getrokken. Een bijbeltekst wordt namelijk gelezen vanuit het grotere verband van de Schrift en de geloofsleer. Ten tweede noemt hij het kenschetsen van de tijd. In preken schetsen predikanten, bewust of onbewust, de huidige tijd. Zowel op metaniveau (‘de tijd waarin we leven’, een typering van de tijdgeest) als op lokaal en gemeentelijk niveau (wat er gaande is in de gemeente). Als derde factor noemt Boonstra de contemporisatie, dat wil zeggen: dat de afstand in tijd tussen ‘de tekst van toen’ en ‘de dagelijkse

1.3.2 De Functie van het spreken over de 'vier laatste dingen'

Uit het voorgaande onderzoek blijkt dat er gesproken wordt over de 'vier laatste dingen'. In deze paragraaf wordt gekeken naar de functie van dit spreken. De opsomming van deze functies vindt plaats in een willekeurige volgorde. De inhoud van deze functies is (uitgebreider) uitgelegd in paragraaf 1.2.

Eerste functie: pastoraal (vertroostend, bemoedigend)

Veertien keer heeft het spreken over de 'vier laatste dingen' een pastorale functie. Bij een pastorale functie kan bijvoorbeeld gedacht worden aan een opmerking als: 'De Here brengt zijn volk thuis'.⁴⁴

Tweede functie: appellerend

In de tachtig onderzochte preken komt de appellerende functie zestien keer voor. Elf keer bij de 'schaduwzijdes' en vier keer bij de 'zonzijdes'.

Derde functie: motiverend

De motiverende functie heeft alles te maken met heiliging en bekering van de zonde. Zo roept een predikant op om in dit leven, in de levenswandel, al iets te laten zien van het Nieuwe Jeruzalem.⁴⁵

Deze motiverende functie op het heden komt in zes van de tachtig onderzochte preken voor.

Vierde functie: verkondigend

---

werkelijkheid van nu' wegvalt. Tot slot stelt Boonstra dat elke preek naar een eindpunt toewerkt. De predikant laat uiteindelijk zien wat de gemeente met de tekst kan. Dit noemt hij de 'gezaghebbende aanspraak'. Dat kan een belofte zijn, een appèl, een vraag (Boonstra, *Omgang met de Bijbeltekst in de preek*, 126, 147, 169, 191).

⁴⁴ *Uit de Levensbron*, 88e jaargang, nummer 1, 7.

⁴⁵ *Uit de Levensbron*, 88e jaargang, nummer 6, 215.

Vaak zijn dit korte zinnen, die enigszins losstaan van het betoog. Denk bijvoorbeeld aan (korte) opmerkingen als: 'Kortom: een God die van zondaren houdt en die hen redt van de eeuwige dood'.⁴⁶ Deze vierde functie komt het meest voor, namelijk 31 keer.

Vijfde functie: waarschuwend

In tegenstelling tot de appellerende functie ligt bij de waarschuwende functie de focus op het negatieve: het onheil buiten Christus. De waarschuwende functie komt dertien keer voor.

Zesde functie: doxologisch

De doxologische functie komt driemaal voor. Zo eindigt een predikant zijn preek met enkele woorden over de wederkomst, waarbij hij de HEERE looft: 'Op Hem hopen wij, Hem verwachten wij, Hem loven wij. Hem zij alle eer!'⁴⁷

1.4 Het spreken over de hel

Van de tachtig geanalyseerde preken wordt er in 52 preken (65%) gesproken over ten minste een van de 'vier laatste dingen'. In 28 preken (35%) klinkt daar geen enkele opmerking over. In vijftien preken (18,8%) wordt er gesproken over de hel, al wordt het woord hel zelf nauwelijks gebruikt. In deze paragraaf (1.3) worden de resultaten weergegeven van het onderzoek naar deze vijftien preken.

1.4.1 Schriftuurlijke bron?

Uit de resultaten van de analyse blijkt dat het spreken over de hel in de preek niet één keer opkomt uit de tekst of de schriftlezing. Waar het spreken over de 'vier laatste dingen' in het algemeen voor 11,5% opkomt uit de schriftlezing of tekst, komt het bij het spreken over de hel helemaal niet op uit de schriftlezing of tekst. De verschillen tussen het spreken over de 'vier laatste dingen' in het algemeen en de hel in het bijzonder zijn dus niet heel groot.

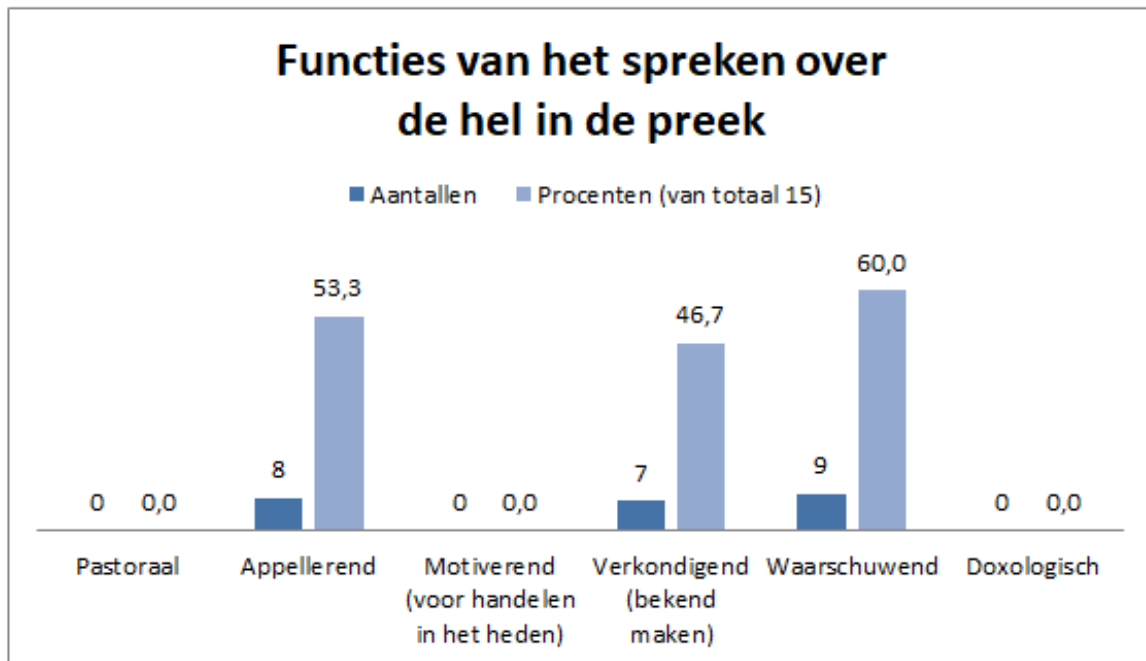
1.4.2 De functie van het spreken over de hel

In de tachtig onderzochte preken wordt er vijftien keer over de hel gesproken. Onderstaande tabel laat zien dat dit spreken drie functies heeft. Een enkele keer heeft dit spreken meerdere functies, vandaar dat er meer functies zijn dan de veertien keer dat er over de hel wordt gesproken.

---

⁴⁶ *Uit de Levensbron*, 88^e jaargang, nummer 2, 68.

⁴⁷ *Uit de Levensbron*, 88^e jaargang, nummer 9, 322.

Pastoraal (vertroostend)

In de Heidelbergse Catechismus wordt de wederkomst van Christus en de verdoemenis van Gods vijanden verbonden met de troost te midden van tegenspoed. Bij de woorden 'Hij zal al zijn en mijn vijanden in de eeuwige verdoemenis werpen' gaat het volgens Verboom niet om wraakzucht, maar om recht.⁴⁸ In de context van de Paltz, waar zich allerwegen vluchtelingen bevonden, waar het onrecht zegeviert en de brandstapels de waarheid in de kiem smoren, klinkt de roep om recht. Dat is troost, dat er een einde komt aan het kwaad.⁴⁹ Deze troostende of pastorale notie werd in de analyse echter niet gevonden.

De bediening van de sleutels van het Koninkrijk

De functies appellerend en waarschuwend vormen samen Kremers functie van de bediening van de sleutelmacht van het Koninkrijk. Ruim de helft van de keer (53,3%) dat er over de hel gesproken wordt heeft dit een appellerende functie. In 60% van de keer dat er over de hel wordt gesproken, wordt er gewaarschuwd voor de hel.

Verkondigend

Zeven maal (46,7%) wordt er over de hel gesproken om de hoorders bekend te maken met dit thema, zonder dat duidelijk was welke functie dit heeft naast informatie geven aan de hoorders.

⁴⁸ Verboom, *De theologie*, 197.

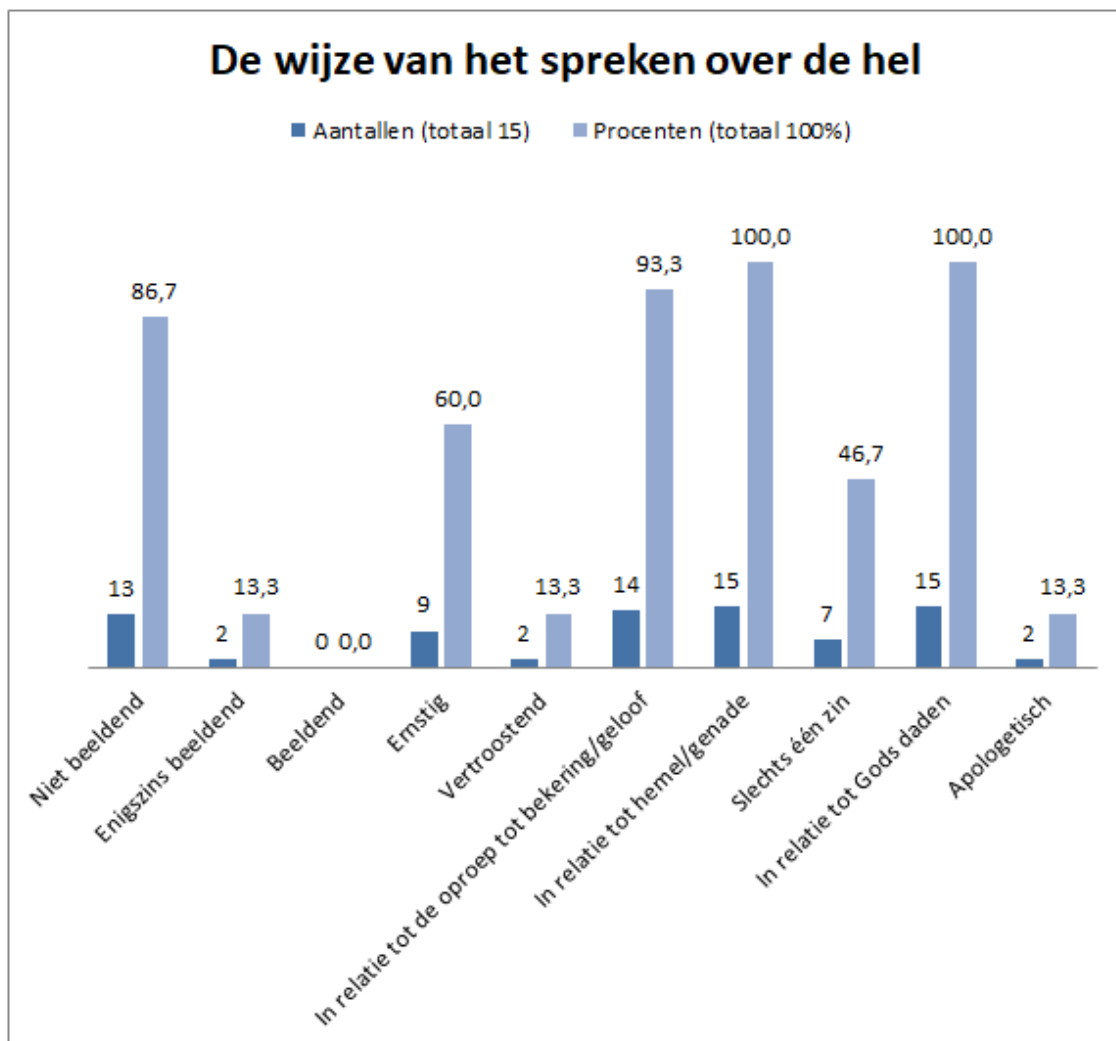
⁴⁹ Verboom, *De theologie*, 197.

Doxologisch en motiverend

De doxologische en motiverende functie zijn niet gevonden bij het spreken over de hel. Nu liggen deze functies misschien niet voor de hand, onmogelijk zijn ze zeker niet. God kan groot worden gemaakt voor het (toekomstig) verdrijven en straffen van het onrecht. En Jezus zelf verbindt in Mattheüs 5,22 en 5,29-30 het (zondig) handelen van mensen aan de hel en helse vuur. Jezus roept mensen op om de wortel van de zonde aan te pakken en drastische maatregelen te treffen hier op aarde.

1.4.3 De gestalte van het spreken over de hel

Nu bekend is of en met welk doel er over de hel wordt gesproken, is het interessant om te bezien hoe er over de hel wordt gesproken. In paragraaf 1.2 zijn de verschillende gestalten genoemd en uitgelegd. In deze paragraaf worden de gevonden gestalten weergegeven.

Beeldend

In de preekanalyse werd gelet op de mate waarin er beeldend wordt gesproken. Uit de resultaten blijkt dat er nauwelijks beeldend over de hel wordt gesproken. Volgens de Hersteld Hervormde predikant A.A.F. van de Weg wordt John Bunyans spreken over de hel gekenmerkt als beschrijvend. Hij gebruikt fysieke en tastbare voorstellingen in zijn spreken over de hel.⁵⁰ Zulk spreken is in de 87^e en 88^e jaargang van *Uit de Levensbron* niet gevonden. Daar wordt nauwelijks beeldend gesproken over de hel. Een voorbeeld van enigszins beeldend spreken is: 'Dan eindigt het in het donker'.⁵¹ En juist dat is nog verhullend taalgebruik, want het woord 'hel' wordt niet genoemd.

In relatie tot

Zoals eerder genoemd schrijft Kater dat het wijs is om niet over de hel te spreken als een geïsoleerd onderwerp.⁵² Het spreken over de hel staat altijd in de context van de hemel of Gods genade en altijd worden Gods (grote) daden verkondigd wanneer er over de hel wordt gesproken. Er wordt dus geen enkele keer geïsoleerd over de hel gesproken. In veertien van de vijftien preken staat de hel in context van de oproep om te geloven (in Christus) of zich te bekeer. Eén keer wordt er slechts een mededeling over de hel gedaan, zonder dat er sprake is van een appellerend of waarschuwend karakter. Er wordt echter altijd over de hemel of de genade gesproken wanneer de hel wordt benoemd.

Ernstig en kort

Iets minder dan de helft van de keer dat er over de hel wordt gesproken, betreft het slechts één (korte) zin. In ongeveer de andere helft van de preken wordt het spreken over de hel bestempeld als ernstig. Tijdens de analyse bleek dat ernstig spreken over hel en heel kort spreken over de hel meestal niet samen op gaan.

Apologetisch spreken

Wanneer er over een definitieve scheiding en twee eindbestemmingen wordt gesproken, kan men dit gewoonweg ter sprake brengen, maar – gezien de mogelijke weerstand – ook verdedigen. Ondanks het feit dat bij het spreken over de hel maar zelden intellectuele moeilijkheden de doorslag geven.⁵³ Van de 28 keer dat er gesproken wordt over de vermeende 'schaduwzijden' als hel en laatste oordeel, wordt er slechts drie maal apologetisch gesproken over het verloren gaan of het laatste oordeel. Opmerkingen als 'Jezus kwam om mensen te redden van de eeuwige ondergang' zijn daarin niet meegenomen. Eenmaal is er apologetisch gesproken over het laatste oordeel en tweemaal is er apologetisch gesproken over de eeuwige straf. Zo legde een predikant uit dat de

---

⁵⁰ Van de Weg, 'De realiteit van de hel', 18.

⁵¹ *Uit de Levensbron*, 88e jaargang, nummer 5, 167.

⁵² Kater, 'Onze eeuwige bestemming', 467.

⁵³ Kater, 'Onze eeuwige bestemming', 460.

mensen ‘die eens verloren gaan’ dit aan zichzelf te wijten hebben. Zij ‘die eens verloren gaan’ hebben namelijk niet één gebed om redding gebeden.⁵⁴

1.4.4 De inhoud van het spreken over de hel

Van de tachtig geanalyseerde preken werd er in vijftien preken gesproken over de hel. Uit vijftien preken valt moeilijk te destilleren hoe christelijke gereformeerde predikanten inhoudelijk denken over de hel. Bovendien wordt er in deze vijftien preken niet breedvoerig over de hel gesproken. Wat ook begrijpelijk is, aangezien de verkondiging geen catecheseles is en zeker geen college dogmatiek waar leerstukken uitputtend behandeld worden.

Van den Brink en Van der Kooi schrijven in hun *Christelijke dogmatiek* dat de hel volgens de klassieke visie een altijddurende toestand van gescheidenheid van God is, en daarmee van pijn en wroeging.⁵⁵ Op grond van de prekenanalyse kan daarom voorzichtig geconcludeerd worden dat christelijke gereformeerde predikanten redelijk klassiek denken over de hel. Dat blijkt bijvoorbeeld uit het volgende resultaten. Zo wordt in tien van de vijftien geanalyseerde preken het spreken over de hel verbonden aan het woord ‘eeuwig’. Daarnaast blijkt uit de paragraaf over de gestalte van het spreken over de hel dat het spreken over de hel in veertien van de vijftien situaties samen gaat met de oproep tot geloof of bekering. Waaruit blijkt dat predikanten van mening zijn dat de hel een mogelijke bestemming is voor hun hoorders, waar ze hen voor willen behoeden.

Spreken dat wijst op de leer van de alverzoening is in de analyse niet gevonden. Slechts één preek bevat een gedeelte waar men mogelijk de leer van de annihilatie van af kan leiden. Deze leer houdt in dat God degene die het aanbod van zijn genade en liefde willens en wetens afwijzen en daarin volharden, ten slotte vernietigt (annihileert).⁵⁶ Zo waarschuwt deze predikant zijn hoorders als volgt: ‘Wat vreselijk als je Hem hier en nu “geen plaats” gaf. Dan zul je bij Zijn tweede komst naar de aarde nergens blijven. Dan zal God tegen je zeggen: “Ik heb geen plaats voor je”’.⁵⁷ Dit ‘nergens blijven’ zou op de leer van de annihilatie kunnen wijzen. Aannemelijker is echter dat het verwijst naar het gezegde ‘dan zijn we nergens’. Een gezegde dat een situatie zonder oplossing voor ogen heeft.

Wanneer ook dit spreken niet verwijst naar de annihilatie, dan bevat de prekenanalyse geen enkele aanwijzing dat predikanten de leer van de annihilatie of de alverzoening aanhangen. Zo blijkt dat er niet veel over de hel wordt gesproken. Maar wanneer men over de hel spreekt, dan spreekt men hier

---

⁵⁴ *Uit de Levensbron*, 88^e jaargang, nummer 3, 81.

⁵⁵ Van den Brink en Van der Kooi, *Dogmatiek*, 669. De auteurs erkennen dat deze visie reeds in de vroege kerk niet door iedereen werd gedeeld, maar noemen het desondanks toch de klassieke visie.

⁵⁶ Van den Brink en Van der Kooi, *Dogmatiek*, 671.

⁵⁷ *Uit de Levensbron*, 87^e jaargang, nummer 1, 17.

heel klassiek over. Mochten er christelijke gereformeerde predikanten zijn die niet klassiek denken over de hel, dan laten ze dat in ieder geval niet merken in hun gepubliceerde preken.

1.5 Het spreken over het laatste oordeel

Van den Brink en Van der Kooi schrijven in hun *Christelijke dogmatiek* dat het bij hemel en hel niet primair gaat om plaatsen of ruimtelijkheden. Hemel en hel omschrijven de blijvende verhouding tot God die het gevolg van het gericht van Jezus Christus zal zijn. De hemel ontstaat daar waar God in zijn leven schenkende en reddende nabijheid aanwezig is. De hel vormt daar het tegendeel van: Gods absolute afwezigheid. De hel doet zich voor en krijgt werkelijkheid wanneer er sprake is van gescheidenheid van God, de God die leven geeft. Dat wordt zichtbaar bij Jezus' spreken over het eindgericht (Mat. 25), waarin Hij zijn hoorders confronteert met twee mogelijkheden. Zij die hebben geleefd volgens de regel van het Koninkrijk worden uitgenodigd het Koninkrijk binnen te gaan, en worden het eeuwige leven binnengeleid. Zij die zich niets van het Koninkrijk hebben aangetrokken, worden buitengesloten en gaan de eeuwige straf tegemoet.⁵⁸ Daarom wordt bij het uitvoeren van de eerste deelvraag gestart met het onderzoek naar de 'vier laatste dingen' en wordt na de analyse van het spreken over de eeuwige straf, ook het spreken over het laatste oordeel geanalyseerd.

1.5.1 Schriftuurlijke bron?

Eerder werd duidelijk dat 11,5% van al het spreken over de 'vier laatste dingen' opkomt uit de schriftlezing of tekst. Uit de analyse blijkt dat het spreken over het laatste oordeel niet opkomt uit de tekst of schriftlezing. Dat is dus vergelijkbaar met het spreken over de hel, dat ook niet één keer opkomt uit de tekst of schriftlezing. Wel komt het spreken over het laatste oordeel een enkele keer voort uit het citeren van een bijbeltekst door de predikant. Zo citeert een predikant Mattheüs 16,27: 'Want de Zoon des mensen zal komen in de heerlijkheid van Zijn Vader en Zijn engelen, en dan zal Hij ieder vergelden naar zijn daden'.⁵⁹

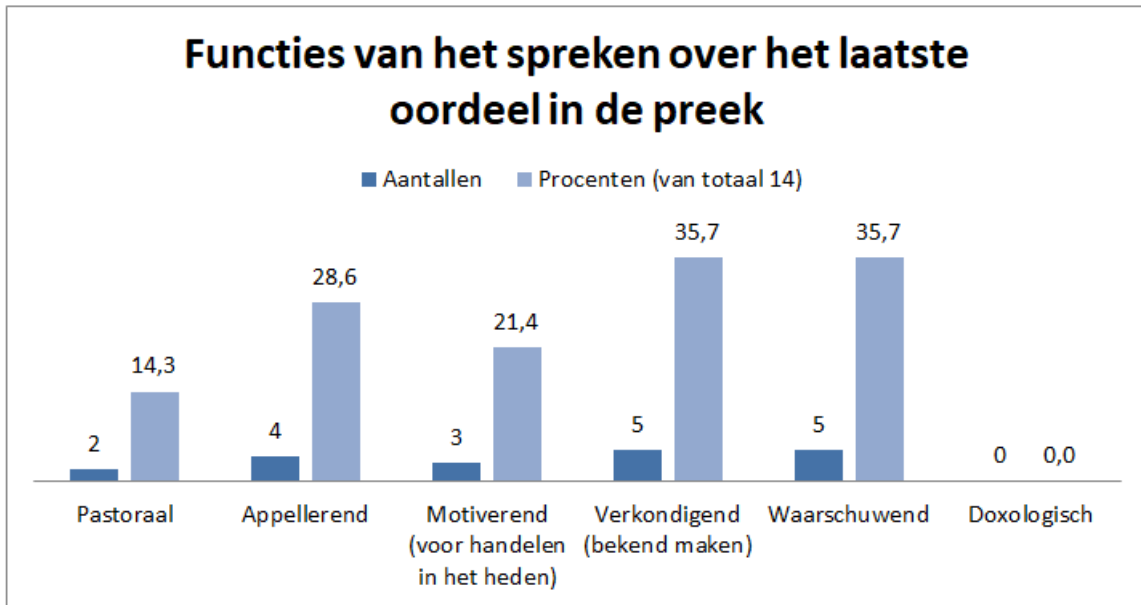
1.5.2 De functie van het spreken over het laatste oordeel

Veertien keer wordt er over het laatste oordeel gesproken. De functie hiervan is tweemaal pastoraal, viermaal appellerend, driemaal motiverend voor het handelen in het heden, vijfmaal verkondigend (zonder appèl of waarschuwing) en vijfmaal waarschuwend. Niet een keer heeft het laatste oordeel een doxologische functie.

---

⁵⁸ Van den Brink en Van der Kooi, *Dogmatiek*, 669. Vgl. Van Genderen en Velema, *Beknopte*, 785.

⁵⁹ *Uit de Levensbron*, 87e jaargang, nummer 5, 168.

Pastoraal (vertroostend)

Twee van de zeven keer dat er over het laatste oordeel wordt gesproken heeft dit een pastorale functie. Denk bijvoorbeeld aan een troostvolle opmerking als: ‘In dat oordeel zegt Hij: “Dat gaat Mij aan, geef maar, die schuld neem Ik (...)”’.⁶⁰

Appelleren

De appellerende functie komt vier keer voor. Denk hier bijvoorbeeld aan het indirecte appel: ‘Hij [Jezus] zwijgt om te kunnen spreken – voorspreken – in het gericht voor allen die tot deze Borg de toevlucht leerden nemen’.⁶¹

Motiverend

Drie keer wordt er motiverend gesproken bij het spreken over het laatste oordeel. Dit komt bijvoorbeeld voor in een preek waar gesproken wordt over tijdsbesteding. De predikant verkondigde: ‘Eenmaal zal God ons de vraag stellen, wat wij gedaan hebben met onze tijd (...) dan zullen wij antwoord moeten geven. (...) Eens zullen wij alles aan Hem teruggeven’.⁶²

Verkondigend

De verkondigende functie is de functie waarbij een (bijbelse) waarheid bekend wordt gemaakt, zonder dat er direct wordt opgeroepen tot geloof of bekering. Dit zijn vaak de kortere mededelingen die niet als waarschuwend of appellerend gecategoriseerd zijn.

⁶⁰ *Uit de Levensbron*, 88^e jaargang, nummer 3, 89.

⁶¹ *Uit de Levensbron*, 88^e jaargang, nummer 2, 49.

⁶² *Uit de Levensbron*, 88^e jaargang, nummer 1, 20-21.

Waarschuwend

Vijf maal heeft het spreken over het laatste oordeel een waarschuwend functie. Een voorbeeld hiervan is de preek waar Psalm 1 geciteerd wordt: 'Het is zeker dat de goddelozen niet zullen bestaan in het gericht en dat de weg der goddelozen zal vergaan'.⁶³

Doxologisch

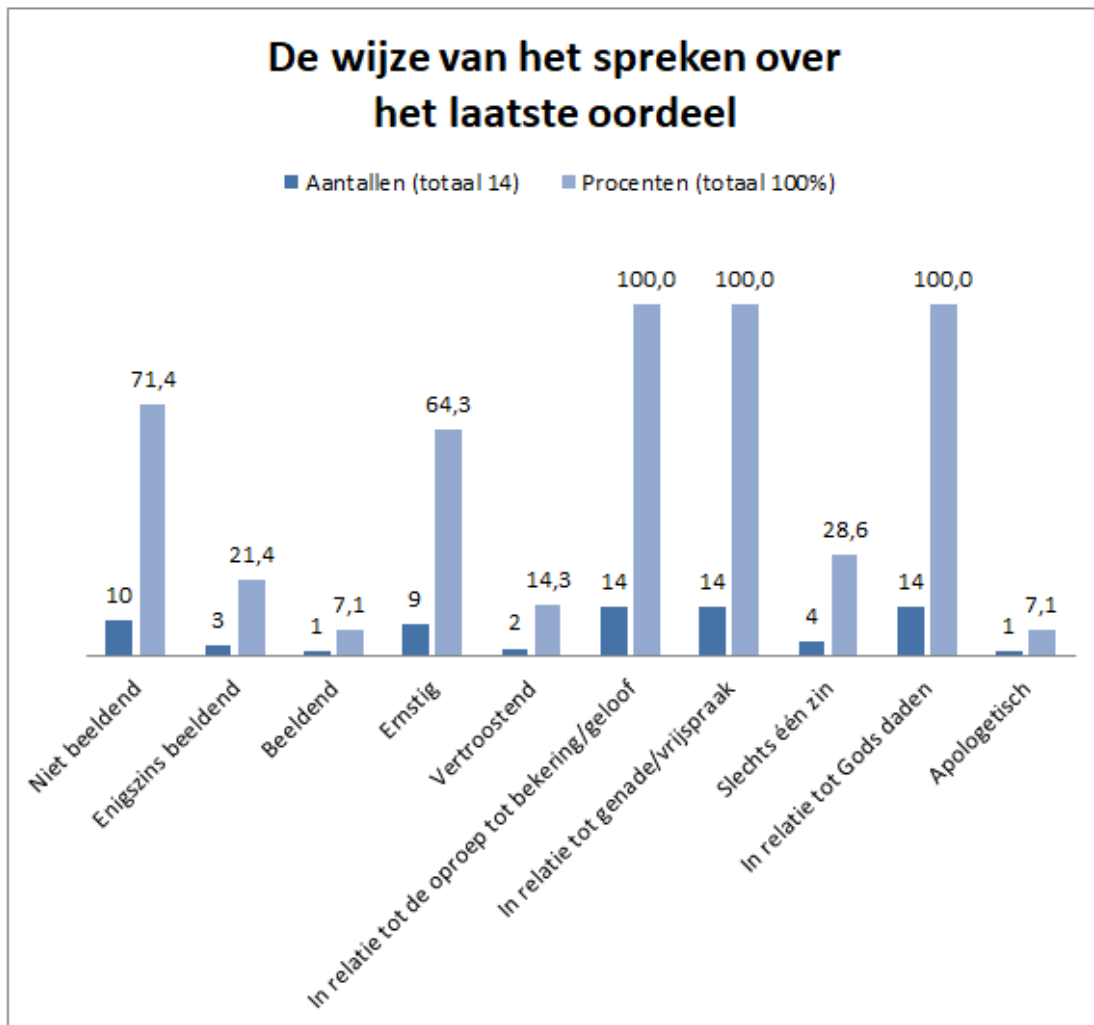
Het spreken over het laatste oordeel heeft niet een keer een doxologische functie. God wordt niet geprezen omdat Hij eenmaal recht zal spreken en het onrecht zal veroordelen.

1.5.3 De gestalte van het spreken over het laatste oordeel

Nu bekend is of en met welk doel er over het laatste oordeel wordt gesproken, is het interessant om te bezien op welke wijze er over het laatste oordeel wordt gesproken. De manier waarop er het laatste oordeel wordt gesproken, is vergelijkbaar met de manier waarop de hel ter sprake komt. Wel is er één opvallend verschil. Het laatste oordeel wordt minder als een 'tussendoortje' genoemd. Waar de hel soms in een tussenzin of bijzin voorkomt, worden meer woorden aan het laatste oordeel besteed.

---

⁶³ *Uit de Levensbron*, 88e jaargang, nummer 6, 180.

Beeldend

Over het laatste oordeel wordt grotendeels niet-beeldend gesproken. Eén van de zeven predikanten zegt: 'Dan zal Koning Jezus staan in het blinkende kled van Zijn goddelijke heerlijkheid'.⁶⁴ Deze uitspraak is gecategoriseerd als enigszins beeldend. Een andere prediker vertelt een fictief verhaal: 'Miljoenen mensen staan voor de troon van God. (...) Maar dan... Er gaat ineens een huivering door al die mensen... Het wordt zo stil dat je een speld kunt horen vallen. Er klinkt een stem: (...)'⁶⁵ De manier waarop deze predikant spreekt over het laatste oordeel, dat hier verkort is weergegeven, is gecategoriseerd als beeldend. Hier moet echter wel bij worden opgemerkt dat dit beeldend spreken tegelijk is gecategoriseerd als apologetisch. Het is geen huiveringwekkend waarschuwend verhaal. Nee, het is een fictief en sterk apologetisch verhaal om de goedheid van God tot uitdrukking te brengen.

⁶⁴ *Uit de Levensbron*, 88^e jaargang, nummer 2, 53.

⁶⁵ *Uit de Levensbron*, 88^e jaargang, nummer 6, 194-195.

Ernstig & kort

Evenals bij het spreken over de hel gaat het kort spreken vaak niet samen met ernstig spreken. Opvallend is echter dat predikanten, wanneer ze over het laatste oordeel spreken, dat uitgebreider doen dan wanneer de eeuwige dood ter sprake komt. Waar de hel in zeven van de vijftien keer in één (korte) zin ter sprake komt, is dat bij het laatste oordeel maar vier van de veertien keer.

Vertrouwend

Twee keer is het spreken over het laatste oordeel vertrouwend. Dat is gelijk aan het vertrouwend spreken over de hel. De percentages zijn niet exact hetzelfde, maar wel ongeveer gelijk. De hel komt iets vaker ter sprake.

In relatie tot

Het spreken over het laatste oordeel staat altijd in relatie tot het spreken over genade en vrijspraak, Gods daden en de oproep tot geloof of bekering. Het laatste oordeel is nooit een geïsoleerd onderwerp.

Apologetisch spreken

Van de veertien keer dat het laatste oordeel ter sprake komt, wordt er één keer apologetisch gesproken over het laatste oordeel. Zo vertelt een predikant een fictief verhaal over het laatste oordeel en verdedigt zo Gods goedheid in het laatste oordeel.⁶⁶

1.5.4 De inhoud van het spreken over het laatste oordeel

In de geanalyseerde preken uit de 87e en 88e jaargang van de prekenreeks *Uit de Levensbron* zijn veertien preken gevonden waar gesproken wordt over het laatste oordeel. In drie van deze preken wordt expliciet gesproken over Christus die zowel Redder als Rechter is.⁶⁷ In de andere preken wordt dit niet met zoveel woorden gezegd. Het is echter mogelijk dat predikanten ervan uitgaan dat dit bekend is bij de hoorders. In de meeste preken wordt het laatste oordeel uitgesproken door de Heere of God.

Tijdens de analyse bleek dat in negen van de veertien preken gesproken wordt over twee verschillende eindbestemmingen. Dat wil niet zeggen dat de andere predikanten ontkennen dat er

---

⁶⁶ *Uit de Levensbron*, 88^e jaargang, nummer 6, 194-195.

⁶⁷ Vgl. Bohren die in zijn homiletische werk *Predigtlehre* schreef dat men niet over de Rechter kan spreken zonder te noemen dat Hij ook de Redder is (Bohren, *Predigtlehre*, 231).

twee verschillende eindbestemmingen zijn, maar het wordt niet expliciet gezegd. Uit de ernst van het spreken wordt meestal duidelijk dat de predikant dit veronderstelt.⁶⁸

Van den Brink en Van der Kooi schrijven in hun *Christelijke dogmatiek* over drie elementen van het laatste oordeel. Ten eerste noemen zij de waarheidsfunctie van het laatste oordeel. In het laatste oordeel blijkt hoe het werkelijk zit. Dit element speelt nauwelijks rol in de geanalyseerde preken. Ten tweede noemen zij het laatste oordeel een zuivering, alles wat vuil en voos is wordt verbrand. Ook dit element speelt nauwelijks een rol in de geanalyseerde preken. Ten derde spreken Van den Brink en Van der Kooi over het element van vonnis of straf, dat zowel een kosmische zijde als individuele zijde heeft. Met de kosmische zijde wordt bedoeld dat er een afrekening plaatsvindt met de machten van het kwaad en wie zich daaraan overgeleverd heeft.⁶⁹ In tegenstelling tot de vorige twee elementen speelt dit element in een meerderheid van de geanalyseerde preken waar gesproken wordt over het laatste oordeel een grote rol. Daarbij moet wel opgemerkt worden dat niet zozeer het kosmische element – de satan en de zijnen zullen hun vonnis ontvangen – maar het individuele element een rol speelt. De hoorders worden gewaarschuwd, bijvoorbeeld met de woorden: ‘Het is de mens gezet eenmaal te sterven en daarna het oordeel’.⁷⁰

1.6 Conclusie

De prekenreeks *Uit de Levensbron* is een representatieve weergave van de prediking binnen de Christelijke Gereformeerde Kerken. Daarom kan op grond van de bovenstaande resultaten uit de preekanalyse geconcludeerd worden dat in 45% van de preken gesproken wordt over de hemel of de nieuwe aarde. In 18,8% van de preken wordt gesproken over de hel, in 17,5% van de preken wordt gesproken over het laatste oordeel en ten slotte wordt in 16,3% van de preken gesproken over de wederkomst en de opstanding van de doden.

Wekelijks wordt het geloof beleden in Jezus Christus Die ‘komen zal om te oordelen de levenden en de doden’, maar in de wekelijkse prediking hoort men daar niet zoveel over. Wanneer men de zogenaamde zonzijden en schaduwzijden bij elkaar optelt, kan men concluderen dat er meer over de ‘zonzijden’ (45% + 16,3% = 61,3%) wordt gesproken dan over de schaduwzijden (18,8% + 17,5% = 36,3%). Het spreken over de ‘vier laatste dingen’ komt nauwelijks op uit de tekst of de schriftlezing. Nader gespecificeerd kan men stellen dat het spreken over de hel of het laatste oordeel niet opkomt uit de tekst of de schriftlezing.

---

⁶⁸ Dingemans schrijft over de open plekken in een betoog. Hij schrijft dat wat de spreker niet vermeldt of weg laat, de ‘gaten’ in een kunstwerk, de fantasie het meest aan het werk zet en uitnodigt tot zelfwerkzaamheid.

⁶⁹ Van den Brink en Van der Kooi, *Dogmatiek*, 666-667.

⁷⁰ *Uit de Levensbron*, 88^e jaargang, nummer 8, 254-257.

De conclusie over het spreken over de hel, is dat dit voornamelijk een appellerende, verkondigende en waarschuwendende functie heeft. Daarmee staat het spreken over de hel in de prediking voornamelijk in het kader van de bediening van de sleutelmacht. Opmerkelijk is dat het woord 'hel' zelf nauwelijks genoemd wordt.

Het spreken over het laatste oordeel heeft in de geanalyseerde preken een breder palet aan functies dan het spreken over de hel. Wanneer hel- en verdoemenispreken gedefinieerd worden als uitgebreid en beeldend spreken over de hel en de eeuwige straf, dan is er in de Christelijke Gereformeerde Kerken geen hel- en verdoemenisprediking. Er wordt namelijk nauwelijks beeldend gesproken over de eeuwige straf of het laatste oordeel. Bovendien staat het spreken over de hel of het laatste oordeel bijna altijd in relatie tot het spreken over Gods grote daden, de oproep tot geloof en bekering en staan de 'schaduwzijden' altijd in de context van de zogenaamde 'zonzijden'. Er wordt niet veel over de hel en het laatste oordeel gesproken, maar wanneer dat gebeurt, dan is dat wat betreft de inhoud heel klassiek.

2. Een verklaring van de resultaten uit de prekenanalyse

2.1 Inleiding

In dit tweede hoofdstuk wordt Osmer's tweede taak voor de praktische theologie uitgevoerd. Dit betekent dat de resultaten van het beschrijvend-empirisch onderzoek uit het vorige hoofdstuk geïnterpreteerd worden. Door deze taak uit te voeren, geeft dit hoofdstuk antwoord op de tweede deelvraag, die luidt: Hoe valt dit spreken, of het ontbreken daarvan, in de prediking (dat onderzocht is bij de eerste onderzoeksvraag) te verklaren?

Voor deze interpretatie is een theoretisch kader nodig. De Amerikaanse praktisch theoloog Richard Robert Osmer wijst erop dat theorieën helpen om bepaalde kenmerken van een gebeurtenis, situatie of context te begrijpen en uit te leggen. Ze geven er echter nooit een volledig beeld van. Zoals theorieën over alcoholverslaving een predikant kunnen helpen bij het interpreteren van de situatie van gemeenteleden.⁷¹ Bij dit interpreteren moet men oog houden voor het verschil tussen de theorie en de werkelijkheid die in kaart wordt gebracht.⁷² Theorieën zijn beperkt en feilbaar en geven maar één perspectief. Daarom worden in dit hoofdstuk meerdere theorieën gebruikt om de gegevens uit het vorige hoofdstuk te interpreteren. De belangrijkste theorieën worden ontleend aan de populair wetenschappelijke studie *En de meeste van deze is Liefde* van Rob Bell en *Bestaat de hel?* van Francis Chan en Preston Sprinkle. Deze publicaties spreken elkaar tegen, maar zijn daarom juist geschikt voor de zoektocht naar een interpretatie.⁷³ De theorieën uit deze twee publicaties worden waar nodig aangevuld met andere theorieën.

Waarom deze publicaties?

Voordat er wordt gezocht naar een verklaring voor de gevonden praktijk, volgt eerst enige informatie over de auteurs van bovengenoemde boeken. Daarnaast wordt er uitgelegd waarom er juist voor deze publicaties is gekozen. Bell is een Amerikaans theoloog en auteur. Hij stichtte in 1999 de Mars Hill Bible Church in Grandville (Michigan), die uitgroeide tot een megakerk. Hier was hij tot 2012 voorganger. In 2011 rekende het Amerikaanse opinieblad *Time* Bell tot de honderd meest

---

⁷¹ Osmer, *Practical theology*, 83-84.

⁷² Osmer, *Practical theology*, 80.

⁷³ Niet alleen wat betreft de conclusies zijn de boeken verschillend, ook wat betreft de manier van schrijven. Het boek van Chan is – mijn inziens – duidelijk en helder geschreven. Het boek van Bell kent een andere manier van schrijven. Volgens de Apeldoornse praktisch theoloog Kater is het boek soms erg vaag en soms ook grof en sarcastisch (Kater, “‘Love Wins’ van Rob Bell doet alarmbellen rinkelen”). Randy Alcorn schrijft in zijn voorwoord op het boek *God overwint* van Mark Galli dat het boek van Bell een boeiend boek is, waarin Bell honderden vragen stelt, maar weinig antwoorden geeft (Mark Galli, *God overwint*, 10). Mark Galli zelf schrijft dat Bell een boeiende spreker is, maar (zijn schrijven) ook behoorlijk ondoordgrondelijk kan zijn (Galli, *God overwint*, 21).

invloedrijke mensen in de wereld.⁷⁴ In zijn boek *En de meeste van deze is Liefde* uit 2011 neemt Bell afstand van de traditionele kijk op de hel, maar ontkent dat hij een universalist is. Hij zegt dat hij geen bepaalde opvatting over de hel omarmt, maar pleit ervoor dat christenen ruimte moeten laten voor onzekerheid over de kwestie.⁷⁵ Het boek kwam direct na verschijnen binnen op nummer 2 van de bestsellerlijst van het Amerikaanse dagblad *The New York Times*.⁷⁶ Bell stelt in zijn boek scherpe vragen die aan het denken zetten en hij voelt goed aan met welke vragen zijn lezers rondlopen. Dit is een van de redenen waarom het boek zo populair is geworden, schrijft Mark Galli.⁷⁷ Binnen de evangelicale gemeenschap in de Verenigde Staten zorgde het boek voor een grote controverse. De controverse was het onderwerp van een artikel in *Time*⁷⁸ en een artikel in *The New York Times*.⁷⁹ Het boek werd bekritiseerd door talrijke evangelicale figuren. Zo tweette de Amerikaanse predikant en theoloog John Piper 'Farewell Rob Bell' en R. Albert Mohler Jr., president van het Southern Baptist Theological Seminary, zei dat het boek van Bell 'theologisch rampzalig' is. Naast kritiek was er onder evangelicalen ook waardering voor de publicatie van Bell.⁸⁰

Niet lang na de publicatie van *Love Wins* reageerden Francis Chan en Preston Sprinkle met hun boek *Erasing Hell*. Chan is een Amerikaans auteur en voormalig predikant van de door hem opgerichte Cornerstone Community Church in Simi Valley, Californië. Medeauteur Preston Sprinkle is een Amerikaans theoloog, universitair docent, spreker en auteur. Samen schreven Chan en Sprinkle dat het niet mogelijk is om onder het idee van eeuwige bestraffing uit te komen. Beide boeken zijn in 2012 in Nederlandse vertaling uitgegeven. Met deze redelijk recente publicaties van Bell enerzijds en Chan en Sprinkle anderzijds wordt onderzocht hoe de analyse van de gelezen preken (inhoudelijk) te verklaren is.

Het onderzoek van *De Nieuwe Koers*

Naast deze twee publicaties wordt gebruik gemaakt van de resultaten van het onderzoek dat is uitgevoerd door kennisplatform weetwatjegeloof.nl en tijdschrift *De Nieuwe Koers*. Dit onderzoek is op vrijdag 3 januari 2020 digitaal uitgezet onder circa 8.000 nieuwsbrieflezers van weetwatjegeloof.nl, onder nieuwsbrieflezers van *De Nieuwe Koers* en onder nieuwsbrieflezers van Permanente Educatie Predikanten van de Theologische Universiteit Kampen. Daarnaast is de

---

⁷⁴ Time, 'The 2011 TIME 100'.

⁷⁵ Meacham, 'Pastor Rob Bell: What if Hell Doesn't Exist?'.

⁷⁶ The New York Times, 'Hardcover Advice & Misc.'.

⁷⁷ Galli, *God overwint*, 18.

⁷⁸ Meacham, 'Pastor Rob Bell: What if Hell Doesn't Exist?'.

⁷⁹ Eckholm, 'Pastor Stirs Wrath With His Views on Old Questions'.

⁸⁰ Meacham, 'Pastor Rob Bell: What if Hell Doesn't Exist?' en Eckholm, 'Pastor Stirs Wrath With His Views on Old Questions'.

enquête via social media verspreid en hebben het *Nederlands Dagblad*, het *Reformatorisch Dagblad*, *Groot Nieuws Radio* en de *Evangelische Omroep* er uitvoerig aandacht aan besteed.

De enquête is door 1578 personen ingevuld. Onder de deelnemers zijn bijna 300 predikanten en voorgangers, en een kleine 1300 gemeenteleden. Van deze bijna 300 predikanten is 7% lid van de Christelijke Gereformeerde Kerken. In totaal hebben twintig christelijke gereformeerde predikanten de enquête ingevuld. Het onderzoek dat hier voor u ligt is beperkt tot de resultaten uit de enquête van de christelijke gereformeerde predikanten. Ter vergelijking worden in onderstaande tabellen de gegevens van predikanten uit de Gereformeerde Kerk Vrijgemaakt en de Gereformeerde Bond binnen de Protestantse Kerk vermeld. Deze vergelijking plaatst de cijfers van de christelijke gereformeerde predikanten in perspectief. Deze extra cijfers voegen aan dit onderzoek weinig toe. Daarom worden ze nu zijdelings genoemd en komen ze verder niet meer aan bod. De resultaten van de enquête zijn door William den Boer en Felix de Fijter gepubliceerd in het artikel 'Is het vuur van de hel uitgedoofd?' in de eerste uitgave van *De Nieuwe Koers* in 2020. Op de website van *De Nieuwe Koers* zijn de volledige onderzoeksresultaten in een spreadsheet te downloaden.⁸¹ In deze spreadsheet staan meer gegevens dan in het artikel in *De Nieuwe Koers*. De onderzoeksresultaten zijn gebruikt om nader in te zoomen op de enquêteresultaten wat betreft christelijke gereformeerde predikanten en zo de resultaten uit de preekanalyse te kunnen verklaren.

2.2 De inhoud van het spreken over de hel

2.2.1 Terugblik prekenanalyse

In paragraaf 2.2 wordt gezocht naar een interpretatie voor de inhoud van het spreken over de hel en het laatste oordeel. Uit de analyse van de 87^e en 88^e jaargang uit de prekenserie *Uit de Levensbron* blijkt dat er weinig over de hel en het laatste oordeel wordt gesproken. Daarom is uit de analyse moeilijk te concluderen hoe christelijke gereformeerde predikanten over de hel denken. Wel is in het vorige hoofdstuk op basis van de resultaten uit de prekenanalyse voorzichtig geconcludeerd dat christelijke gereformeerde predikanten redelijk klassiek over de hel denken.⁸² Wanneer ze niet klassiek over de hel denken, laten ze dat in ieder geval niet merken in hun gepubliceerde preken. Zo is uit de geanalyseerde preken niet op te maken dat predikanten de leer van de annihilatie of de alverzoening aanhangen. Daarnaast blijkt uit de analyse dat negen van de veertien preken waar over

---

⁸¹ <http://www.denieuwekoers.nl/hel> [geraadpleegd op 21-09-2020].

⁸² De definitie van de klassieke visie op de hel wordt ontleent aan Van den Brink en Van der Kooi. Zij schrijven in hun *Christelijke dogmatiek* dat de hel volgens de klassieke visie een altijddurende toestand van gescheidenheid van God is, en daarmee van pijn en wroeging. De auteurs erkennen dat deze visie reeds in de vroege kerk niet door iedereen werd gedeeld, maar noemen het desondanks toch de klassieke visie (Van den Brink en Van der Kooi, *Dogmatiek*, 669).

het laatste oordeel wordt gesproken, dit oordeel verbonden wordt aan twee eindbestemmingen. In de andere preken worden deze twee bestemmingen niet ontkend, maar ook niet genoemd.

2.2.2 Godsbeeld

In zijn studie naar de hel neemt Bell zijn vertrekpunt bij de belijdenis dat God liefde is.⁸³ Enkele alinea's later schrijft Bell dat Gods liefde erop aandringt om vraagtekens te zetten bij een aantal prominente verhalen die voor het verhaal van Jezus doorgaan.⁸⁴ Daarmee bedoelt hij onder andere het verhaal van de eeuwige straf. Chan schrijft dat zijn boek veel meer is dan een boek over de hel. Het is een boek over het aanvaarden van een God die niet altijd gemakkelijk te begrijpen is. Het boek gaat over God die als soeverein Schepper en Onderhouder van alles het volste recht heeft om te doen 'al wat Hem behaagt'.⁸⁵

Bell neemt zijn beeld van God als vertrekpunt van zijn studie en schrijft dat hij niet kan leven met een godsbeeld waarin God zowel een liefdevolle Vader als 'een wrede, laaghartige, gewelddadige folteraar' is, Die ongelovigen een eindeloze toekomst vol verschrikkingen geeft.⁸⁶ Met zoveel woorden maakt Bell duidelijk dat een God, Die liefde is, niet tegelijkertijd de God kan zijn Die mensen naar de hel stuurt en straft. Want, schrijft hij; 'God heeft geen behoefte om wie dan ook verdriet of pijn te doen'.⁸⁷ Hiertegenover plaatst Bell een ander godsbeeld en schrijft dat het wezen van God liefde is. Daarna vraagt hij of God, Die liefde is, mensen kan veroordelen. Enerzijds schrijft Bell dat mensen krijgen wat ze zelf willen en wil hij blijven spreken over de hel (op aarde).⁸⁸ Anderzijds schrijft Bell dat de liefde het laatste woord heeft.⁸⁹

Chan schrijft op een andere wijze over God. Hij roept op om niet te verzwijgen wat in de Schrift wel degelijk benadrukt wordt. Namelijk dat God barmhartig én rechtvaardig, liefdevol én heilig, vergevend én toornig is. Men kan volgens Chan Zijn moeilijke eigenschappen niet aan de kant schuiven om alleen aandacht te besteden aan de aangename.⁹⁰ Daarnaast illustreert hij aan de hand van de bijbelse geschiedenissen dat God wege gaat die mensen niet begrijpen. Zo noemt hij de bijbelse geschiedenissen over de zondvloed en het uitroeien van de Kanaänieten bij de verovering van het land. Over zijn beeld van God en het bestaan van de hel schrijft hij dat hij het niet leuk vindt om in de hel te geloven, maar er toch niet aan ontkomt. 'Misschien komt er een dag', schrijft hij,

---

⁸³ Bell, *En de meeste*, 7.

⁸⁴ Bell, *En de meeste*, 8.

⁸⁵ Chan, *Bestaat de hel?*, 17.

⁸⁶ Bell, *En de meeste*, 179.

⁸⁷ Bell, *En de meeste*, 183.

⁸⁸ Bell, *En de meeste*, 82, 103.

⁸⁹ Bell, *En de meeste*, 128, 183.

⁹⁰ Chan, *Bestaat de hel?*, 87

‘waarop ik het volledig met God eens ben, maar voorlopig schrijf ik de discrepantie toe aan mijn eigen onderontwikkelde besef van rechtvaardigheid. God is volmaakt. En met blijdschap onderwerp ik mij aan een God wiens wegen zo gigantisch hoger zijn dan de mijne’.⁹¹

Ondanks de verschillen maken de boeken van Chan en Bell duidelijk dat het denken over de hel alles te maken heeft met het godsbeeld en andersom.⁹² Daarnaast laat de studie van Bell zien dat 21^e-eeuwse mensen spanning ervaren tussen een veroordeling en eeuwige straf enerzijds en God, Die liefde is, anderzijds. De studie van Chan laat echter zien dat met een ander godsbeeld het denken aan (en spreken over) een eeuwige straf ook niet gemakkelijk is.

2.2.3 Een cruciaal concept

Naast de publicaties van Bell en Chan wordt gebruik gemaakt van de enquêteresultaten van *De Nieuwe Koers*. In dit onderzoek worden steeds alle mogelijke antwoorden opgesomd, gevolgd door een vermelding van het behaalde percentage aan stemmen tussen haakjes. Na de antwoorden volgt ter verduidelijking een tabel om de resultaten inzichtelijk te maken. In deze tabellen zijn ter vergelijking ook de resultaten van predikanten uit de Gereformeerde Kerk Vrijgemaakt en de Gereformeerde Bond binnen de Protestantse Kerk in Nederland weergegeven.

Ook de resultaten uit de enquête van *De Nieuwe Koers* (2020) wijzen op de relatie tussen godsbeeld en het denken over de hel. Aan voorgangers werd de vraag gesteld of de hel cruciaal is. Men kon een van de volgende antwoorden selecteren:

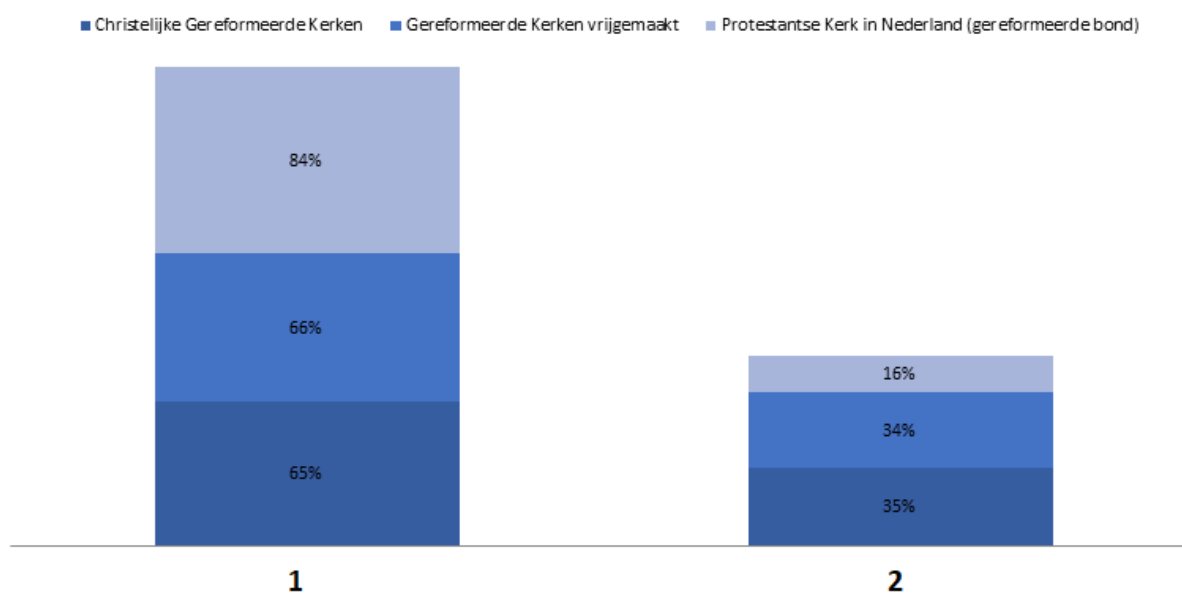
1. Het is essentieel. Wie het concept ‘hel’ loslaat, heeft/krijgt een gemankeerd godsbeeld. Je ondermijnt er het Evangelie mee. (65%)
2. Het is niet onbelangrijk, maar het raakt evenmin aan de kern van het Evangelie. Wie het concept ‘hel’ los zou laten, vergist zich misschien, maar in de praktijk van het geloofsleven doet het er niet zo toe. (35%)
3. Het is onbelangrijk, voer voor scherp-slijpers. (0%)

---

⁹¹ Chan, *Bestaat de hel?*, 121.

⁹² Ook Kater wijst op de samenhang tussen de leer van de eeuwige straf met het godsbeeld en mensbeeld. Hij wijst ook op de samenhang met de ‘tegenhanger’ de hemel en de leer van de verlossing (Kater, ‘Onze eeuwige bestemming’, 459).

Over de hel hebben? Volgens voorgangers

In de vorige paragraaf werd geconcludeerd dat er een verbinding is tussen het godsbeeld en het denken over de hel. Uit de resultaten van de enquête blijkt dat dit door 65% van de christelijke gereformeerde predikanten wordt bevestigd. Zij stellen dat wie het concept hel loslaat, een gemankeerd godsbeeld heeft of krijgt. Volgens hen ondermijnt men het Evangelie wanneer men het concept hel loslaat. Daartegenover staat dat 35% van de christelijke gereformeerde predikanten van mening is dat het concept hel niet onbelangrijk is, maar evenmin de kern van het Evangelie raakt. Overigens biedt de enquête geen geschikte optie aan mensen die evenals Bell niet klassiek over de hel denken, maar wel hun godsbeeld verbinden aan hun denken over de hel. In het volgende hoofdstuk zal gezocht moeten worden naar een normatief antwoord op de vraag of het concept hel de kern van het Evangelie raakt en hoe godsbeelden zich verhouden tot de hel.

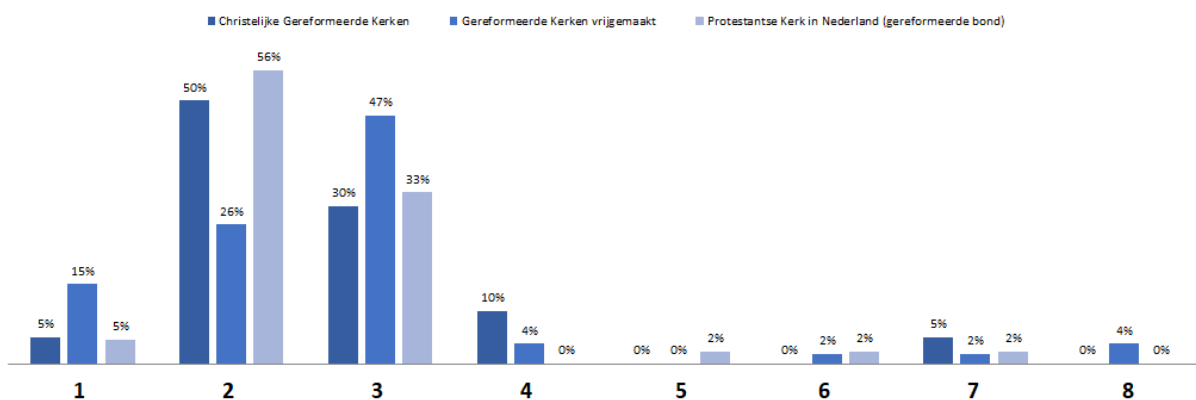
2.2.4 Klassiek denken

Uit de enquête van *De Nieuwe Koers* blijkt dat een grote meerderheid van de christelijke gereformeerde predikanten redelijk klassiek denkt over de hel. Zo werd in de enquête van *De Nieuwe Koers* aan voorgangers gevraagd hoe zij denken over de hel. Men kon kiezen uit de volgende antwoorden:

1. De hel is een eeuwigdurende bewuste geestelijke kwelling. Wie verloren gaat zal in de hel tot in eeuwigheid geestelijk worden gekweld –niet lichamelijk– als straf van God. (5%)
2. De hel is een eeuwigdurende, bewuste fysieke en geestelijke kwelling. Wie verloren gaat zal in de hel zowel lichamelijk als geestelijk tot in eeuwigheid worden gepijnigd als straf van God. (50%)

3. De hel is eeuwige scheiding van God. Wie verloren gaat wordt niet gekweld, maar is tot in eeuwigheid voorgoed gescheiden van God. (30%)
4. De hel is geen bestemming voor mensen: alleen wie gerechtvaardigd wordt in Christus ontvangt onsterfelijkheid. Voor wie niet tot geloof komt, is de dood het einde. (10%)
5. De hel is geen bestemming voor mensen: iedereen komt na het sterven in de hemel. (0%)
6. De hel is tijdelijk: het 'vuur' van de hel is geen eeuwigdurende marteling, maar een verterend vuur: het vernietigt en de ongelovige houdt op te bestaan. (0%)
7. De hel is tijdelijk: uiteindelijk komt iedereen in de hemel/op de nieuwe aarde. (5%)
8. De hel kent gradaties: voor satanaanbidders zal het een eeuwigdurende kwelling zijn, als straf van God, voor 'gewone ongelovigen' een eeuwige scheiding van God. (0%)

Wat is de hel? Volgens voorgangers

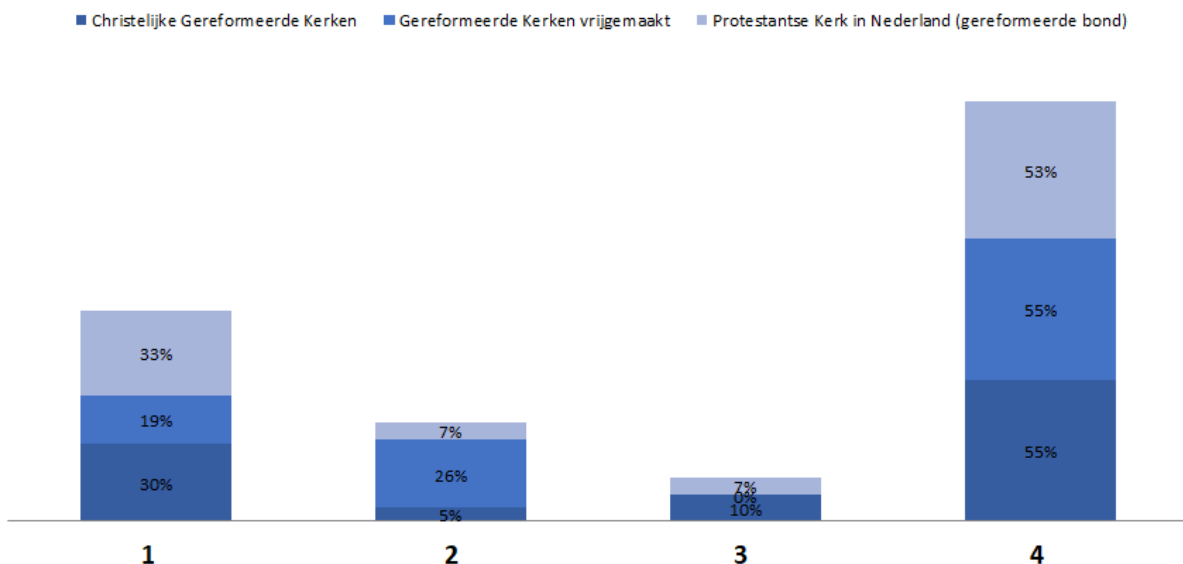
De eerste drie antwoorden staan het dichtst bij de klassieke visie op de hel. Zij hebben samen 85% van de stemmen gekregen. Dit betekent dat 85% bij de hel denkt aan eeuwig gescheiden zijn van God. Deze 85% valt uiteen in drie groepen: 5% denkt aan de hel als een straf van God, waarbij sprake is van een geestelijke, maar geen lichamelijke kwelling. 50% denkt aan de hel als een straf van God, waarbij wel sprake is van geestelijke én lichamelijke kwelling. 30% denkt wel aan eeuwig van God gescheiden zijn, maar zonder lichamelijke of geestelijke kwelling. Een deel van de christelijke gereformeerde predikanten denkt minder klassiek. Zo denkt 10% dat de hel geen bestemming is voor mensen. Voor ongelovigen is de dood het einde. De laatste 5% denkt dat de hel tijdelijk is en uiteindelijk iedereen in de hemel en op de nieuwe aarde komt.

In deze enquête werd ook aan voorgangers gevraagd wie er precies naar de hel gaan. Hierbij kon men kiezen uit de volgende antwoorden:

1. De Bijbel is er duidelijk over: iedereen die Jezus Christus niet als zijn of haar persoonlijke Verlosser leert kennen, gaat verloren en komt in de hel. Dus ook mijn ongelovige oom en ook de Amazone-indiaan die het Evangelie nooit hoorde. (30%)

2. Ik denk dat God oneindig veel royaler is dan wij denken, we zullen er nog van staan te kijken wie er allemaal in de hemel komen! In de hel komen alleen de meest verstokte Godloochenaars. (5%)
3. Ik kan me niet voorstellen dat God mensen naar de hel laat gaan. (10%)
4. Wie het Evangelie heeft gehoord, maar bewust heeft afgewezen, komt in de hel. Maar de Bijbel spreekt niet met zoveel woorden over hen die het Evangelie nooit hoorden, dus daarover durf ik niets te zeggen. (55%)

Wie gaan er naar de hel? Volgens voorgangers

Het meest stellige antwoord (antwoord 1) kreeg 30% van de stemmen. Het vierde antwoord is iets voorzichtiger, want hier is de hel alleen voor hen die het Evangelie hebben afgewezen en durft men niets te zeggen over bijvoorbeeld de onbereikte ‘Amazone-indiaan’, de mensen die het Evangelie nooit gehoord hebben. Antwoord twee en drie zijn minder stellig, gezien de woorden ‘we zullen er van staan te kijken’ en ‘ik kan me niet voorstellen’. Betekent dit dat men ondanks gegevens uit de Schrift, toch hoopt op een andere realiteit?⁹³ Het is mogelijk dat predikanten zo denken, maar met deze gegevens is dat niet te bewijzen.⁹⁴

⁹³ De Nederlands Hervormde theoloog Hendrikus Berkhof schreef: ‘In Gods naam hopen wij, dat de hel een louteringsweg zal zijn’ (Berkhof, Christelijk geloof, 519).

⁹⁴ Chan maakt onderscheid tussen hoopvolle universalisten en dogmatische universalisten. De eersten beweren dat Christus de enige weg naar God is, maar hopen tegelijk dat God alle mensen zal redden. De tweede groep mensen beweren dat de Bijbel leert dat alle mensen gered worden (Chan, *Bestaat de hel?*, 22). Voor de dogmatische universalisten was er bij deze vraag geen geschikt antwoord.

2.2.5 Deelconclusie

Op grond van de studies van Bell en Chan kan geconcludeerd worden dat het godsbeeld van groot belang is voor het denken over de hel. De studie van Bell laat zien dat 21^e-eeuwse mensen spanning ervaren tussen enerzijds een eeuwige straf en anderzijds een God, die liefde is. Het belang van het godsbeeld voor het denken over de hel blijkt ook uit de resultaten van de enquête. Van de christelijke gereformeerde predikanten is 65% van mening dat wie het concept hel loslaat, een gemankeerd godsbeeld heeft of krijgt.

Daarnaast blijkt uit de enquête dat een zeer groot deel (85%) van de christelijke gereformeerde predikanten bij de hel denkt aan eeuwig van God gescheiden zijn. Of men tijdens deze scheiding van God gekweld wordt en hoe die kwelling zal zijn, denkt men wel heel verschillend. Uit resultaten van de enquête blijkt ook dat 85% van de christelijke gereformeerde predikanten denkt dat zijn hoorders naar de hel kunnen gaan wanneer ze het Evangelie afwijzen. Waarschijnlijk is dit dezelfde 85% van de predikanten die aangaven dat de hel betekent dat men eeuwig van God gescheiden is. De meeste christelijke gereformeerde predikanten denken dus heel klassiek over de hel. Dat verklaart waarom er in de prekenanalyse slechts klassieke opmerkingen over de hel werden gevonden.

Nu bekend is dat de meeste predikanten (85%) heel klassiek denken over de hel en een groot deel van de predikanten (65%) het denken over de hel van cruciaal belang vindt voor het godsbeeld, is het des te opvallender dat er in de geanalyseerde preken zo weinig woorden worden gewijd aan het spreken over het laatste oordeel en de eeuwige straf. Willen predikanten niet bijdragen aan een evenwichtig godsbeeld bij de hoorder of wijzen op het gevaar van het ongelooft? Misschien dat er goede (praktische) redenen zijn om weinig over de hel en het laatste oordeel te spreken. Het volgende hoofdstuk zal moeten uitwijzen hoe godsbeeld en hel zicht tot elkaar verhouden en wat dit betekent voor de zondagse verkondiging.

2.3 De functie van het spreken over de hel

2.3.1 Terugblik prekenanalyse

In paragraaf 2.3 wordt gezocht naar een interpretatie voor de functies van het spreken over de hel en het laatste oordeel. Uit de prekenanalyse van het spreken over de 'vier laatste dingen' blijkt dat er zes verschillende functies voorkomen bij het spreken over de 'vier laatste dingen'. Er is een pastorale, appellerende, motiverende (voor het handelen in het heden), verkondigende (bekend maken), waarschuwend en doxologische functie. Het spreken over de hel blijkt in de onderzochte preken drie van de zes functies te hebben. In acht van de vijftien keer dat er over de hel wordt gesproken, heeft dit een appellerende functie. De predikant doet een appèl op de hoorders. Zeven van de vijftien keer heeft dit spreken een 'verkondigende' functie. Verkondigend betekent dat de predikant

zijn hoorders wil informeren, maar dat niet duidelijk wordt wat de predikant hier, naast informatieoverdracht, mee wil bereiken. In negen van de vijftien keer dat er over de hel gesproken wordt, heeft dit een waarschuwendende functie. De pastorale en motiverende functies zijn heel summier aanwezig bij het spreken over het laatste oordeel, maar niet bij het spreken over de hel. De doxologische functie komt zowel bij het spreken over het laatste oordeel als bij het spreken over de hel niet voor in de 87^e en 88^e jaargang uit de prekenreeks *Uit de Levensbron*.

2.3.2 Behoort Gods toorn tot het Evangelie?

Bell is bezorgd over de invloed die het denken over de hel kan hebben op de missionaire werfkracht van het Evangelie. Zo is hij bezorgd om mensen die buiten de kerk (blijven) staan omdat ze een verkeerd beeld van het Evangelie hebben. Daarom heeft Bell zijn boek geschreven voor iedereen die een beroerde versie van het 'Jezusverhaal' heeft gehoord en daardoor niet (meer) bij een kerk wil horen.⁹⁵ Volgens Bell is het van belang om eerlijk te zijn over het feit dat sommige verhalen beter zijn dan andere. Een verhaal over een God die mensen genadeloos blijft straffen, omdat ze in een beperkte periode niet de juiste dingen hebben gezegd en geloofd, vindt hij niet zo'n goed verhaal.⁹⁶ Velen hebben te verstaan gekregen dat de hel een centrale waarheid is, maar dat is volgens Bell misleiding.⁹⁷

Chan kijkt anders naar het spreken over de hel met buitenstaanders. Hij schrijft dat Johannes de Doper, Jezus en Paulus het als een vorm van liefde beschouwden om de mensen te waarschuwen voor de komende toorn. Als het om waarschuwen gaat, geeft Chan het volgende voorbeeld: 'Als mijn zootje van twee zomaar de straat op rent, is het dan liefdeloos om hem te waarschuwen voor een auto die te hard komt aanrijden?'⁹⁸ Daarnaast wijst Chan op de apostel Paulus, die in zijn 'preek voor buitenstaanders' op de Areopagus, juist over het laatste oordeel spreekt.⁹⁹ In Handelingen 17 staat beschreven dat Paulus voor een puur heidens publiek staat, dat weinig of geen kennis gehad zal hebben gehad van Jezus, het Oude Testament en de God van Israël. Paulus heeft maar een paar minuten om het Evangelie met hen te delen. En toch spreekt hij tot hen over het laatste oordeel.¹⁰⁰ Dat wil niet zeggen dat Chan pleit voor hel- en verdoemenisprediking. Wel stelt hij dat het afwijzen

---

⁹⁵ Bell, *En de meeste*, 7.

⁹⁶ Bell, *En de meeste*, 120. Kater wijst erop dat de bewoners van de hel doorgaan met het haten van God en hun naaste en daarom niet thuishoren in de hemel (Kater, 'Onze eeuwige bestemming', 461).

⁹⁷ Bell, *En de meeste*, 8.

⁹⁸ Chan, *Bestaat de hel?*, 86.

⁹⁹ Ook met Felix en zijn Joodse vrouw sprak Paulus over het toekomstige oordeel (Hnd. 24,25). Kremer schrijft dat Het Woord van God wel vóór de mens is, maar niet naar zijn smaak. Het Woord van God stelt andere vragen aan de mens, dan de vragen die de mens stelt (Kremer, 'Wat beïnvloedt de preek?', 229-230).

¹⁰⁰ Chan, *Bestaat de hel?*, 85.

van verkeerde prediking niet moet doorslaan naar de andere kant en zo verzwijgen wat de Schrift wel degelijk benadrukt.¹⁰¹

De Zwitserse protestantse theoloog Rudolf Bohren wijst er in zijn *Predigtlehre* op dat een predikant in zijn spreken over de Redder niet mag vergeten dat Hij de Rechter is, zoals men bij het spreken over de Redder niet mag vergeten dat hij de Rechter is. Hier zit een spanning tussen die – volgens hem – alleen overwonnen kan worden door de christelijke hoop.¹⁰² Volgens hem wordt in de prediking van het Evangelie, waarin de dimensie van de Rechter wordt genegeerd, het cruciale van de toekomst over het hoofd gezien. Bohren wijst op Romeinen 2,16 en schrijft dat Paulus de dag waarop het verborgene van de mensen geoordeeld wordt tot de prediking van Zijn Evangelie rekent.¹⁰³ Dat wil niet zeggen dat Bohren pleit voor bangmakende hel- en verdoemenisprediking, want bij deze prediking van de Rechter én de Redder is er ruimte voor vrees én vreugde. Vrees en vreugde lijken tegenpolen, maar ze heiligen elkaar juist. Vreugde maakt het vrezen van God mooi en de vrees maakt de vreugde verstandig. Bohren wijst hierbij op de dichter van Psalm 119 die zowel bevreesd als verheugd is.¹⁰⁴

Enerzijds maakt het schrijven van Bell inzichtelijk waarom predikanten niet willen spreken over Gods toorn en een eeuwige straf in verband met de bezorgdheid om de missionaire werfkracht van het Evangelie. Anderzijds wijzen Chan en Bohren erop dat het Evangelie verkondigd moet worden inclusief de boodschap van het laatste oordeel en de twee eindbestemmingen. Hierdoor kunnen de appellerende en waarschuwendende functie bij het spreken over het laatste oordeel en de hel niet ontbreken.

2.3.3 Homiletische functies

Volgens Bell gebruikte Jezus de hel niet om ‘heidenen’ en ‘godelozen’ tot het geloof in God te dwingen, zodat ze na hun dood niet zouden branden.¹⁰⁵ Jezus sprak met mensen over de hel die zichzelf als binnen beschouwden. Daarom waarschuwde Hij hen dat hun verharde hart hun ‘binnen zijn’ in gevaar bracht.¹⁰⁶ Chan schrijft dat Jezus niet sprak over de hel, zodat men die teksten kan bestuderen, erover discussiëren en er boeken over kan schrijven. Jezus dreigt met de hel voor mensen die hun broeder of zuster vervloeken (Mat. 5,22). Hij sprak over de hel opdat men heilig

---

¹⁰¹ Chan, *Bestaat de hel?*, 87.

¹⁰² Bohren, *Predigtlehre*, 231.

¹⁰³ Bohren, *Predigtlehre*, 252.

¹⁰⁴ Bohren, *Predigtlehre*, 241.

¹⁰⁵ Bell, *En de meeste*, 92.

¹⁰⁶ Bell, *En de meeste*, 92.

zouden leven.¹⁰⁷ Zo wijzen Bell en Chan op het belang van de appellerende functie, juist voor mensen die bekend zijn met het Evangelie.

Zoals eerder beschreven wijst Chan op de waarschuwendende functie van het spreken over de hel. Chan beschrijft ook passages over de hel in het bijbelboek Openbaring. Daar hebben de woorden over de hel een andere functie. Die bewuste passages zijn daar niet bedoeld om mensen te bekeren. Ze zijn bedoeld als appèl aan de gelovigen om te midden van de tegenwerking het geloof te behouden.¹⁰⁸ Chan geeft het spreken over de hel naast de motiverende functie ook een waarschuwendende en appellerende functie.

Vergelijkbare gedachten zijn te vinden bij Kremer, voormalig docent op de Theologische Universiteit te Apeldoorn. Hij publiceerde in 1971 het artikel *Het gericht in de prediking*. Dit werd eerst gepubliceerd in *Ambtelijk contact*, het studieblad voor ouderlingen en diakenen van de Christelijke Gereformeerde Kerken in Nederland, en later gedrukt in het boek *Priesterlijke prediking*. Kremer maakt onderscheid tussen de verbondsgemeente en de geloofsgemeenschap. Hij schrijft dat niet alles Israël is wat Israël heet. Ook in de gemeente dreigt het gevaar dat mensen verloren gaan. Daarom mag van hem de prediking van het gericht in de gemeente niet zwijgen. De bediening van de sleutelmacht vereist volgens hem de prediking van het gericht. Op die manier komt de appellerende en waarschuwendende functie van het spreken over het laatste oordeel bij Kremer naar voren. Daarnaast wijst hij – evenals Bell en Chan – op de motiverende functie. Hierbij moet wel de kanttekening geplaatst worden dat Kremer schrijft over het laatste oordeel en Bell en Chan schrijven over de hel.¹⁰⁹

Doordat Kremer van 1954 tot 1969 docent homiletiek was op de predikantsopleiding van de Christelijke Gereformeerde Kerken, is hij van grote invloed geweest op de vorming van christelijke gereformeerde predikanten. De bundel *Priesterlijke Prediking* uit 1976 met het bewuste artikel *Het gericht in de prediking* is nog steeds studiemateriaal op Theologische Universiteit te Apeldoorn. Hierdoor heeft Kremer nog steeds invloed op de toekomstige predikanten. Tot op heden zijn er predikanten die Kremer zien als hun geestelijk vader.¹¹⁰

---

¹⁰⁷ Chan, *Bestaat de hel?*, 100.

¹⁰⁸ Chan, *Bestaat de hel?*, 105.

¹⁰⁹ Kremer, 'Het gericht', 273.

¹¹⁰ Zo schrijven de Hersteld Hervormde predikant D.H.J. Folkers en de christelijke gereformeerde emeritus-predikant J. Westerink over zichzelf in hun inleiding op de uitgave van het *Verzameld Werk* van professor W. Kremer. Folkers schrijft dat *Priesterlijke Prediking* ook studiemateriaal was voor Hersteld Hervormde studenten op Hersteld Hervormd Seminarie (Kremer, *Priesterlijke Prediking*, 15-16).

Het is aannemelijk dat christelijke gereformeerde predikanten beïnvloed zijn door Kremer. Het roept echter vragen op waarom zij wel de appellerende en waarschuwendende functie van hem 'overnemen', maar de 'motiverende' functie achterwege laten.

2.3.4 Een reflectieve overtuiging

Filosoof en theoloog Gerko Tempelman noemt een overtuiging die weinig te maken heeft met het dagelijkse leven een reflectieve overtuiging. Bij een reflectieve overtuiging kan men een overtuiging aanhangen waarbij actie uitblijft. Men kan bijvoorbeeld overtuigd zijn van complottheorieën zonder dat dit invloed heeft op het dagelijks leven.¹¹¹ Wanneer predikanten een reflectieve overtuiging over de hel hebben, heeft het denken over de hel geen invloed op hun preken, omdat ze ook niet van gemeenteleden verwachten dat het spreken over de hel invloed heeft op hun leven. Van de christelijke gereformeerde predikanten is 35% van mening dat de hel er in de praktijk van het geloofsleven niet zo toe doet (zie paragraaf 2.2.2). Men kan daarom stellen dat zij een reflectieve overtuiging hebben. Dat verklaart enigszins waarom de motiverende functie in de geanalyseerde preken uit de prekenserie ontbreekt.

2.3.5 Deelconclusie

Uit het schrijven van Bell, Chan en Kremer blijkt dat men verschillend kan denken over het spreken over de hel voor buitenstaanders. Wel wijzen Bell, Chan, Bohren en Kremer erop dat er goede redenen zijn om over de hel of het laatste oordeel te spreken in de kerkelijke gemeente. Bell, Chan en Kremer wijzen op het belang van de motiverende functie van dit spreken. Daarom zou men verwachten dat het 'motiverende' spreken meer voor zou komen in de praktijk dan de resultaten van de preekanalyse uitwijzen. Dat dit motiverende spreken uitblijft, kan deels verklaard worden doordat een redelijk deel (35%) van de christelijke gereformeerde predikanten een reflectieve overtuiging heeft aangaande de hel. De theorie van Chan en Kremer wijst op het belang van de appellerende en waarschuwendende functie. Door de invloed van Kremer op christelijke gereformeerde predikanten kan verklaard worden, waarom deze functies zijn teruggevonden in de prekenanalyse.

2.4 De gestalte van het spreken over de hel

2.4.1 Terugblik prekenanalyse

In paragraaf 2.4 wordt gezocht naar een interpretatie voor de wijze waarop er gesproken wordt over de hel en het laatste oordeel. Uit de prekenanalyse blijkt dat er niet tot nauwelijks beeldend wordt gesproken over de hel en het laatste oordeel. Vaak wordt er kort over de hel gesproken. In zeven van de vijftien keer dat er over de hel wordt gesproken, is dat met slechts één zin. In (bijna) alle gevallen

---

¹¹¹ Tempelman, 'Hoe geloof in God en geloof in een complot elkaar raken'.

wordt er over de hel gesproken als een oproep tot geloof/bekering, hemel/genade en in relatie tot Gods daden. De hel is dus geen geïsoleerd onderwerp in de geanalyseerde preken. Datzelfde geldt voor het spreken over het laatste oordeel. Het is nauwelijks beeldend en geen geïsoleerd onderwerp, maar staat in de context van de oproep tot geloof/bekering, vrijspraak/genade en in relatie tot Gods daden. Uit de analyse blijkt dat het laatste oordeel minder vaak in één zin voorbij komt dan de hel. Over het laatste oordeel wordt dus iets uitvoeriger gesproken dan over hel.

2.4.2 'Ticket-evangelie'

Naast alle verschillen tussen Bell en Chan zijn er ook overeenkomsten. Zo schrijft Bell dat hij het Evangelie niet wil marginaliseren tot de vraag of iemand al dan niet naar de hemel gaat. Het is niet: *'turn or burn'*. Hij schrijft dat het goede nieuws dan gedegradeerd wordt tot een ticket naar de hemel, een manier om door de klapdeur te komen.¹¹² Ook Chan schrijft dat de Bijbel een veel grootser beeld van God, het leven en de het Evangelie schildert dan alleen het oordeel en de noodzaak van bekering. Het Evangelie is goed nieuws.¹¹³ Ondanks de verschillen willen beide auteurs het Evangelie niet versmallen tot een – in de woorden van Bell – 'ticket-evangelie' waarin het uitsluitend draait om toegang tot de hemel.¹¹⁴

2.4.3 Evenwichtigheid

Zowel Klaas Schilder als Rudolf Bohren pleiten voor evenwichtigheid. Schilder schreef in zijn studie *Wat is de hel?* dat het niet goed is om over de hel te spreken los van de hemel.¹¹⁵ Bohren schreef – zoals eerder genoemd – dat men niet over de Rechter kan spreken zonder te noemen dat Hij ook de Redder is.¹¹⁶ Opnieuw blijkt dus het belang van het Godsbeeld. Dit bijeenhouden van het spreken over de Rechter en de Redder heeft invloed op de gestalte van het spreken. Wanneer men de Redder en de Rechter bijeenhoudt, is er ruimte voor zowel vrees als vreugde. Dit zijn volgens Bohren geen tegenpolen, omdat ze elkaar heiligen.¹¹⁷ Door het bijeenhouden van hemel en hel, Redder en Rechter worden predikanten behoed voor eenzijdigheden, zoals bang makende hel-en verdoemenisprediking. Deze theorie is blijikbaar van invloed op het predikantencorps, want de eenzijdigheden die de genoemde theorie wil voorkomen, zijn in de prekenanalyse niet gevonden.

---

¹¹² Bell, *En de meeste*, 73, 184.

¹¹³ Chan, *Bestaat de hel?*, 86-87.

¹¹⁴ Opmerkelijk is dat Bohren schrijft dat de prediking van het gericht niet moet geschieden uit biblicistische motieven, maar veelmeer uit het hart van de reformatische theologie (Bohren, *Predigtlehre*, 252).

¹¹⁵ Schilder, *Wat is de hel?*, 28.

¹¹⁶ Bohren, *Predigtlehre*, 231.

¹¹⁷ Bohren, *Predigtlehre*, 242.

2.4.4 Beeldend?

Het denken van Bell staat niet toe om mensen in beeldende taal angst voor de hel aan te jagen. Chan denkt anders over de hel. Hij wil mensen waarschuwen voor de hel. Dat wil niet zeggen dat hij pleit voor beeldende, angstaanjagende prediking over de hel. Zulke prediking wijst hij af. Wel stelt hij dat het afwijzen van verkeerde prediking niet moet doorslaan naar de andere kant en zo verzwijgen wat de Schrift weldegelijk benadrukt.¹¹⁸ Ook Kremer wijst in zijn artikel *Het gericht in de prediking* zulke prediking af. Hij schrijft dat het spreken over het gericht in soberheid dient te geschieden. De boeteprediking waarin realistische schilderingen van het komende gericht en het eeuwig oordeel voorkomen, wijst hij af.¹¹⁹ De – eerder beschreven – invloed van Kremer op christelijke gereformeerde predikanten biedt een verklaring waarom er geen beeldend spreken over het laatste oordeel en de hel in de prekenanalyse is gevonden.

2.4.5 Deelconclusie

Uit de prekenanalyse blijkt dat er niet tot nauwelijks beeldend wordt gesproken over de hel en het laatste oordeel. In 50% van de gevallen dat er over de hel wordt gesproken, is dat heel kort. Daaruit blijkt dat predikanten – net als Bell en Chan – het Evangelie niet willen versmallen tot een – in de woorden van Bell – ‘ticket-evangelie’. Het streven naar evenwichtigheid wat betreft de verkondiging van het Evangelie leidt ertoe dat het spreken over de hel en het laatste oordeel bijna nooit geïsoleerd is van het spreken over de hemel, de genade en Gods daden. Dat er nauwelijks beeldend wordt gesproken over de hel en het laatste oordeel komt voort uit de opleiding van de christelijke gereformeerde predikanten.

2.5 De frequentie van het spreken over de hel

2.5.1 Terugblik prekenanalyse

In paragraaf 2.5 wordt gezocht naar een interpretatie voor de frequentie van het spreken over de hel en het laatste oordeel. Uit de analyse van de tachtig preken blijkt dat er in tweeënvijftig preken (65%) gesproken wordt over een van de ‘vier laatste dingen’. In achtentwintig preken (35%) wordt geen van deze ‘vier laatste dingen’ genoemd. In vijftien preken (18,8%) wordt gesproken over de hel en in veertien preken (17,5%) is sprake van het laatste oordeel. Uit deze analyse is niet af te leiden hoe vaak predikanten spreken over de hel of het laatste oordeel. Uit de prekenanalyse is wel af te leiden dat predikanten, als ze over de hel en het laatste oordeel spreken, dit vaak kort doen. Uit de

---

¹¹⁸ Chan, *Bestaat de hel?*, 87.

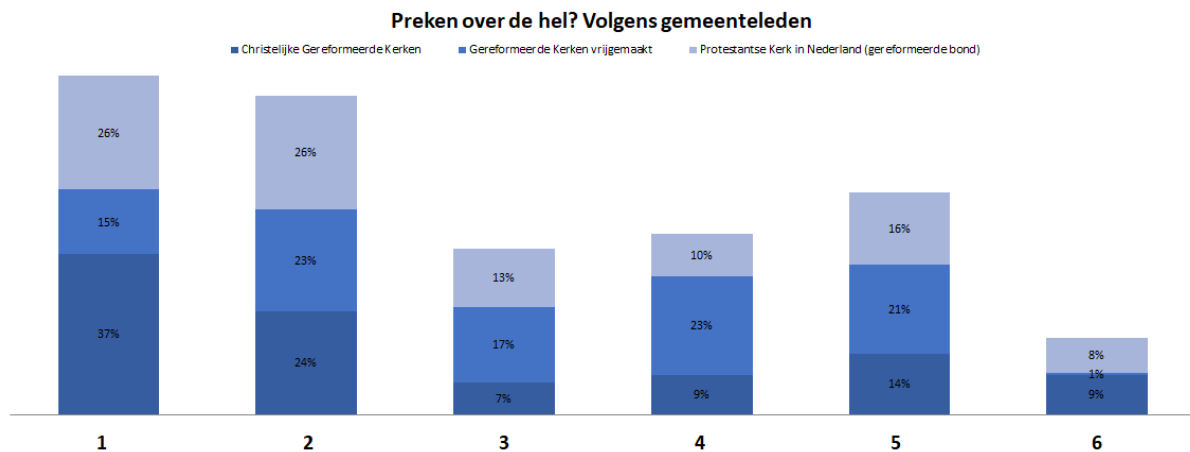
¹¹⁹ Kremer, ‘Het gericht’, 278. Bohren wijst erop dat niet de toorn Gods (verkondigd in helleprediking), maar de goedheid van God tot bekering leidt. Gods goedheid wordt echter niet openbaar zonder Gods toorn (Bohren, *Predigtlehre*, 256).

prekenanalyse blijkt ook dat het spreken over de hel of het laatste oordeel niet opkomt uit de Schriftlezing.

2.5.2 De frequentie volgens gemeenteleden en voorgangers

In de enquête van *De Nieuwe Koers* werd aan gemeenteleden gevraagd hoe vaak ze over de hel horen spreken. De gemeenteleden konden kiezen uit de volgende antwoorden:

1. Het afgelopen halfjaar nog. (37%)
2. Langer dan een halfjaar geleden, korter dan twee jaar geleden. (24%)
3. Langer dan twee jaar geleden. (7%)
4. Langer dan vijf jaar geleden. (9%)
5. Nooit. (14%)
6. Veelvuldig. (9%)

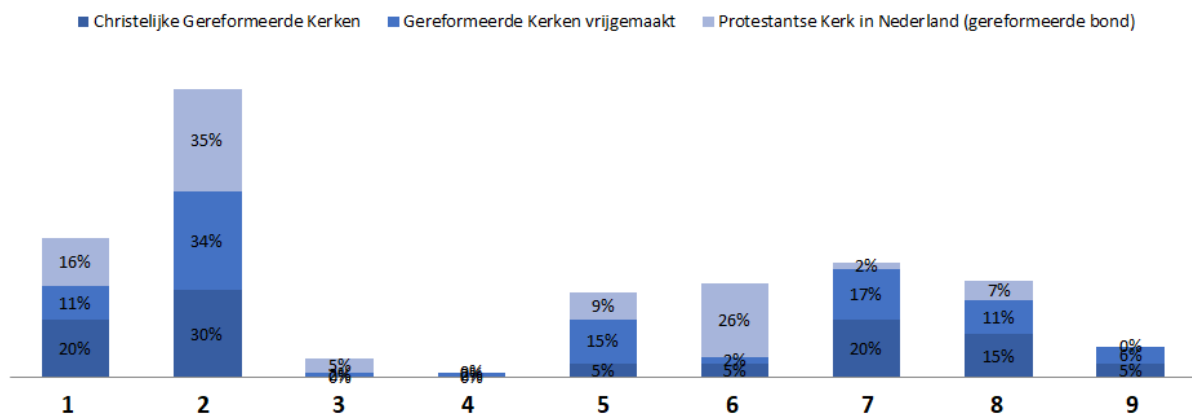

Aan predikanten werd ook een vraag naar de frequentie van het spreken over de hel gesteld, maar de antwoorden waren anders. De antwoorden waar de predikanten uit konden kiezen waren als volgt:

1. Het afgelopen halfjaar nog. (20%)
2. Ik noem de hel wel eens, maar nooit uitvoerig. (30%)
3. Ik preek niet over de hel, omdat ik niet durf te zeggen dat mijn ideeën hierover niet meer stroken met de traditionele leer van 'eeuwigdurende straf'. (0%)
4. Ik preek niet over de hel, omdat ik niet goed weet wat ik zelf eigenlijk vind (ik worstel met de traditionele opvatting van 'eeuwigdurende straf'. (0%)
5. Ik preek niet over de hel, omdat ik vind dat je niet over de hel moet preken, maar over de genade. (5%)

6. Ik preek veelvuldig over de hel, omdat het goed is onszelf te confronteren met de ernst van de kwestie: eeuwig leven of eeuwige dood. (5%)
7. Langer dan een halfjaar geleden, korter dan twee jaar geleden. (20%)
8. Langer dan twee jaar geleden. (15%)
9. Langer dan vijf jaar geleden. (5%)

Over de hel hebben? Volgens voorgangers

Doordat gemeenteleden en predikanten niet uit identiek dezelfde antwoorden konden kiezen is het lastig om een vergelijking te maken tussen de antwoorden van gemeenteleden en predikanten. Het antwoord van predikanten ‘ik noem de hel wel eens, maar nooit uitvoerig’ kan immers samenvallen met het antwoord ‘het afgelopen halfjaar nog’ door gemeenteleden. Een andere moeilijkheid bij de resultaten uit de enquête is dat niet bekend is hoe predikanten het spreken over de hel definiëren. Denkt men bij spreken over de hel aan een preek die gewijd is aan het thema hel, of aan een ‘punt’ of ‘move’ in de preek?

Uit de resultaten van de enquête blijkt dat 9% van de gemeenteleden ‘veelvuldig’ over de hel hoort spreken en 5% van de CGK-predikanten hier veelvuldig over spreekt.¹²⁰ Verder blijkt uit de resultaten dat 30% van de christelijke gereformeerde predikanten de hel wel noemt, maar hier nooit uitvoerig over spreekt. Uit de prekenanalyse blijkt dat er nooit uitvoerig over de hel en het laatste oordeel wordt gesproken. Een groot deel van het spreken over het laatste oordeel en de hel is zelfs heel kort. De resultaten uit de enquête verklaren dus maar voor een klein deel waarom er in de prekenanalyse vaak korte passages over de hel en het laatste oordeel zijn gevonden.

De antwoorden 5, 7, 8 en 9, waar voorgangers uit konden kiezen, vormen samen 45% van de stemmen. Dit betekent dat 45% van de predikanten niet of nauwelijks spreekt over de hel. Wanneer

¹²⁰ Opmerkelijk is dat er veel meer predikanten uit de Gereformeerde Bond zijn die veelvuldig over de hel spreken (26%).

de antwoorden 2,3,4 en 5 van de antwoorden van gemeenteleden bij elkaar worden opgeteld, komt dit op 54%. Dit betekent dat 54% van de gemeenteleden niet of nauwelijks hoort spreken over de hel in de zondagse prediking. Deze percentages zijn moeilijk te rijmen met een frequente prediking uit de Heidelbergse Catechismus. Want in de Heidelbergse Catechismus komt de hel op drie plaatsen voor.¹²¹ Nu zal de Heidelbergse Catechismus misschien niet stipt in één jaar geprekeerd worden, maar de kerkorde vraagt wel om een frequente behandeling van de Heidelbergse Catechismus in de gemeente.

2.5.3 Verlegenheid

Zowel Rob Bell als Francis Chan voelen een bepaalde verlegenheid als het gaat om de hel. Zo verdedigt Chan in zijn boek *Bestaat de hel?* het bestaan van een eeuwige straf, maar schrijft hij tegelijkertijd over zijn worsteling: ‘Diep vanbinnen wil ik liever helemaal niet geloven in de hel’.¹²² Bij Bell wordt die verlegenheid op een andere manier duidelijk. Hij schrijft: ‘Zal alleen een select aantal van alle miljarden mensen die ooit geleefd hebben “de hemel halen” en zullen alle anderen voor altijd marteling en vergelding ondergaan? (...) Kan God dat doen, of zelfs toestaan, en blijven beweren dat Hij een liefdevolle God is?’¹²³ Deze verlegenheid wordt bevestigd door Mark Galli, de auteur van een boek over de hel met de titel *God overwint*, evangelisch predikant J.C. Bette en Jason van Vliet, die hoogleraar dogmatiek aan de Canadian Reformed Theological Seminary in Hamilton is.¹²⁴ Deze verlegenheid kan aan christelijke gereformeerde predikanten niet voorbijgaan. Ze kan een mogelijke oorzaak zijn van het feit dat een groot deel van de predikanten het spreken over het laatste oordeel en de hel een beetje laat liggen, er niet frequent over spreekt of het slechts als losse opmerking benoemt.

2.5.4 Urgentie

Naast verlegenheid kan ook het besef van urgentie (of het gebrek daaraan) een rol spelen bij de frequentie van het spreken over de hel. Vinden predikanten het spreken over de hel urgent? Uit de

---

¹²¹ HC 44, HC 52 en HC 84.

¹²² Chan, *Bestaat de hel?*, 15.

¹²³ Bell, *En de meeste*, 11-12. Over Gods oordeel schrijft Bell positief in verband met het onrecht op aarde. Hij schrijft: *We hunkeren naar oordeel, we smachten ernaar* (Bell, *En de meeste*, 11-12).

¹²⁴ De auteurs laten zien dat denken en schrijven over de hel vaak samengaat met vragen, moeite en verlegenheid. Zo schrijft Mark Galli over zichzelf: ‘We kunnen ons niet goed voorstellen dat een goede God een hel zelfs maar toestaat. (...) We maken ons zorgen over de eeuwige bestemming van onze geliefden die niet geloven (...)’. Ook J.C. Bette schrijft: ‘Ik constateer verlegenheid, ook bij mezelf, in het brengen van deze onderdelen [het laatste oordeel, de wraak van God – WJvdV] van de volle raad Gods’. Hij schrijft daarbij dat voorzichtigheid en een zekere aarzeling, een goede remedie zijn tegen dreigpreken, waarbij angst voor de verschrikkingen de mens tot God zouden jagen. Ondanks deze verlegenheid schrijft hij dat een predikant niet betrouwbaar is wanneer hij het moeilijke deel verzwijgt (Bette, ‘Hemel en hel in prediking en pastoraat’, 104). Jason van Vliet schrijft in zijn artikel over de prediking en de hel dat predikanten een instinctieve reactie hebben om het onderwerp hel eenvoudig te vermijden (Jason van Vliet, ‘Is Hell Obsolete?’, 112).

resultaten van de enquête blijkt dat – zoals in paragraaf 3.2.3 beschreven – 35% van de christelijke gereformeerde predikanten van mening is dat het concept hel niet onbelangrijk is, maar evenmin de kern van het Evangelie raakt.¹²⁵ Wanneer de hel niet de kern van het Evangelie raakt, motiveert dat niet om erover te spreken. Anderzijds denkt 85% van de christelijke gereformeerde predikanten wel dat hun hoorders naar de hel kunnen gaan (zie paragraaf 2.2.4).

2.5.5 Verschuiving naar hier en nu

Volgens Calvijn bestaat een belangrijk aspect van het leven van een christen uit de overdenking van het toekomstige leven.¹²⁶ Volgens emeritus-professor A. Baars wil Calvijn dat gelovigen het hele leven in het licht van de eeuwigheid zien. Het overdenken van het toekomstige leven gaat volgens hem om een levenshouding, waarbij een christen in alles wat hij doet of laat, rekening houdt met het feit dat hij op weg is naar de eeuwigheid.¹²⁷

Die levenshouding wordt echter gemist door de christelijke gereformeerde emeritus-predikant P. den Butter. Hij schrijft dat hedendaagse christenen zo op deze aarde gericht zijn, dat ze wat er na dit leven volgt uit het oog hebben verloren.¹²⁸ In die richting wijst ook Herman Paul, hoogleraar secularisatiestudies namens de IZB en de GZB aan de Rijksuniversiteit Groningen. Paul schrijft over christenen, die enerzijds aangeven christen te zijn en te geloven in God en anderzijds de religie van het consumentisme aanhangen. Hij schrijft dat kapitalisme en consumentisme de diepste verlangens van mensen beloven te vervullen.¹²⁹ En die verlangens hebben alles te maken met secularisatie. Paul spreekt over de secularisatie van het hart als metafoor voor verlangens van individuele personen. Hij spreekt over secularisatie als het diepste verlangen van mensen, dat niet op God gericht is, maar op een voorwerp uit het "saeculum" – uit de tijd die mensen op aarde is gegeven.¹³⁰ Wanneer gelovigen op deze aarde gericht zijn, in plaats van op God en de door God beloofde toekomst (een nieuwe hemel en een nieuwe aarde), is er dus sprake van secularisatie. Hieruit blijkt waarom secularisatie niet is voorbehouden aan mensen buiten de kerk.¹³¹

Dat heeft gevolgen voor de prediking. Professor W. Kremer schreef in 1971 over een factor voor het achterstellen van het spreken over het gericht in de prediking. Hij schreef dat er een accent in de

---

¹²⁵ Of de hel de kern van het Evangelie raakt, is een vraag die in het volgende hoofdstuk beantwoord wordt. Schilder schrijft in zijn boek *Wat is de hel?* dat het respect voor de waarheid ertoe moet leiden dat men de openbaringswoorden over de hel, die in de Bijbel beschreven staan, systematisch dient in te denken en uit te leggen (Schilder, *Wat is de hel?*, 27).

¹²⁶ Calvijn, *Institutie* (Band I), 689-690.

¹²⁷ Baars, 'Het hiernumaals in het licht van het hiernumaals', 6-7.

¹²⁸ Den Butter, *Bestemming bereikt*, 8.

¹²⁹ Paul, *De slag om het hart*, 38.

¹³⁰ Paul, *De slag om het hart*, 7-12.

¹³¹ Paul, *De slag om het hart*, 8.

prediking verschoven is. Er wordt – schreef hij in 1971 – meer vanuit de mens en vanuit zijn situatie gesproken dan vanuit God. Wat de mens nodig heeft in zijn situatie moet de hoofdzaak van de prediking zijn. Vanuit die verschuiving is het moeilijk om te spreken over een laatste oordeel. Mensen willen niet meer over een oordeel van God horen.¹³²

Kortom, er hebben verschuivingen plaatsgevonden. Het leven na dit leven staat ver bij mensen vandaan, ook bij kerkmensen. Mensen, ook kerkmensen, zijn meer op ‘beneden’ dan op ‘boven’ gericht en dat heeft gevolgen voor de prediking. Hemel en hel geven geen antwoord op de huidige vragen, die leven bij de gemiddelde kerkganger en kunnen daarom rekenen op desinteresse. Deze verschuiving verklaart de verlegenheid om over het onderwerp te spreken, het gebrek aan urgentie en de (lage) frequentie van het spreken over de hel.

2.5.6 Praktische uitdagingen

De waarheid van het laatste oordeel is volgens Kremer een harde, afschrikwekkende boodschap zonder aantrekkelijkheid.¹³³ Een predikant moet dus goed overtuigd zijn van zijn eigen standpunt als hij over het laatste oordeel en de hel wil spreken. Daarnaast moet een predikant vooraf goed nadenken over de gevolgen van zijn spreken bij de hoorders.¹³⁴ Het spreken over de hel kan bij de hoorders veel vragen oproepen over het lot van ongelovigen, het kan leiden tot verdriet over het lot van geliefden of het kan irritatie geven, omdat een predikant een exclusieve claim maakt. Het spreken over de hel vraagt moed, zorgvuldigheid en pastorale bewogenheid.¹³⁵ Dat zal een deel van de predikanten er van weerhouden om kort en bondig over het laatste oordeel en de hel te spreken. Zorgvuldigheid en pastorale bewogenheid vragen immers om extra ruimte in een preek. Ruimte die er niet altijd is of die men er niet wil maken.

Daarnaast wijst Schilder erop dat het niet altijd passend is om over de hel te spreken. Zo schrijft hij dat het niet passend is om bij een sterfhuis over een geboorte te spreken en bij een geboorte te spreken over het sterven. Dat neemt niet weg dat Schilder oproept om niet over de hel te spreken los van de hemel, maar hij begrijpt dat dit in de praktijk lastig kan zijn.¹³⁶ Kortom: de praktische uitdagingen die met het spreken over de hel gepaard gaan, kunnen ervoor zorgen dat predikanten het spreken over het laatste oordeel en de hel over (willen) slaan.

---

¹³² Kremer, ‘Het gericht’, 274.

¹³³ Kremer, ‘Het gericht’, 277.

¹³⁴ Van Vliet schrijft dat het moeilijk is om over de hel te spreken en wijst op mogelijke reacties van hoorders waar een predikant rekening mee moet houden wanneer hij over de hel wil spreken (Van Vliet, ‘Is Hell Obsolete?’, 130-131).

¹³⁵ Bette spreekt over voorzichtigheid en een zekere aarzeling die nodig zijn bij het spreken over de hel (Bette, ‘Hemel en hel in prediking en pastoraat’, 104).

¹³⁶ Schilder, *Wat is de hel?*, 28.

2.5.7 Deelconclusie

Uit de analyse van de tachtig preken blijkt dat er in vijftien preken (18,8%) wordt gesproken over de hel en in veertien preken (17,5%) over het laatste oordeel. De resultaten van de enquête van de *Nieuwe Koers* kunnen deze cijfers en percentages niet verklaren, maar bieden wel een nadere duiding. Uit de vraag aan predikanten naar de frequentie van hun spreken over de hel is af te leiden dat een substantieel deel (30%) van de predikanten ‘de hel wel eens noemt, maar nooit uitvoerig’. Dit sluit aan bij de resultaten uit de analyse van de preken, waaruit blijkt dat in vier van de acht preken het spreken over de hel slechts bestaat uit één zin.

Daarnaast kan vanuit de enquêteresultaten afgeleid worden dat 45% van de christelijke gereformeerde predikanten nauwelijks of niet over de hel spreekt en dat 54% van de gemeenteleden nauwelijks of niet hoort spreken over de hel in de zondagse prediking. Verder blijkt dat 65% van de christelijke gereformeerde predikanten van mening is, dat wie het concept hel loslaat, een gemankeerd godsbeeld heeft of krijgt. Dit wil niet zeggen dat zij allen veelvuldig over de hel spreken. Veelvuldig over de hel spreken doet immers maar 5% van de predikanten, terwijl 30% de hel wel benoemt, maar er nooit uitvoerig over preekt.

Uit paragraaf 2.5.3 blijkt de verlegenheid onder predikanten wat betreft het denken en spreken over de hel. Deze verlegenheid – die ook door anderen bevestigd wordt – is een mogelijke oorzaak voor het vermijden van het onderwerp hel in de prediking. Naast verlegenheid denkt een aanzienlijk deel (35%) van de predikanten dat de hel niet de kern van het Evangelie raakt en de hel in de praktijk van het geloofsleven er niet zo toe doet. Deze overtuiging motiveert niet om over de hel te spreken. Naast verlegenheid en gebrek aan motivatie zijn er praktische uitdagingen om over de hel te spreken.

Deze drie mogelijke verklaringen worden op hun beurt deels verklaart door de ‘secularisatie van het hart’: hoorders en predikanten zijn veelal gericht op het hier en nu. Hierdoor sluiten preken over het leven na dit leven minder goed aan bij de hoorders. Na het onderzoek naar een verklaring voor de frequentie van het spreken over de hel is het tijd om de gestalte van het spreken over de hel te onderzoeken.

2.6 Conclusie

Uit de prekenanalyse blijkt dat de meeste (85%) christelijke gereformeerde predikanten heel klassiek denken over de hel. Evenals Bell en Chan verbindt een ruime meerderheid van de christelijke gereformeerde predikanten het denken over de hel aan het godsbeeld. Het is daarom opvallend dat er in de geanalyseerde preken zo weinig woorden worden gegeven aan het laatste oordeel en de eeuwige straf.

Van de christelijke gereformeerde predikanten denkt 85% dat zijn hoorders naar de hel gaan wanneer ze het Evangelie afwijzen. Deze overtuiging zorgt er vervolgens niet voor dat predikanten veelvuldig over de hel spreken. 30% spreekt weleens kort over de hel, en groot deel (45%) brengt de hel zelfs nauwelijks of niet ter sprake. De resultaten uit de enquête komen dus redelijk overeen met de resultaten van de prekenanalyse, die duidelijk maken dat er weinig gesproken wordt over de hel en het laatste oordeel. De verlegenheid die men bij het onderwerp ervaart, gebrek aan urgentie en de praktische uitdagingen verklaren deels waarom predikanten niet vaak spreken over de hel.

De theorie geeft aan dat er goede redenen zijn om over de hel of het laatste oordeel te spreken in de kerkelijke gemeente. Het spreken over de hel en het laatste oordeel kan een waarschuwende, appellerende of motiverende functie hebben. Op grond van deze theorie zou men verwachten dat het 'motiverende' spreken meer voorkomt in de praktijk dan de resultaten van de prekenanalyse uitwijzen. Enerzijds geeft de theorie dus aan dat het spreken over de hel en het laatste oordeel in de prediking een legitieme motiverende functie heeft. Anderzijds wijst de theorie op een reflectieve overtuiging aangaande de hel onder een deel van het predikantencorps. Dat verklaart deels waarom deze motiverende functie niet of nauwelijks gevonden is in de prekenanalyse. Dat de appellerende en waarschuwende functie wel zijn gevonden, kan verklaard worden door de invloed van Kremer op het predikantencorps.

Uit de prekenanalyse blijkt dat er heel kort en nauwelijks tot niet beeldend wordt gesproken over de hel en het laatste oordeel. In 50% van de gevallen dat er over de hel wordt gesproken is dat heel kort. Dit kan erop duiden dat predikanten – net als Bell en Chan – het Evangelie niet willen versmallen tot een – in de woorden van Bell – 'ticket-evangelie'. Het streven naar evenwichtigheid wat betreft de verkondiging van het Evangelie leidt ertoe dat er over de hel en het laatste oordeel bijna nooit geïsoleerd van de hemel, de genade en Gods daden gesproken wordt. Dat er nauwelijks beeldend wordt gesproken over de hel en het laatste oordeel komt opnieuw voort uit de invloed van Kremer op christelijke gereformeerde predikanten.

Met deze gegevens levert dit hoofdstuk een interpretatie van de praktijk, maar geeft het ook vragen die nog beantwoord moeten worden. De gevonden praktijk en de interpretatie van die praktijk vragen om een normatieve stem.

3. Homiletische kaders uit de brief aan de Hebreëën

3.1 Inleiding

De praktisch theoloog Richard Robert Osmer beschrijft in zijn eerder genoemde boek *Practical Theology* vier taken bij het uitvoeren van een praktisch theologisch onderzoek. In de vorige twee hoofdstukken zijn de eerste twee taken van Osmer uitgevoerd. In het derde hoofdstuk wordt Osmer's derde taak voor de praktische theologie uitgevoerd, namelijk de *normatieve* taak. Dit betekent dat in de brief aan de Hebreëën gezocht wordt naar kaders voor het spreken over de hel in de prediking. Dit hoofdstuk geeft antwoord op de derde deelvraag, die luidt: Welke homiletische kaders reikt de brief aan de Hebreëën aan voor het spreken over de hel in de prediking?

Dit onderzoek naar homiletische kaders richt zich specifiek op de brief aan de Hebreëën¹³⁷. Bij het uitvoeren van deze normatieve taak valt de keuze op een normatieve bron: een bijbelboek. Dat specifiek voor Hebreëën is gekozen, wordt gemotiveerd door het homiletisch karakter van dit bijbelboek (zie canoniëk hieronder). Juist omdat dit onderzoek een praktisch theologisch en homiletisch onderzoek is, is het interessant om deze brief, die een homiletisch karakter heeft, te onderzoeken. Zo ontstaat er een belangrijke verbinding tussen de praktisch-theologische en bijbels-theologische bezinning. Het onderzoek richt zich specifiek op de volgende teksten uit Hebreëën, waar sprake is van spreken over Gods oordeel: 2,1-4; 3,7-11.18-19; 4,11-13; 6,4-9; 9,27-28; 10,26-31; 12,25-29. Doordat Hebreëën wordt onderzocht op mogelijke homiletische kaders, wordt er geen minutieuze exegese, maar een beknopte interpretatie van de deze teksten geboden.

In de vorige twee hoofdstukken werd duidelijk dat er inhoudelijk verschillend over de hel en het laatste oordeel kan worden gedacht. Verder bleek dat dit spreken over de hel en het laatste oordeel verschillende functies kan hebben, het verschillende gestalten kan aannemen en er vanuit een bepaald godsbeeld over de hel en het laatste oordeel wordt gesproken. Bij de zoektocht naar homiletische kaders wordt Hebreëën daarom onderzocht op de inhoud, de functies en de gestalten van het spreken over de hel en het laatste oordeel en welk godsbeeld daarbij ter sprake komt.

Voorafgaand aan het onderzoek naar homiletische kaders wordt beknopt informatie gegeven over de canoniëk van Hebreëën. Daarna volgen er zeven paragrafen die ieder bestaan uit drie elementen. Als eerste wordt de bijbeltekst weergegeven in de Herziene Statenvertaling. Daarna volgt een beknopte interpretatie van de geciteerde bijbeltekst. Deze interpretatie maakt de homiletische analyse mogelijk. Daarom heeft ze een focus op het spreken over de hel en het laatste oordeel en is ze enigszins selectief en zeker niet uitputtend. In de hierop volgende homiletische analyse wordt

---

¹³⁷ Verder steeds in de tekst afgekort weergegeven als 'Hebreëën'.

gezocht naar kaders voor het spreken over het laatste oordeel en de hel wat betreft de inhoud, functie, gestalte en godsbeeld. Tot slot volgt de conclusie die antwoord geeft op de eerder genoemde deelvraag.

3.2 Beknopte canoniek van de brief aan de Hebreëen

In deze paragraaf wordt ingegaan op enkele facetten met betrekking tot de achtergrond van Hebreëen.

3.2.1 Afzender

De naam van de auteur van Hebreëen was bij de verzending bij zijn lezers bekend, maar is in de overlevering verloren gegaan. Uit 2,3 blijkt dat de afzender niet tot degenen behoort die het Evangelie rechtstreeks van Christus hoorden. Dus maakt hij geen deel uit van Jezus' twaalftal en kan hij evenmin de apostel Paulus zijn. Paulus beroept zich er immers op dat hij zijn evangelie zonder tussenpersoon van Christus zelf vernam (Gal. 1,11-12). Bovendien zijn de verschillen met de brieven van Paulus te groot.¹³⁸ Uit Hebreëen blijkt dat de afzender de geadresseerden goed kent (5,11-12; 10,32). Hij had veel kennis van het Oude Testament, gebruikte de Septuagint, was het Grieks goed machtig en was waarschijnlijk onderwezen in de retorica.¹³⁹

3.2.2 Geadresseerden

Het bijbelboek kan niet gezien worden als een noodzakelijk algemeen gehouden rondschriften. Hiervoor zijn enkele gezegden te specifiek (5,11-12; 6,10; 10,32-34). Met 'aan de Hebreëen' moet dus een bepaalde gemeente bedoeld zijn. Het bijbelboek heeft, voor zover bekend, nooit een ander opschrift gedragen dan 'aan de Hebreëen'. Het opschrift is echter wel van later datum dan het bijbelboek zelf. Waarschijnlijk geeft het opschrift de inschatting van de vroege lezers weer wat betreft het karakter en de inhoud van het geschrift.¹⁴⁰ Aangezien het zeker is dat Hebreëen oorspronkelijk in het Grieks is geschreven, is het zeer waarschijnlijk dat 'Hebreëen' verwijst naar joden, niet naar heidenen. Daarnaast verwijst het waarschijnlijk ook niet naar Aramees sprekende, maar naar Grieks sprekende joden.¹⁴¹

Uit het gebruik van het Oude Testament door de auteur blijkt dat de geadresseerden hier volkomen in thuis waren.¹⁴² Er zijn ook rabbijnse invloeden te ontdekken, zoals het spreken over de rol van de engelen bij de wetgeving en het *a fortiori* argument.¹⁴³ Dat wil niet zeggen dat de eerste lezers alleen

---

¹³⁸ Versteeg, 'Hebreëen', 465.

¹³⁹ O'Brien, *Hebrews*, 8 en Van de Kamp, *Hebreëen*, 14.

¹⁴⁰ Ellingworth, *Hebrews*, 21.

¹⁴¹ Ellingworth, *Hebrews*, 21.

¹⁴² Versteeg, 'Hebreëen', 458 en Ellingworth, *Hebrews*, 23.

¹⁴³ Ellingworth, *Hebrews*, 23.

Joden waren.¹⁴⁴ Uit het bijbelboek blijkt echter wel dat de geadresseerden al geruime tijd christen zijn (5,12; 10,32; 13,7). Het waren dus gelovigen van een volgende generatie.¹⁴⁵ Dat betekent volgens Versteeg dat het onderscheid tussen christenen uit de heidenen en joodse christenen was weggevallen.¹⁴⁶ Waar deze gemeente zich bevond, is een punt van discussie; verschillende plaatsen zoals Jeruzalem en Rome worden genoemd.¹⁴⁷ Op dit moment is een meerderheid van wetenschappers van mening dat de geadresseerden van het bijbelboek in Rome woonden.¹⁴⁸

3.2.3 Crisis

Er blijkt een grote mate van consensus te zijn onder wetenschappers over de ernstige geloofscrisis bij de hoorders en grote bezorgdheid bij de afzender van Hebreëen.¹⁴⁹ Volgens de Britse nieuwtestamenticus Paul Ellingworth worden de gevaren die de gemeenschap bedreigen op drie manieren uitgedrukt.¹⁵⁰ Ten eerste zijn er passieve gevaren. De geadresseerden zijn in de verleiding om de claim van het gepredikte Woord van God te negeren, met als gevolg dat een deel van de gemeente dreigt 'af te drijven' (2,1).¹⁵¹ Even verder wordt opnieuw benoemd dat ze enigszins zijn afgedreven van de christelijke leer (5,11-14) en zich niet vasthouden aan de belijdenis (4,14). Daarnaast zijn er actieve gevaren, zoals het zondige, ongelovige hart, waardoor men afvallig wordt van de 'levende God' (3,12), ongehoorzaamheid (3,7-4,11) en het niet bezoeken van de samenkomsten (10,25). Ten derde zijn er gevaren die van buiten de gemeente komen, zoals vervolging (10,32-34), gevangenschap (10,33-34, 13,3) en smaad (13,13).¹⁵² De geadresseerde christenen uit de Joden komen, om niet ten prooi te vallen aan vervolging, in de verleiding om terug te gaan naar het Jodendom, die de status van *religio licita* heeft in het Romeinse rijk.¹⁵³

De geestelijke situatie van de hoorders is te typeren als een verkoelen van de liefde tot Christus, een inzinking in het geloofsleven. Toch is het gevaar veel radicaler dan alleen een inzinking in het geloofsleven. Gemeentelieden dreigen te kiezen voor bepaalde zonden en verliezen de liefde voor

---

¹⁴⁴ Ellingworth, *Hebrews*, 23.

¹⁴⁵ Versteeg, 'Hebreëen', 458 en Ellingworth, *Hebrews*, 26.

¹⁴⁶ Versteeg, 'Hebreëen', 458.

¹⁴⁷ Van de Kamp, *Hebreëen*, 23-25 en Versteeg, 'Hebreëen', 462. Volgens Ellingworth is Rome de meest waarschijnlijke (Ellingworth, *Hebrews*, 29).

¹⁴⁸ Van den Brink (red.), *Hebreëen-Judas*, 4.

¹⁴⁹ Van de Kamp, *Hebreëen*, 29, O'Brien, *Hebrews*, 12-13 en Van den Brink (red.), *Hebreëen-Judas*, 4.

¹⁵⁰ Ellingworth, *Hebrews*, 78.

¹⁵¹ Lane, *Hebrews 1-8*, lvi.

¹⁵² Ellingworth, *Hebrews*, 79.

¹⁵³ O'Brien, *Hebrews*, 13.

Christus. Er is een geloofscrisis, want de lezers dreigen Christus kwijt te raken!¹⁵⁴ Vandaar dat het bijbelboek een waarschuwing is om niet af te haken en een opwekking om te volharden.¹⁵⁵

3.2.5 Het homiletisch karakter van Hebreeën

Door verscheidene nieuwtestamentici wordt Hebreeën in meer of mindere mate een *homilie* genoemd.¹⁵⁶ In 13,22 duidt de schrijver van Hebreeën zijn geschrift aan met de woorden *λόγος παρακλήσεως*, wat vertaald kan worden met ‘woord van vermaning’. Deze woorden staan ook in Handelingen 13,15 vermeld, waar Paulus en Barnabas uitgenodigd worden om een ‘woord van bemoediging’ te spreken.¹⁵⁷ Dit woord *παράκλησις* heeft meerdere betekenisaspecten in zich: vermaning, terechtwijzing, bemoediging en opwekking.¹⁵⁸ Paulus gaat door een preek te houden in op de uitnodiging om een *παράκλησις* te spreken.¹⁵⁹ Het woord *παράκλησις* betekent dus meer dan alleen ‘vermaning’ en daarom is het niet onwaarschijnlijk dat deze formulering wijst op het preekkarakter van deze brief. Het preekkarakter van het bijbelboek blijkt ook uit de structuur van het geschrift. Wanneer men de brieven van Paulus vergelijkt met dit bijbelboek, dan blijkt dat deze anders zijn opgezet dan Hebreeën. Zo ontbreekt aan het begin van het bijbelboek een aantal gebruikelijke en herkenbare elementen, zoals de vermelding van auteur, adres en groet, die wel in Paulus’ brieven te vinden zijn. Daarnaast geeft Paulus doorgaans eerst een leerstellige uiteenzetting waarna een paranetisch deel volgt. In Hebreeën zijn de paranetische delen echter over de hele brief verspreid. In deze paranetische delen staan steeds verwijzingen naar het oordeel van God.¹⁶⁰ Volgens Floor springt de overeenkomst met de beknopte preken van zowel Petrus als Paulus in Handelingen in het oog. Daar heeft het gericht van God in de verkondiging en dan met name in de paranese een rechtmatige plaats.¹⁶¹ Een ander argument voor het preekkarakter van de brief is dat de auteur van Hebreeën vaker woorden gebruikt die het sprekend karakter aantonen (zoals in 2,5: ‘waarover wij spreken’) dan woorden die het geschreven karakter aantonen (zoals in 13,22: ‘ook al heb ik u slechts

---

¹⁵⁴ Van de Kamp, *Hebreeën*, 29.

¹⁵⁵ Dit betekent dat Jodenchristenen bij het verliezen van hun toewijding aan Christus terug kunnen vallen in het Jodendom (O’Brien, *Hebrews*, 13 en Van de Kamp, *Hebreeën*, 29). Deze terugval in het Jodendom is niet de eerste aanleiding tot het schrijven, dat is immers het dreigende gevaar dat men van Christus afvalt (Van de Kamp, *Hebreeën*, 29).

¹⁵⁶ Zo noemen Floor en Versteeg het bijbelboek een homilie of preek en Grosheide noemt het een homilie met een begeleidend schrijven (Floor, *Gericht*, 89; Grosheide, *Hebreeën*, 43; Versteeg, ‘Hebreeën’, 453-470). Van de Kamp, stelt dat de preektheorie verdedigbaar is, maar geeft zelf de voorkeur aan de brieftheorie. Hij typeert het bijbelboek als een schriftelijk vermaanwoord, een herderlijk schrijven (Van de Kamp, *Hebreeën*, 11-12). O’Brien schrijft dat Hebreeën begint als een verhandeling, loopt als een preek en eindigt als een brief (O’Brien, *Hebrews*, 20-22).

¹⁵⁷ Floor, *Gericht*, 89.

¹⁵⁸ Murre, *Lexicon*, 1256.

¹⁵⁹ Kater, *Heden*, 13.

¹⁶⁰ Floor, *Gericht*, 89-90.

¹⁶¹ Floor, *Gericht*, 89-90.

in het kort geschreven').¹⁶² Het bijbelboek eindigt met een 'begeleidend schrijven'. De afzender verlangde vurig naar hereniging (13,19). Omdat hereniging niet mogelijk was, heeft hij een preek geschreven, zodat die in zijn afwezigheid kan worden uitgesproken.¹⁶³ Gezien de betekenis van het woord *παράκλησις*, kan deze uitgeschreven preek kan daarom worden aangeduid als een herderlijk schrijven.¹⁶⁴

3.2.6 Structuur

Het kwam al eerder ter sprake dat de praktische toepassingen verspreid zijn over het gehele bijbelboek.¹⁶⁵ Deze praktische toepassingen zijn onderling verschillend. Ze willen deels waarschuwend, deels bemoedigend, de geadresseerden afhouden van het kwade en roepen op tot (gelovig) luisteren naar het Woord van God.¹⁶⁶ De Britse nieuwtestamenticus Donald Guthrie geeft een schematische voorstelling van de wijze waarop de uitleg van Gods daden en de toepassing voor het menselijke handelen met elkaar verbonden zijn. Hij werpt daarmee licht op de concrete verwevenheid tussen uitleg en toepassing.

Uitleg	Toepassing
Hebreeën 1:1-4 (Introductie): God heeft tegen ons gesproken door de Zoon	Hebreeën 2,1-4: Luister aandacht naar wat je gehoord hebt, zodat je niet afdrijft.
Hebreeën 3,1-6: Jezus de apostel en de hogepriester die we belijden.	Hebreeën 3,7-19: De mensen die zich van God afkeerden, stierven in de woestijn. Blijf daarom standvastig tot het einde.
Hebreeën 4,3-11: De sabbatsrust voor het volk van God.	Hebreeën 4,12-13 en 14: Alles ligt open en bloot voor de ogen van God, aan Wie we verantwoording moeten afleggen.
Hebreeën 5,11-6,3: De situatie van de luisteraars: Ze zijn langzaam om te luisteren en te leren.	Hebreeën 6,4-8: Het gevaar om afvallig te worden van het christelijke geloof.
Hebreeën 10,19-25: We hebben een groter Priester over het huis van God.	Hebreeën 10,26-32: Blijf volharden tot het einde en maak de hoop vast.
Hebreeën 11,1-40: Positieve voorbeelden van mensen uit de geschiedenis.	Hebreeën 12,1-2 en 3-17: Doorzettingsvermogen en uithoudingsvermogen zijn nodig in de race. Versterk je zwakke armen en zwakke knieën.

¹⁶² Grosheide, *Hebreeën*, 43.

¹⁶³ Lane, *Hebrews 1-8*, lxxv en Versteeg, 'Hebreeën', 457.

¹⁶⁴ De Vuyst, *Hebreeën*, 15. Vgl. Ellingworth die schrijft over het 'pastorale doel' van de auteur (Ellingworth, *Hebrews*, 77).

¹⁶⁵ Vgl. Van de Kamp, O'Brien en Versteeg die wijzen op de kenmerkende afwisseling tussen leerstellige uiteenzettingen en praktische aanwijzingen (Van de Kamp, *Hebreeën*, 38, O'Brien, *Hebrews*, 34 en Versteeg, 'Hebreeën', 453).

¹⁶⁶ Lane, *Hebrews 1-8*, xcvi en De Vuyst, *Hebreeën*, 22.

Hebreeën 12,18-24: De zegen van het nieuwe verbond en de eschatologische hoop.	Hebreeën 12,25-29: Verwerp Hem die spreekt niet.
Hebreeën 13,22-25 (conclusie): Preek van bemoediging.	Hebreeën 13: Afsluitende aansporingen. ¹⁶⁷

Opvallend is dat in bijna al deze toepassingen steeds verwijzingen naar Gods oordeel of straf te vinden zijn.¹⁶⁸ Ellingworth schrijft dat geen ander bijbelboek uit het Nieuwe Testament volgens hem een betere balans heeft tussen verleden, heden en toekomst. Uit het begin van het bijbelboek blijkt reeds dat de auteur bezorgd is om hun toekomst (2,1-3). Hij wijst erop dat het bemoedigen van de lezers om het geloof te behouden, bijna altijd georiënteerd is op de toekomst.¹⁶⁹ Floor wijst erop dat de voortdurende verwijzingen naar het oordeel niet hoeven te bevreemden, wanneer men bedenkt dat deze brief een breed uitgewerkte preek is.¹⁷⁰ In deze preek gebruikt de auteur zowel afschrikwekkende als navolgenswaardige oudtestamentische voorbeelden en wijst hij op vreselijke en vertroostende vooruitzichten.¹⁷¹

3.3 Hebreeën 2 vers 1-4

Zoals de beknopte canoniek duidelijk maakte, onderbreekt de auteur van Hebreeën zijn betoog enkele keren om een praktische toepassing te maken. Dat gebeurt in dit gedeelte voor het eerst.¹⁷² Voorafgaand aan deze praktische toepassing vertelt de auteur dat God voorheen vele malen en op vele wijzen tot de vaders gesproken heeft door profeten, maar nu gesproken heeft door de Zoon. Daarnaast vertelt de auteur dat de Zoon zoveel meer is dan de engelen (1,4), die worden opgeroepen om de Zoon te aanbidden (1,6). Voordat de auteur in 2,5 verder spreekt over de engelen, voegt hij de vermaning toe in 2,1-4, die hieronder staat weergegeven:

1. Daarom moeten wij ons te meer houden aan wat door ons gehoord is, opdat wij niet op enig moment afdrijven. 2. Want als het woord, dat door engelen gesproken werd, al bindend was en elke overtreding en ongehoorzaamheid rechtvaardige vergelding ontving, 3. hoe zullen wij dan ontvluchten,¹⁷³ als wij zo'n grote zaligheid veronachtzamen, die in het begin door de Heere is verkondigd, en die aan ons is bevestigd door hen die Hem gehoord hebben. 4. God heeft er

¹⁶⁷ Guthrie, *Hebrews*, 39-40. O'Brien neemt deze structuur in hoofdlijnen over en ziet ook een hechte interactie tussen uitleg en toepassing (O'Brien, *Hebrews*, 31-34).

¹⁶⁸ Floor, *Gericht*, 89-90. Floor stelt hierbij dat de overeenkomst met de beknopte preken uit Handelingen in het oog springt, want ook in die preken van Paulus en Petrus had het gericht van God een plaats.

¹⁶⁹ Ellingworth, *Hebrews*, 77.

¹⁷⁰ Floor, *Gericht*, 89-90. Floor stelt hierbij dat de overeenkomst met de beknopte preken uit Handelingen in het oog springt, want ook in die preken van Paulus en Petrus had het gericht van God een plaats.

¹⁷¹ De Vuyst, *Hebreeën*, 17.

¹⁷² O'Brien, *Hebrews*, 31.

¹⁷³ De Nieuwe Bijbelvertaling (hierna NBV) voegt hier toe: 'aan die straf'.

bovendien mede getuigenis aan gegeven door tekenen, wonderen en allerlei krachten, en gaven van de Heilige Geest, overeenkomstig Zijn wil.

Beknopte interpretatie

Vanwege de Zoon die 'zoveel meer is' dan de engelen (1,4), worden de geadresseerden in 2,1 opgeroepen om des te meer acht te slaan op het spreken van de Zoon. Wat de Zoon heeft gesproken, wordt niet specifiek benoemd. Wat men hoort, omvat veeleer het geheel van de christelijke boodschap: het Woord dat is verkondigd 'in de Zoon'.¹⁷⁴ Wanneer ze dat niet doen, zullen ze 'afdrijven'. Afdrijven is de vertaling van *παραρρῶμεν*. Het betekent iets als afglijden, uit de koers raken, waardoor men het doel van de reis, de veilige haven, niet bereikt.¹⁷⁵ Afdrijven zorgt er dus voor dat men de toekomstige zaligheid niet ontvangt¹⁷⁶ of geen onderdeel zal zijn van Christus' onwankelbare Koninkrijk (12,28).¹⁷⁷

Met 'het woord door engelen gesproken' wordt de wet bedoeld die God op de Sinaï aan Mozes bekendmaakte. Dit staat niet beschreven in het Oude Testament. De joodse traditie maakte de engelen tussenpersonen bij de verstrekking van de Thora. Deze traditie was kennelijk toegeëigend door de eerste christenen.¹⁷⁸ De 'rechtvaardige vergelding' (HSV) of 'rechtmatige straf' (NBV) geeft te kennen dat straf naar de wet was, maar dat elke overtreding gestraft werd naar haar mate.¹⁷⁹

Vers 2,3 bevat het tweede deel van de apodosis of vergelijking die bestaat uit een retorische vraag met een *a fortiori* argument.¹⁸⁰ Dit *a fortiori* argument wijst op een overtreffende trap en op een overeenkomst.¹⁸¹ Als het negeren van het woord van de engelen kan rekenen op vergelding, hoeveel te meer zullen de geadresseerden vergelding ontvangen wanneer ze het spreken in de Zoon veronachtzamen. In klemmende bewoordingen wil de auteur het uit de koers raken voorkomen. De vraagzin daagt uit tot het antwoord 'nee'. Gods hoogste woord links laten liggen blijft niet ongestraft.¹⁸² De specifieke straf staat niet vermeld, maar gezien de eerste helft van de vergelijking in het tweede vers moet aan Gods rechtvaardige vergelding worden gedacht.¹⁸³ De Nieuwe Bijbelvertaling voegt daarom vanuit 2,2 de woorden 'aan de straf' toe in 2,3. Deze straf heeft nog

---

¹⁷⁴ Attridge, *Hebrews*, 64.

¹⁷⁵ Attridge, *Hebrews*, 64.

¹⁷⁶ Grosheide, *Hebreeën*, 75.

¹⁷⁷ Attridge, *Hebrews*, 64.

¹⁷⁸ Attridge, *Hebrews*, 64 en Van de Kamp, *Hebreeën*, 70.

¹⁷⁹ Grosheide, *Hebreeën*, 76-77.

¹⁸⁰ O'Brien, *Hebrews*, 86.

¹⁸¹ Kater, *Heden*, 18.

¹⁸² Van de Kamp, *Hebreeën*, 70-71.

¹⁸³ Van de Kamp, *Hebreeën*, 70.

niet plaatsgevonden. De waarschuwing heeft een voorwaardelijk karakter¹⁸⁴ en is er juist om de straf te voorkomen.¹⁸⁵ Bij de straf moet gedacht worden aan het niet beërven van de verkondigde zaligheid (1,14) en het eschatologische oordeel dat de afvalligen en zondaars wacht.¹⁸⁶

Homiletische analyse

Inhoud

God heeft tot de Hebreëen gesproken in de Zóón (1,1). De auteur roept hen op dit spreken niet te veronachtzamen. Wanneer ze dat wel doen, zal er een eeuwige straf volgen die men niet kan ontvluchten. Er wordt niet met de eeuwige straf gedreigd tegen de – met de woorden van de enquête van *De Nieuwe Koers* – ‘onbereikte Amazone-indiaan’, maar tegen mensen die weten van de zaligheid. Wat deze straf inhoudt, wordt niet gedetailleerd uitgewerkt.

Functie

Vanuit herderlijke zorg roept de auteur de Hebreëen op om te luisteren naar de Zoon en niet uit de koers te raken en zo de (toekomstige) zaligheid kwijt te raken. Deze oproep van de auteur is zowel appellerend¹⁸⁷ als motiverend¹⁸⁸. Het ‘luisteren’ gaat immers niet om het vergaren van informatie, maar het in gelovig antwoorden op de sprekende God. Daarnaast klinkt de waarschuwing dat zij die niet luisteren en dus wel ‘afdrijven’, de straf niet kunnen ontvluchten. Deze waarschuwing¹⁸⁹ klinkt tot mensen aan wie de zaligheid verkondigd is. Hierdoor klinkt de waarschuwing des te indringender.¹⁹⁰

Gestalte

De auteur gebruikt een *a fortiori* argument, waarmee hij op een overeenkomst en een overtreffende trap wijst. De auteur start met een vergelijking tussen het woord van engelen en het woord van de Zoon. Aan deze vergelijking verbindt hij een vraagzin: ‘hoe zullen wij dan ontvluchten?’ Zodoende komen Gods oordeel, waar men niet aan kan ontvluchten, en de straf gezamenlijk voor in een vergelijking en een vraagzin. Dat is retorisch sterk en evenwichtig gesproken. Duidelijk wordt dat God zowel Redder als Rechter is, en zowel genade (‘zaligheid’) als straf bijeen worden gehouden. De straf en het niet kunnen ontvluchten van Gods oordeel staan in het kader van de verkondigde zaligheid.

Godsbeeld

---

¹⁸⁴ Attridge, *Hebrews*, 64.

¹⁸⁵ O’Brien, *Hebrews*, 86.

¹⁸⁶ O’Brien, *Hebrews*, 87 en Attridge, *Hebrews*, 66.

¹⁸⁷ Bij de appellerende functie klinkt er een appèl tot de hoorders om het heil bij Christus te zoeken.

¹⁸⁸ De motiverende functie heeft de heiliging van het leven op het oog.

¹⁸⁹ Bij de waarschuwende functie worden hoorders gewaarschuwd voor het onheil wanneer men het heil niet bij Christus zoekt.

¹⁹⁰ Kater, *Heden*, 19.

Duidelijk wordt dat God Degene is Die door Zijn Zoon de zaligheid bekend maakt, maar ook oordeelt en straft wanneer men de verkondigde zaligheid veronachtzaamt. Het Evangelie is goed nieuws, maar de verkondiging van dit goede nieuws gaat samen met de waarschuwing van straf voor hen die dit goede nieuws afwijzen.

3.4 Hebreeën 3 vers 7-12.18-19

Voorafgaand aan deze perikoop heeft de auteur van Hebreeën vastgesteld dat Christus zoveel meer is dan de engelen. Daarna volgt in 3,1-6 de vergelijking tussen de trouw van Jezus Christus en de trouw van Mozes, waarop wordt verkondigd dat Christus de meerdere, grotere Mozes is. Deze presentatie van Jezus als de meerdere Mozes bereidt de vergelijking voor in 3,7-19 tussen de gemeente vandaag (Jezus' huis) en de Israëlieten in de woestijn (Mozes' huis).¹⁹¹

7. Daarom, zoals de Heilige Geest zegt: Heden, indien u Zijn stem hoort, 8. verhard dan uw hart niet, zoals bij de verbittering (opstand – NBV), op de dag van de verzoeking (beproeving – NBV) in de woestijn. 9. Daar hebben uw vadersen Mij verzocht; zij hebben Mij op de proef gesteld en Mijn werken gezien, veertig jaar lang. 10. Daarom ben Ik toornig geworden op dat geslacht en heb gesproken: Altijd dwalen zij met hun hart, en zij hebben Mijn wegen niet gekend. 11. Daarom heb Ik in Mijn toorn gezworen: Mijn rust zullen zij niet binnengaan! 12. Zie erop toe, broeders, dat er nooit in iemand van u een verdorven hart zal zijn, vol ongeloof, om daardoor afvallig te worden van de levende God; (...) 18. En aan wie heeft Hij gezworen dat zij Zijn rust niet zouden binnengaan, dan aan hen die ongehoorzaam geweest waren? 19. Zo zien wij dat zij niet konden ingaan vanwege hun ongeloof.

Beknopte interpretatie

Na de positieve voorbeelden in het voorgaande geeft de auteur van Hebreeën in 3,7-11 het negatieve voorbeeld van de Israëlieten in de woestijn door Psalm 95,7-11 te citeren.¹⁹² Het inleidende woord 'daarom' verbindt het volgende citaat uit de Schrift met zijn oproep om niet 'het hart te verharden', met de impliciete oproep uit 3,6: 'Zijn huis zijn wij, als wij tenminste (...) tot het einde toe onwrikbaar vasthouden'.

Het citaat wordt geïntroduceerd als woorden van de Heilige Geest. Het citaat begint met 'heden', dat de hedendaagse relevantie van de tekst benadrukt¹⁹³ en de directheid waarmee God tot de

---

¹⁹¹ Van de Kamp, *Hebreeën*, 105.

¹⁹² O'Brien, *Hebrews*, 139. De auteur van Hebreeën citeert Psalm 95 uit de Septuagint (die hier licht afwijkt van de Hebreeuwse versie). Deze maakt de woordspelingen in de plaatsnamen expliciet door Meriba te vertalen met 'opstand' (NBV) en Massa met 'beproeving' (NBV). De auteur van Hebreeën brengt zelf ook enkele wijzigingen aan (Van de Kamp, *Hebreeën*, 106).

¹⁹³ Attridge, *Hebrews*, 64.

geadresseerden spreekt.¹⁹⁴ Voor de auteur van Hebreeën zijn alle oudtestamentische woorden van de Heilige Geest woorden van de levende God, waardoor Hij vandaag spreekt tot de Hebreeën.¹⁹⁵ In de geciteerde verzen uit deze psalm roept God de feestgangers op om te luisteren naar Zijn Woord en hun harten niet te verharden zoals hun voorouders hebben gedaan.¹⁹⁶ Want de lezers nu lopen het gevaar hun hart te verharden terwijl de stem van Jezus klinkt, net zoals de Israëlieten hun hart verhardden terwijl de stem van leider Mozes klonk. De trouw aan Jezus en daarbij het hart niet verharden is de spits van 3,7-19.¹⁹⁷ Het hart verharden is een echte semitische uitdrukking, die wil zeggen dat men hardnekkig en eigenzinnig is en de waarheid niet gelooft.¹⁹⁸ Het is een metafoor die beschrijft dat men weigert Gods wil te doen.¹⁹⁹ De auteur wil immers dat men luistert naar het spreken 'in de Zoon' en Hem gelooft. 'Altijd dwalen zij met hun hart' wil zeggen dat de oorzaak van het kwaad in hun hart ligt; daaruit ontstaan zondige daden.²⁰⁰ Dit verdorven hart is de oorzaak van ongelof, waardoor men afvallig wordt van de levende God (3,12) en men de rust (toen en nu) niet binnen kan gaan.²⁰¹ Als gevolg van Israëls wangedrag zwoor God de eed dat ze nooit Zijn rust zullen binnengaan.²⁰² Vanwege dit gevaar roept de afzender de gehele gemeente om toe te zien op elkaar.²⁰³

Gods toorn

De goddelijke toorn werd niet alleen opgewekt doordat Israël een enkele keer faalde, maar door hun aanhoudende onwil om Zijn leiding te aanvaarden. Steeds opnieuw wandelde het volk niet op de paden die de HEERE wilde.²⁰⁴ Peels wijst erop dat Gods toorn in het Oude Testament expliciet en duidelijk gemotiveerd wordt. Het ontvlammen van Gods toorn hangt nauw samen met het menselijke overtreden van Zijn Woord ten leven. Gods toorn ontbrandt echter niet spoedig en de profeten verkondigen de komende toorn met als doel dat het volk eraan zal ontkomen. Deze boodschap van Gods toorn wordt op geen enkele wijze in het Nieuwe Testament afgekeurd of door de boodschap van Gods liefde naar de achtergrond geschoven.²⁰⁵ In zijn toorn heeft de HEERE

---

¹⁹⁴ O'Brien, *Hebrews*, 141.

¹⁹⁵ Kater, *Heden*, 15.

¹⁹⁶ Van de Kamp, *Hebreeën*, 105.

¹⁹⁷ Van de Kamp, *Hebreeën*, 105.

¹⁹⁸ Grosheide, *Hebreeën*, 103.

¹⁹⁹ O'Brien, *Hebrews*, 142.

²⁰⁰ Grosheide, *Hebreeën*, 105.

²⁰¹ Grosheide, *Hebreeën*, 105.

²⁰² O'Brien wijst erop dat een volledige eed in de tweede helft een vloekwoord heeft, dat de consequenties beschrijft wanneer aan de voorwaarden van het eerste deel is voldaan. Dit vloekwoord ontbreekt echter. Dat was blijkbaar gemeengoed in Bijbelse eedformules (O'Brien, *Hebrews*, 144).

²⁰³ O'Brien, *Hebrews*, 145.

²⁰⁴ O'Brien, *Hebrews*, 144.

²⁰⁵ Peels, *Wie is als Gij?*, 115.

gezworen: 'Mijn rust zullen zij niet binnengaan'. Dat deed Hij nadat Israël bij de terugkeer van de twaalf verspieters opstond tegen Mozes en Aäron. Massa en Meriba, waar in vers 7 op bedoeld wordt met de woorden 'verbittering' en 'verzoeking', worden vermeld als voorbeelden van heel Israëls (wan)gedrag.²⁰⁶ De auteur laat met dit citaat merken dat Gods toorn, Die zich vroeger op de woestijngeneratie richtte, zich heden kan richten op déze generatie als die ongelovig blijft.²⁰⁷

Mijn rust

Psalm 95 is gedicht nadat de Israëlieten Kanaän binnen waren gegaan. De rust moet daarom refereren aan iets buiten de materiële erfenis van het land Kanaän.²⁰⁸ Daarbij komt dat als Jozua het volk reeds in de rust gebracht zou hebben, het niet nodig zou zijn dat Jezus dit doet (zie ook 4,8). De rust die Jezus brengt, is meer dan de rust van de vijanden en de rustplaats van God in de Tempel op Sion.²⁰⁹ De geadresseerden moeten dus niet aan een aardse rust in Kanaän te denken, maar aan de hemelse rust.²¹⁰ Dat de term eschatologisch geïnterpreteerd moet worden, blijkt ook uit 3,1 en 3,6. Deze rust wordt verkregen door Christus' aanstelling als de hemelse, eeuwige Hogepriester.²¹¹ De auteur wijst dus de laatste rustplaats van het zwervende volk van God aan, die Christus als Voorloper voor Zijn eigen volk reeds is binnengegaan (6,20).²¹² De rust is de beloofde voltooiing, een samenvattende naam voor alle lichamelijke en geestelijke zegen in de eeuwigheid, een omschrijving van de toekomstige wereld.²¹³ Zij die de rust binnengaan, zullen deelnemen aan Gods sabbatsrust (4,9-10).²¹⁴ De auteur wil met deze waarschuwing voorkomen dat men op het laatste moment wordt buitengesloten door niet te luisteren naar Gods stem.²¹⁵ De niet uitgesproken gedachte is dat ze in de woestijn zullen sterven.²¹⁶ Niet luisteren naar Gods stem op het beslissende moment maakt dat de opstandelingen de intocht in Gods rust verspelen.²¹⁷ De ongelovigen zullen de rust niet binnengaan (3,11.18-19).

---

²⁰⁶ Grosheide, *Hebreeën*, 105.

²⁰⁷ Van de Kamp, *Hebreeën*, 109.

²⁰⁸ O'Brien, *Hebrews*, 145.

²⁰⁹ Grässer, *Hebräer*, 181.

²¹⁰ Grässer, *Hebräer*, 181.

²¹¹ Kater, *Heden*, 31.

²¹² Grässer, *Hebräer*, 182.

²¹³ Van de Kamp, *Hebreeën*, 109-110.

²¹⁴ O'Brien, *Hebrews*, 178.

²¹⁵ Van de Kamp, *Hebreeën*, 109-110.

²¹⁶ Grässer, *Hebräer*, 181

²¹⁷ Van de Kamp, *Hebreeën*, 109-110.

Homiletische analyse

Inhoud

Door het citaat uit Psalm 95 spreekt God waarschuwend tot de Hebreëen in het heden. De aangehaalde exodusgeschiedenis wijst op leven en dood. Men gaat levend de rust van het beloofde land binnen of men sterft in de woestijn. In dit gedeelte wordt over de 'schaduwzijde' gesproken als het niet binnen kunnen gaan van de 'zonzijde'. Zij die volharden in ongelooft, kunnen de eschatologische rust niet binnengaan. Het niet binnengaan van deze rust is het verkeren onder Gods toorn. Zoals Gods toorn zich vroeger op de woestijn generatie richtte, zo kan Zijn toorn zich heden richten op deze generatie. Hoe dit 'niet binnengaan' zal zijn, staat niet expliciet beschreven.

Functie

Vanuit de herderlijke zorg van de auteur worden de Hebreëen met een citaat uit Psalm 95 gewaarschuwd om het voorbeeld van de woestijn generatie niet te volgen. De functie van het spreken over het 'niet binnengaan' in verleden en heden is waarschuwend van karakter. De oproep om naar elkaar om te zien heeft een motiverende functie. Het spoort aan tot daden. Ongelooft leidt ertoe dat men de (eschatologische) rust niet binnen kan gaan. Daarom wordt het goede nieuws uit 3,1-6 verbonden met een waarschuwing in 3,7-19, een motiverende aansporing om op elkaar te letten en een appèl om niet te volharden in ongelooft en ongehoorzaamheid.

Gestalte

Wat betreft de gestalte van het spreken moet gesteld worden dat er een voorbeeld en een citaat gebruikt wordt. De oudtestamentische woorden in Hebreëen zijn woorden van de levende God, waardoor Hij vandaag tot Zijn gemeente spreekt. De auteur houdt Gods reddende en rechtsprekende daden bijeen gehouden. Hoewel Gods toorn en Gods eed ('niet binnengaan') in dit gedeelte op de voorgrond staan, klinkt dit tegen de achtergrond van 3,1-6 en Gods genadige of reddende bevrijding uit Egypte. Het spreken over Gods toorn op de woestijn generatie is niet gedetailleerd, maar spreekt wel tot de verbeelding van de geadresseerden.

Godsbeeld

De auteur spreekt over God als de sprekende God, Die de zaligheid verkondigt (3,1-6), maar ook toornig was en kan worden. Zoals God vertoornd was op de woestijn generatie, zo kan God toornig worden op de Hebreëen. Het 'niet binnengaan' is dan ook niet de 'schuld' van God, maar van de dwalende mensen in verleden en heden.

3.5 Hebreëen 4 vers 11-13

In hoofdstuk 4,1-13 gaat de auteur verder met zijn uiteenzetting van Psalm 95 en legt nu de nadruk op het woord 'rust'. Hierbij roept hij op om niet achter te blijven, terwijl de belofte om Zijn rust

binnen te gaan nog van kracht is. Zo mondt de uitleg van Psalm 95,7-11 uit in een klemmende oproep tot uiterste inspanning in 4,11:

11. Laten wij ons dan beijveren om die rust binnen te gaan, opdat niemand door het volgen van dit voorbeeld van ongehoorzaamheid ten val zal komen. 12. (...) 13. Er is geen schepsel onzichtbaar voor Hem, maar alles ligt naakt en ontbloot voor de ogen van Hem aan Wie wij rekenschap hebben af te leggen.

Beknopte interpretatie

De verzen 4,1 en 4,11 vormen een inclusio. De aansporing om te 'beijveren' is een meer positieve formulering van de aansporing om 'beducht te zijn' uit 4,1. Het binnengaan van de rust is immers nog steeds een mogelijkheid en geen werkelijkheid.²¹⁸ Door zich serieus te 'beijveren' voorkomen de geadresseerden dat ze 'ten val komen' zoals de woestijngeneratie ten val kwam. De geadresseerden worden opgeroepen om zowel de oorzaken als de gevolgen van het falen van de woestijngeneratie om de rust te bereiken te vermijden.²¹⁹ De oproep om te bijveren vraagt een positieve reactie op het 'gepredikte woord' (4,2). Het vraagt dus totaal anders te reageren dan de woestijngeneratie 'bij wie het niet met geloof gepaard ging' (4,2). Door vandaag naar Jezus' stem te horen (3,7; 4,7), voorkomen christenen het navolgen van Israëls voorbeeld in de woestijn en verkrijgen ze ingang in Gods rust.²²⁰ Ongeloof en ongehoorzaamheid leiden ertoe dat men de rust niet binnen gaat (4,3; 4,6).

Wie niet binnengaat, zal ten val komen. Het 'ten val zal komen' is een echo van Numeri 14,29.32. De exodusgeneratie kwam ten val in de woestijn. Zo loopt de huidige generatie christenen het risico ten val te komen.²²¹ De impliciete referentie aan het Goddelijke oordeel komt overeen met volgende verzen.²²² Het woord 'τις' wijst erop dat niet de gehele gemeente gevaar loopt, maar dat het zelfs niet één gemeentelid overkomen mag.²²³ Wie valt, zal Gods rust niet binnengaan. Dit vallen is rampzaliger dan het vallen van de exodusgeneratie.²²⁴ De impliciete verwijzing naar Gods oordeel in het begrip 'vallen' sluit naadloos aan bij de waarschuwing in 4,12-13, waar over God gesproken wordt als Degene aan wie men verantwoording moeten afleggen.²²⁵ Het volk van Jozua en het volk van Jezus bevinden zich in dezelfde situatie: een trekkend volk, onderweg naar een doel. In die

---

²¹⁸ Grässer, *Hebräer*, 221.

²¹⁹ Attridge, *Hebrews*, 132.

²²⁰ Van de Kamp, *Hebreeën*, 124-125.

²²¹ Van de Kamp, *Hebreeën*, 125.

²²² Ellingworth, *Hebrews*, 259.

²²³ Grosheide, *Hebreeën*, 117.

²²⁴ Grässer, *Hebräer*, 225.

²²⁵ O'Brien, *Hebrews*, 173.

situatie vuurt de schrijver de gemeente aan om stand te houden, om vertrouwen in Gods belofte voor de toekomst vast te houden, om meer naar voren te leven.²²⁶

In Hebreeën is er een hechte band tussen God en Zijn Woord.²²⁷ Zoals blijkt uit 3,7 waar een citaat uit het Oude Testament ingeleid wordt met ‘zoals de Heilige Geest zegt’ (3,7). De Geest plaatst dit spreken – van oude teksten – in het heden.²²⁸ Zo spreekt God door Zijn Woord de huidige generatie aan. Daarom schrijft de auteur dat wie wordt blootgesteld aan het Woord van God, door God zelf volledig wordt onderzocht en aan Hem verantwoording af moet leggen. De auteur gaat dus soepel over van de zoekende kracht van Gods woord in vers 12 naar de verantwoording aan Hem als Rechter in vers 13.²²⁹

De omschrijving van Gods woord als ‘levend en krachtig’ betekent dat Gods Woord performatief van aard is; het heeft de kracht om te bewerkstelligen wat het zegt.²³⁰ Zij die niet luisteren naar Gods Woord, zullen ervaren dat Gods Woord ook een dodelijk wapen is. Net als bij de woestijngeneratie confronteert het Woord van God de geadresseerden met rust en toorn.²³¹ In vers 12 en 13 maakt de auteur duidelijk dat Gods oordeel (door Zijn Woord) schiftend van aard is.²³²

Vers 13 maakt bovendien duidelijk dat men aan de levende God verantwoording moeten afleggen. Op drievoudige wijze drukt de auteur uit dat niemand zich kan onttrekken aan de ontdekkende macht van de Rechter. Eerst klinkt het negatief: ‘geen schepsel is onzichtbaar’. Daarna wordt het positief verwoord: ‘alles ligt open en bloot voor de ogen van Hem’ (NBV).²³³ De situatie van de christelijke gemeente is ernstiger dan die van Gods volk in het oude verbond: de woestijngeneratie viel in de woestijn door het zwaard. Vandaag worden afgevalen christenen door het veel scherpere ontleedmes van Gods Woord getroffen.²³⁴

---

²²⁶ Van de Kamp, *Hebreeën*, 125.

²²⁷ O’Brien, *Hebrews*, 177.

²²⁸ Kater, *Heden*, 29.

²²⁹ O’Brien, *Hebrews*, 177. Het laatste deel van de zin kan verschillend vertaald worden. In het begin van vers 12 wordt het woord λόγος gebruikt, dat ook het laatste woord is van vers 13. Volgens Van de Kamp speelt de auteur met deze twee betekenissen (Van de Kamp, *Hebreeën*, 129). De meerderheid vertaalt het woord λόγος – zoals hier en in Lukas 16,2 – met ‘aan Wie wij rekenschap hebben af te leggen’. De Statenvertalers vertalen met de woorden ‘met Welken wij te doen hebben’, maar de kanttekeningen geven als alternatieve vertaling: ‘tot wien wij spreken’. Deze alternatieve vertaling uit de kanttekeningen is mogelijk, maar de vertaling met ‘rekenschap afleggen’ wordt gesteund door de meeste kerkvaders en past beter in de context van Gods oordeel (Ellingworth, *Hebrews*, 265).

²³⁰ Lane, *Hebrews 1-8*, 102.

²³¹ Lane, *Hebrews 1-8*, 102.

²³² Floor, *Gericht*, 95.

²³³ O’Brien, *Hebrews*, 177.

²³⁴ Lane, *Hebrews 1-8*, 102 en Floor, *Gericht*, 96.

Homiletische analyse

Inhoud

Opnieuw klinkt er een oproep om de (eschatologische) rust binnen te gaan. Wanneer men het slechte voorbeeld volgt, komt men 'ten val'. Doordat het 'ten val komen' een echo uit het Oude Testament is, wijst het op een val ten dode en het niet binnengaan van 'de rust'. God is de Rechter die alles ziet. Hij ziet ook de ongehoorzaamheid. Er zijn twee eindbestemmingen: eeuwig leven en eeuwige dood.

Functie

Vers 11-13 heeft verschillende functies. Vers 11 bevat een aansporing: 'laten wij ons dan beijveren'. Dit is enerzijds motiverend. Men moet het goede voorbeeld volgen. Anderzijds is dit appellerend, want men moet reageren met geloof (4,3) op het gepredikte woord. Wanneer men dat niet doet, komt men 'ten val'. Dat heeft een waarschuwend functie. De verkondiging dat God alles ziet en alles 'open en bloot' (NBV) voor Hem ligt, heeft een motiverende functie: vasthouden, volhouden, geloven en luisteren naar de stem van Christus (4,1-13).

Gestalte

Opnieuw gebruikt de auteur een voorbeeld uit de heilsgeschiedenis om zijn vermaning duidelijk te maken. De Hebreëen worden opgeroepen om de exodusgeneratie niet na te volgen in hun ongelof. Wanneer ze dat wel doen, zullen ze 'ten val komen'. Het 'niet binnengaan' of het 'ten val komen' wordt uiterst sober genoemd. De auteur spreekt niet expliciet uit hoe de ongelovigen 'ten val' komen. Het voorbeeld spreekt echter wel tot de verbeelding van de hoorders.

Godsbeeld

De auteur spreekt over God als de Rechter, Die rechtspreekt door Zijn Woord, dat 'levend en krachtig en scherper dan enig tweesnijdend zwaard' is (4,12). De Hebreëen hebben aan deze Rechter, voor Wie niets verborgen is, 'rekenschap af te leggen' en deze Rechter kan bij ongehoorzaamheid 'ten val doen komen'. Nu kan men echter de rust nog binnengaan, de belofte is nog van kracht (4,1). De Rechtsprekende God geeft rust aan wie gelooft, aan wie luistert naar het Woord.

3.6 Hebreëen 6 vers 4-8 en 9

Na een vermaning vanwege geestelijke onvolwassenheid bij de geadresseerden (5,11-14) geeft de auteur kort weer wat het Bijbelse a-b-c is dat ze al zouden moeten kennen (6,1-3). Daarna volgt onderstaande waarschuwing tegen afvalligheid:

4. Want het is onmogelijk om hen die eens verlicht zijn geweest, die de hemelse gave geproefd hebben en deelgenoot zijn geworden van de Heilige Geest, 5. en die het goede Woord van God

geproefd hebben en de krachten van de komende wereld, 6. en die daarna afvallig worden, weer opnieuw tot bekering te brengen, omdat zij voor zichzelf de Zoon van God opnieuw kruisigen en openlijk te schande maken. 7. Want de aarde die de regen indrinkt, die er dikwijls op valt, en die nuttig gewas voortbrengt voor hen door wie hij ook bewerkt wordt, ontvangt zegen van God. 8. Maar de aarde die dorens en distels voortbrengt, is verwerpelijk en de vervloeking nabij, waarvan het einde tot verbranding leidt.

9. Ook al spreken wij zo, geliefden, wat u betreft zijn wij echter overtuigd van betere dingen, die met de zaligheid samenhangen.

Beknopte interpretatie

Het woord 'want' verbindt 6,4-8 met 6,1-3. Hij waarschuwt, omdat het onmogelijk is 'opnieuw tot bekering te brengen'. Dit gedeelte over het 'opnieuw tot bekering brengen' is onderwerp van veel verschillende interpretaties geweest. Volgens O'Brien is het zelfs een van de meest controversiële delen uit Hebreeën.²³⁵ Er worden in 6,4-5 mensen beschreven, die gekenmerkt worden door 'verlicht', 'de hemelse gave geproefd', 'deelgenoot ...van de Heilige Geest', 'geproefd', maar die nu 'afvallig' zijn. Met 'afvallig' wordt geen struikelen in de zonde bedoeld, maar een totale afwendings van God. Afvallig worden staat gelijk aan het 'opnieuw kruisigen' van Gods Zoon en Hem 'openlijk te schande maken'.²³⁶ Zoals Gods Zoon niet opnieuw gekruisigd kan worden, zo kunnen de afvalligen niet opnieuw tot bekering worden gebracht. Het is de vraag of deze afvalligen ooit werkelijk christen zijn geweest. Volgens Velema en Grosheide gaat het hier om de zonde tegen de Heilige Geest.²³⁷ Omdat dit een specifieke studie naar homiletische kaders is, wordt dit punt verder buiten beschouwing gelaten. De auteur beschuldigt zijn toehoorders niet expliciet van afvalligheid. Vermoedelijk doet hij dat niet, omdat hij denkt dat ze nog niet afvallig zijn en dit nog kunnen voorkomen.²³⁸ In 3,12 roept de auteur op om op elkaar toe te zien 'dat er nooit in iemand van u een verdorven hart zal zijn, vol ongeloof, om daardoor afvallig te worden van de levende God'. Gezien deze oproep is het mogelijk dat sommigen wel dichtbij geloofsafval zijn. De auteur roept zijn lezers daarom niet op tot bekering van hun afvalligheid, maar wil dit ten koste van alles voorkomen.²³⁹

De schrijver eindigt deze waarschuwende perikoop (6,1-8) met een beeld (6,7-8) uit de landbouw, dat hij met 'γὰρ' aan het vorige verbindt. Dit beeld verduidelijkt de juistheid van de waarschuwing in

---

²³⁵ O'Brien, *Hebrews*, 217.

²³⁶ O'Brien, *Hebrews*, 224.

²³⁷ Van Genderen en Velema, *Beknopte*, 386 en Grosheide, *Hebreeën*, 148.

²³⁸ O'Brien, *Hebrews*, 224.

²³⁹ O'Brien, *Hebrews*, 225.

4-6.²⁴⁰ De aarde die 'regen indringt, die er dikwijls op valt'²⁴¹ wordt vergeleken met de mensen die de vier voorrechten van 6,4-5 hebben genoten. Beslissend voor het begrijpen van deze gelijkenis is de oogst.²⁴² Beide percelen hebben de regen ontvangen, dat wil zeggen, de voorrechten van vers 4 en 5.²⁴³ Wanneer men nuttig gewas voortbrengt, ontvangt men Gods zegen. Wanneer men 'dorens en distels' voortbrengt, dan blijkt men ondeugdelijk te zijn en kan daarom de vervloeking niet meer ontlopen. Zij die afvallig zijn, ondanks de voorrechten die ze van God ontvingen, zijn als een land dat voldoende regen ontving, maar doorns en distels voortbrengt. Zij zijn verwerpelijk en de vervloeking nabij. Het leidt tot verbranding. Het woord 'verwerpelijk' is de vertaling van 'ἄδόκιμος'. Het woord verwijst in dit verband naar 'het niet doorstaan van de test' bij het eindoordeel.²⁴⁴ De plechtige uitdrukking 'de vervloeking nabij' wijst op iets onontkoombars, en kan vertaald worden als 'er hangt een vloek over'. Dit verbranden is een niet mis te verstane zinspeling op het vuur van Gods oordeel. Zoals later in Hebrëen het oordeel ook met vuur in verband wordt gebracht (10,27; 12,29).²⁴⁵ Deze laatste woorden onderstrepen de eschatologische dimensie.²⁴⁶ De taal van de vloek suggereert geen restauratie of disciplinaire maatregel, maar beschrijft de definitieve straf van hen die vervloekt zijn door God.²⁴⁷ Zo is dit beeld een waarschuwing voor de Hebrëen om niet afvallig te worden, want bekering daarvan is niet mogelijk en hen wacht de vervloeking en de verbranding.

Direct volgend op deze ernstige waarschuwing klinken innemende woorden van de auteur tot zijn geadresseerden. Zo spreekt hij de geadresseerden in 6,9 aan met 'geliefden'. Volgens Kater maakt de auteur gebruik van een regel uit de leer van de welsprekendheid. Om het effect van de waarschuwing groter te maken, is de waarschuwing in samenhang met een innemende boodschap geplaatst.²⁴⁸

Homiletische analyse

Inhoud

In deze perikoop klinkt er een waarschuwing om niet afvallig te worden, omdat afvalligen niet tot bekering kunnen worden gebracht. Daarna geeft de auteur een beeldend voorbeeld uit de landbouw om de waarschuwing te onderstrepen. Mensen die, na zoveel voorrechten genoten te hebben,

---

²⁴⁰ Lane, *Hebrews 1-8*, 143.

²⁴¹ De beschrijving van deze goede grond herinnert aan de beschrijving van het beloofde land in Deut. 11,11-12. De woorden 'zegen' en 'vloek', doen hier ook aan denken (O'Brien, *Hebrews*, 228-229).

²⁴² O'Brien, *Hebrews*, 228.

²⁴³ Lane, *Hebrews 1-8*, 143 en O'Brien, *Hebrews*, 228.

²⁴⁴ O'Brien, *Hebrews*, 229.

²⁴⁵ Lane, *Hebrews 1-8*, 143.

²⁴⁶ O'Brien, *Hebrews*, 229.

²⁴⁷ Attridge, *Hebrews*, 173.

²⁴⁸ Kater, *Heden*, 13.

alsnog afvallen, zijn als toebereide grond die toch doorns en distels oplevert. Zulke afvalligen ontvangen niet Gods zegen, maar Zijn vloek. Hen wacht Gods oordeel. Want zij zijn als aarde die ondanks de goede zorg, doorns en distels voortbrengt.

Functie

Opnieuw klinken er door de herderlijke zorg van de auteur waarschuwingen. Deze waarschuwende perikoop maakt duidelijk dat afvalligheid een reëel gevaar is. Het is zo'n groot gevaar omdat deze perikoop duidelijk maakt dat het onmogelijk is afvalligen 'opnieuw tot bekering te brengen'. Met een voorbeeld wordt duidelijk dat de afvalligen een vreselijk oordeel wacht: verharding en Gods oordeel. Omdat het gevaar van afvalligheid ook bij de Hebreëen bestaat, moet de schrijver hen op het gevaar wijzen. De auteur heeft als uiteindelijke bedoeling dat de geadresseerden volharden in het geloof in plaats van afvallig te worden.

Gestalte

De auteur gebruikt een beeldend voorbeeld over de aarde, gewassen, zegen en vloek. De schrijver wil met het beeld van de akkers duidelijk maken dat wie zich afkeert, ondanks alle moeite die aan hem of haar besteed is, verloren moet gaan. Dat zo iemand niet Gods zegen, maar Gods vloek ontvangt, namelijk 'verbranding', dat wil zeggen: Gods oordeel. Zowel de 'zonzijde' als de 'schaduwzijde' komen evenredig aan bod. Op de scherpe woorden uit vers 8 volgen in vers 9 direct vriendelijke woorden. Dat is een toepassing van een regel uit de leer van de welsprekendheid.

Godsbeeld

De auteur maakt duidelijk dat het onmogelijk is om hen die de zonde tegen de Heilige Geest begaan tot bekering te brengen. Daarnaast klinken zowel Gods zegen als Gods vloek. In 6,8 klinkt dat de vervloekten verbrand worden, dat wil zeggen: hen wacht Gods gericht. Hoewel dit deel in een context staat waar gesproken wordt over Jezus de grote Hogepriester, staat in deze waarschuwende perikoop niet Gods genade, maar Gods toorn centraal.

3.7 Hebreëen 9 vers 27-28

Met onderstaande vergelijking eindigt een perikoop over de volmaaktheid van Christus offer (9,11-28):

27. En zoals het voor de mensen beschikt is dat zij eenmaal moeten sterven en dat daarna het oordeel volgt, 28. zo zal ook Christus, Die eenmaal geofferd is om de zonden van velen weg te dragen, voor de tweede keer zonder zonde gezien worden door hen die Hem verwachten tot zaligheid.

Beknopte interpretatie

De gemeenschappelijke ervaring van mensen dat ze eenmaal sterven wordt vergeleken met Christus, Die Zichzelf geofferd heeft. De eerste helft van de vergelijking bestaat uit een kernachtige formulering die afkomstig kan zijn uit spreekwoordelijke wijsheid of vroeg-christelijke catechese.²⁴⁹

De eerste helft van de vergelijking lijkt wat uit de toon te vallen, maar het helpt wel degelijk bij de uitwerking van het bedoelde beeld.²⁵⁰ De gemeenschappelijke menselijke ervaring dat mensen 'eenmaal' moeten sterven, geeft een analogie om de betekenis van Christus' reddende 'eenmalige' offer te begrijpen. De herhaling van het woord 'eenmaal' bindt 26b aan 27-28 en onderstreept de volmaaktheid van Christus' offer.²⁵¹ Dat op de dood het goddelijk oordeel volgt, was reeds bekend bij de geadresseerden. Het was immers onderdeel van het eerder onderwezen fundament, zoals blijkt uit 6,2.²⁵² Met de mededeling dat na de dood het oordeel volgt, wil de auteur zeggen dat niemand leven zonder gevolgen blijft, maar dat het gewogen en beoordeeld wordt door God de Rechter.²⁵³

Het eenmalige van het menselijke sterven uit 9,27 wordt vergeleken met het eenmalig zich geofferd hebben van Christus in 9,28. De woorden 'om de zonden van velen weg te dragen' herinneren aan de taal van de profetieën over de knecht van de HEERE, zoals in Jesaja 53,12. Zonder twijfel is die taal toegeëigend in de liturgische traditie van de eerste christenen.²⁵⁴ Deze woorden worden gecombineerd en versterkt met de terminologie van de priester: 'Die eenmaal geofferd is'. Zijn lijden en sterven is een priesterlijke daad. Het is de daad van de Priester, Die Zichzelf offert. Hij is Offer en Priester tegelijk.²⁵⁵

Zoals op het menselijk sterven een 'daarna' volgt (9,27), zo volgt op Christus' sterven een 'daarna'. Op Christus' eenmalige offer volgt een verschijning die met oordeel te maken heeft: het bezorgen van vrijspraak en oordeel. Hoewel de vergelijking in 9,27-28 met een analogie begint, zit in het tweede deel een paradox: oordeel versus behoud.²⁵⁶ Blijkens 'ἐκ δευτέρου' gaat het om Christus' *parousia* of wederkomst.²⁵⁷ Bij zijn eerste komst gaat Hij gebukt onder de zonde, maar wanneer Hij wederkomt, is de zonde overwonnen en hoeft Hij niet meer met de zonde in verband te treden.²⁵⁸ Het 'zonder zonde' wijst erop dat Christus bij Zijn tweede komst niet de verzoenende functie heeft,

---

²⁴⁹ Attridge, *Hebrews*, 265.

²⁵⁰ Attridge, *Hebrews*, 265.

²⁵¹ Lane, *Hebrews 9-13*, 249.

²⁵² Lane, *Hebrews 9-13*, 250.

²⁵³ Grässer, *Hebräer*, 197.

²⁵⁴ Attridge, *Hebrews*, 266.

²⁵⁵ Lane, *Hebrews 9-13*, 250.

²⁵⁶ Van de Kamp, *Hebreeën*, 232.

²⁵⁷ Attridge, *Hebrews*, 266.

²⁵⁸ Grosheide, *Hebreeën*, 223.

die de eerste komst had. Zijn tweede komst is 'tot zaligheid'. De 'zaligheid' is reeds door Christus gebracht, maar wanneer Christus voor de tweede keer komt, zullen 'zij die Hem verwachten' de definitieve zaligheid 'beërven' (1,14).²⁵⁹ Ook in 28b is het priesterlijke perspectief aanwezig. Zoals men in de tempel wachtte op de terugkomst van de hogepriester uit het heilige der heilige, nadat hij zijn werk voltooid had, zo wachten de gelovigen op de komst van Jezus, Die ook Zijn werk heeft voltooid.²⁶⁰ Dat betekent dat wanneer Jezus wederkomt, Zijn offer door God is geaccepteerd en de zaligheid voor hen 'die Hem verwachten' verzekerd is.²⁶¹ Uit de vergelijking blijkt dat Christus komt om te oordelen. Of deze zegenrijke verschijning een veroordelende werking heeft, wordt niet in deze verzen, maar wel in 10,29 genoemd.²⁶²

Homiletische analyse

Inhoud

Jezus Christus wordt verkondigd als de grote hogepriester, Die Zichzelf offerde. De eerste keer kwam Hij om verzoening te bewerken, de tweede keer komt Hij om te oordelen en definitieve verzoening te geven aan wie Hem verwachten. In deze vergelijking worden oordeel en verzoening heel dicht bij elkaar gehouden. Voor de lezers is het een bemoediging: eens zal men de grote Hogepriester in Zijn glorie zien! De wederkomst van Christus brengt niet alleen een definitieve scheiding tussen hen die vrijgesproken en hen die veroordeeld worden, maar ook een definitieve zaligheid voor 'hen die Hem verwachten'.

Functie

De auteur schrijft dat er op het sterven van mensen een onafwendbaar oordeel volgt. Dat is een impliciete waarschuwing. Daarnaast schrijft hij dat Christus is gestorven 'om de zonden van velen weg te dragen' en dat Hij terugkomt om de definitieve zaligheid te brengen. Door deze woorden wordt er een impliciet appèl op de geadresseerden gedaan om de grote hogepriester 'te verwachten'.

Gestalte

Opnieuw maakt de auteur een vergelijking. Deze vergelijking is beeldend, maar niet gedetailleerd. Zo wordt er gesproken over het 'offer' en het wachten op de hogepriester. Dit spreekt tot de verbeelding van de geadresseerden. Het spreken over het oordeel staat dichtbij het spreken over de 'zaligheid'.

---

²⁵⁹ Attridge, *Hebrews*, 266 en Ellingworth, *Hebrews*, 486.

²⁶⁰ Lane, *Hebrews 9-13*, 250.

²⁶¹ Lane, *Hebrews 9-13*, 251.

²⁶² Grosheide, *Hebreeën*, 223.

Godsbeeld

De auteur gebruikt het beeld van de hogepriester die ‘eenmaal’ per jaar verzoening bracht in het heilige der heiligen. Zo wordt verkondigd dat Christus kwam als de grote Hogepriester, die eenmaal kwam om te offeren en eenmaal komt om de zaligheid te brengen aan hen die Hem verwachten. Zoals de mensen bij de tempel wachtten op de hogepriester, zo worden de geadresseerden impliciet opgeroepen om de tweede komst van hun grote Hogepriester te verwachten. Uit de vergelijking blijkt ook dat Christus komt om te oordelen. Dit wordt verder niet uitgewerkt.

3.8 Hebreeën 10 vers 26-31

In 10,19 begint het laatste deel van de brief. De verzen 19-39 zijn de ouverture van dit laatste deel, waarin de thema's van het vervolg aangeduid worden.²⁶³ In de hier besproken verzen (10,26-31) spreekt de auteur onomwonden over zijn diepste zorg: dat mensen verslappen in geloof, elkaar niet meer aansporen en uiteindelijk verloren gaan door Gods toorn.²⁶⁴

26 Want als wij willens en wetens zondigen, nadat wij de kennis van de waarheid ontvangen hebben, blijft er geen slachtoffer voor de zonden meer over, 27. maar slechts een verschrikkelijke verwachting van oordeel en verzengend vuur, dat de tegenstanders zal verslinden. 28. Als iemand de wet van Mozes teniet gedaan heeft, moet hij sterven zonder barmhartigheid, op het woord van twee of drie getuigen. 29. Hoeveel te zwaarder straf, denkt u, zal hij waard geacht worden die de Zoon van God vertrapt heeft en het bloed van het verbond, waardoor hij geheiligd was, onrein geacht heeft en de Geest van de genade gesmaad heeft? 30. Wij kennen immers Hem Die gezegd heeft: Mij komt de wraak toe, Ik zal het vergelden, spreekt de Heere. En verder: De Heere zal Zijn volk oordelen. 31. Vreselijk is het te vallen in de handen van de levende God.

Beknopte interpretatie

De ernstige waarschuwing begint met een duidelijke assonantie (Ἐκουσίως γὰρ ἁμαρτανόντων ἡμῶν).²⁶⁵ Het participia praesens in ‘als wij willens en wetens zondigen’ wijst op een leven in de zonde, waar de schrijver tegen waarschuwt. Het gaat om opzettelijk zondigen, tegen beter weten in.²⁶⁶ Dit spreken is afgeleid van de Pentateuch, waar onderscheid is tussen bedoelde en onbedoelde zonden.²⁶⁷ Zoals het vervolg aangeeft, heeft de auteur een specifieke opzettelijke zonde in gedachten, namelijk die van de afvalligheid. De tegenwoordige tijd van het woord ‘zonde’ (ἁμαρτανόντων) suggereert dat de bedoelde zonde geen enkele daad is, maar een voortdurende

---

²⁶³ Van de Kamp, *Hebreeën*, 250.

²⁶⁴ Van de Kamp, *Hebreeën*, 261.

²⁶⁵ Attridge, *Hebrews*, 292.

²⁶⁶ Grosheide, *Hebreeën*, 244.

²⁶⁷ Attridge, *Hebrews*, 292.

afwijzing van Christus. Het voornaamwoord 'we' verzacht de strengheid van de waarschuwing door de auteur zelf op te nemen in de bepalingen ervan.²⁶⁸

Zulke bewuste zonde gebeurt, nadat men de waarheid gehoord heeft. De christelijke boodschap wordt vaker de waarheid genoemd (Gal. 5,7; 2 Thess. 2,12).²⁶⁹ Voor hen die willens en wetens afvallig zijn, is geen verzoening met God meer mogelijk.²⁷⁰

Wat voor hen overblijft is 'een verschrikkelijke verwachting' van 'oordeel en verzengend vuur'. Het verwachte oordeel over de zonde kan slechts één uitkomst hebben: veroordeling tot het 'verzengende vuur'.²⁷¹ Hiermee doelt de auteur op het onvermijdelijke laatste oordeel en de scheiding die ontstaat tussen Gods volk en Gods vijanden.²⁷² De afvalligen zijn tegenstanders die door het vuur verslonden worden. Hier wordt Jesaja 26,11 geciteerd, waar zij die moedwillig zondigen als tegenstanders van God worden getekend. De dreigende woorden in vers 27 zijn geschreven om de geadresseerden nog op tijd te redden.²⁷³ Het is een ernstige waarschuwing.²⁷⁴

Om de waarschuwing voor het dreigende oordeel te ondersteunen, gebruikt de auteur een *a fortiori* argument. Dit argument roept de eerste vermaning uit 2,1-4 in herinnering.²⁷⁵ De auteur maakt een zinspeling op Deuteronomium 17,2-7, waar staat dat iemand die andere goden dient de doodstraf moet krijgen. Net als in Deuteronomium 17,6 is dat bij het woord van twee of drie getuigen. De woorden 'zonder barmhartigheid' komen uit Deuteronomium 13,8.²⁷⁶ De ernst van het overtreden van de wet van Mozes onder het oude verbond maakt de veel grotere ernst van de afvalligheid onder het nieuwe verbond duidelijk.²⁷⁷

De *a fortiori* gevolgtrekking neemt de vorm aan van een retorische vraag. De woorden 'denkt u' adresseren de vraag aan de Hebreeën en nodigt ze uit om de juiste conclusie te trekken.²⁷⁸ De afvalligheid wordt in drie zinnen samengevat:

- Men heeft de Zoon van God vertrapt,
- Men acht het bloed van het verbond onrein,

---

²⁶⁸ Attridge, *Hebrews*, 292.

²⁶⁹ Attridge, *Hebrews*, 292.

²⁷⁰ In 6,4-6 maakte de auteur al duidelijk dat het onmogelijk is dat zij die eens verlicht zijn geweest en afvallig werden, opnieuw tot bekering gebracht kunnen worden.

²⁷¹ Attridge, *Hebrews*, 293.

²⁷² O'Brien, *Hebrews*, 376.

²⁷³ Van de Kamp, *Hebreeën*, 261.

²⁷⁴ O'Brien, *Hebrews*, 374 en Attridge, *Hebrews*, 292.

²⁷⁵ Attridge, *Hebrews*, 292-293 en O'Brien, *Hebrews*, 373.

²⁷⁶ Lane, *Hebrews 9-13*, 293.

²⁷⁷ Lane, *Hebrews 9-13*, 293.

²⁷⁸ Attridge, *Hebrews*, 293.

- Men heeft de Geest van de genade gesmaad.

De afvalligheid wordt niet met bepaalde zonden beschreven. Nee, met drie karakteristieke zinnen staat de verwerping van het nieuwe verbond beschreven.²⁷⁹ Het woord 'vertrappen' duidt op totale minachting.²⁸⁰ De tweede karakterisering wijst op het afwijzen van Jezus' bloed, dat de grond is voor het nieuwe verbond. Daarom is het grote zonde dit bloed nietswaardig of onrein te achten. In de derde karakterisering wordt de Geest bewust de 'Geest van de genade' genoemd. De Geest had een actieve rol in hun oorspronkelijke acceptatie van het heil en bevestigde voor hen de waarheid van het Evangelie (2,2-4; 6,4-5). Het is deze Geest die ze beschaamd hebben.²⁸¹ Deze drie karakterisering wijzen dus op een volharden in de zonde en verdienen daarom – in de ogen van de auteur – een zwaardere straf dan hen die de wet van Mozes 'teniet gedaan' hebben.²⁸²

In het volgende vers klinken twee citaten: 'Mij komt de wraak toe, Ik zal het vergelden' en 'De Heere zal Zijn volk oordelen'. Deze citaten komen uit het lied van Mozes in Deuteronomium 32,35-36. Met de woorden 'wij kennen immers' wijst de auteur erop dat christenen het karakter kennen van de God, Die spreekt in de Schrift, Die in Christus heeft gehandeld en Die de zonde straft.²⁸³ Uit het eerste citaat blijkt dat niet anderen, maar God Zelf zal oordelen; God houdt het oordeel in handen. Hij neemt de verantwoordelijkheid op Zich voor de wraak op de tegenstanders. In Deuteronomium 32,36a is Gods oordeel ook ten goede van Zijn volk, dat daardoor bevrijd zal worden van vijanden en onrecht. In 10,30-31 ligt vanwege de context echter alle nadruk op het waarschuwend karakter voor hen, die het geloof in Jezus dreigen los te laten.²⁸⁴ Dit is echter niet in tegenstelling met het lied van Mozes in Deuteronomium 32, want ook daar is er een klacht over Israëls ongeloof en een waarschuwing van Gods komende oordeel over het volk. De citaten uit Deuteronomium (na het argument *a fortiori*) dienen als waarschuwing voor het volk van het nieuwe verbond.²⁸⁵

In vers 31 drukt de auteur nog eens in eigen woorden uit dat 'het vreselijk is te vallen in de handen van de levende God'.²⁸⁶ Het is een samenvatting en intensivering van Deuteronomium 32.²⁸⁷ Het is een kernachtige uitdrukking met een eschatologische ondertoon, waarmee hij de vorige citaten

---

²⁷⁹ Attridge, *Hebrews*, 294.

²⁸⁰ Attridge, *Hebrews*, 294.

²⁸¹ O'Brien, *Hebrews*, 380.

²⁸² O'Brien, *Hebrews*, 380.

²⁸³ O'Brien, *Hebrews*, 381.

²⁸⁴ Van de Kamp, *Hebreeën*, 262.

²⁸⁵ O'Brien, *Hebrews*, 381.

²⁸⁶ Van de Kamp, *Hebreeën*, 248.

²⁸⁷ O'Brien, *Hebrews*, 382.

samenvat en een intensivering geeft.²⁸⁸ Meerdere keren komt het woord ‘φοβερὸν’ voor in Hebreeën. Zo is er angst of verschrikking voor de dood (2,15), de dood en het oordeel (9,27), het oordeel (10,27) en Gods tegenwoordigheid (12,21). De objecten van ‘φοβερὸν’ zijn waarschijnlijk aan elkaar gelinkt en worden steeds meer negatief (voor de afvalligen). Zo suggereert de huidige perikoop, zonder het expliciet te benoemen, dat Gods oordeel over de afvalligen erger is dan de dood. God wordt in de Septuagint ook wel de ‘φοβερός’ (ontzagwekkend) genoemd, bijvoorbeeld in Deuteronomium 10,17 en Nehemia 1,5 en 9,32. Hij wordt als meer ‘φοβερός’ genoemd dan mensen in Psalm 66,5 of menselijke heersers in Psalm 76,12.²⁸⁹ Het woord ‘φοβερὸν’ onderstreept de zonde van de afvalligheid en de onvermijdelijkheid van het oordeel voor hen, die afvallig zijn en zo bewezen hebben Gods vijand te zijn.²⁹⁰ In iemands handen vallen betekent dat men in iemands macht komt. Vallen in Gods handen is meestal positief (2 Sam. 24,14), maar hier is het negatief.²⁹¹ Voor de afvalligen is het vreselijk om te vallen in de handen van de ‘levende God’. Het is vreselijk, omdat ze Gods vijanden zijn, God ‘ontzagwekkend’ is en ze een zwaardere straf zullen ontvangen dan Gods tegenstanders onder het oude verbond. Het woord ‘ζῶν’ is in het algemeen een aanduiding voor de enige ware God. Israëls God is niet dood, zoals de afgoden. Omdat Hij leeft gaat Zijn oordeel in vervulling.²⁹²

Homiletische analyse

Inhoud

Opnieuw klinkt er een ernstige waarschuwing voor mensen die de waarheid gehoord hebben, maar dreigen af te vallen van die waarheid. De afvalligen onder het nieuwe verbond zullen een zwaardere straf ontvangen dan de afvalligen onder het oude verbond. Het vuur dat eerst in beeldspraak werd genoemd, wordt nu verbonden aan het oordeel dat de ‘tegenstanders’ zal treffen. Het vuur onderstreept dat het ‘vreselijk is te vallen in de handen van de levende God’. Vanuit de herderlijke zorg van de auteur klinkt dat het vreselijk is om als ‘tegenstander’ in Gods handen te vallen, want God is ‘ontzagwekkend’.

Functie

In Hebreeën 10,19-39 volgt het schrijven over oordeel en straf op de verkondiging van het heil. In dit deel hebben Gods oordeel en straf de functie om de geadresseerden te waarschuwen om niet (bewust) te zondigen en afvallig te worden, nadat men de waarheid heeft gehoord. Want zij die afvallen, zullen in Gods handen vallen en dat is ‘vreselijk’.

---

²⁸⁸ Attridge, *Hebrews*, 296.

²⁸⁹ Ellingworth, *Hebrews*, 543.

²⁹⁰ O’Brien, *Hebrews*, 382.

²⁹¹ O’Brien, *Hebrews*, 382.

²⁹² Van de Kamp, *Hebreeën*, 248.

Gestalte

De auteur maakt in deze perikoop gebruik van enkele retorische middelen. Zo gebruik hij assonantie, spreekt hij in de 'wij' vorm om de strengheid van zijn spreken te verzachten en gebruikt hij opnieuw een argument *a fortiori*. Wanneer hij spreekt over Gods oordeel, het vuur en de wraak gebruikt hij (opnieuw) een voorbeeld en citaten uit het Oude Testament om zijn punt duidelijk te maken. Door te spreken over 'verzengend' vuur maakt hij het wel beeldender dan eerder het geval was.

Godsbeeld

De HEERE God wordt verkondigd als de 'ontzagwekkende' God, de God van de wraak, de vergelding en het oordeel. Daarnaast spreekt de auteur uit, dat het vreselijk is om als afvallige in Gods handen te vallen. Dat staat echter in de context van het bloed van het verbond en de genade van de Geest.

3.9 Hebreeën 12 vers 25 – 29

25. Let er dan op dat u Hem Die spreekt (letterlijk: de sprekende), niet verwerpt. Want als zij niet zijn ontkomen die hem verwierpen die op aarde aanwijzingen van God deed horen, veelmeer zullen wij niet ontkomen, als wij ons afkeren van Hem Die vanuit de hemelen spreekt. 26. Zijn stem bracht indertijd de aarde aan het wankelen. Nu echter heeft Hij openlijk verkondigd: Nog eenmaal zal ik niet alleen de aarde, maar ook de hemel doen beven. 27. Met dat 'nog eenmaal' wordt bedoeld dat wat geschapen is, wankelt en verdwijnt, zodat alleen blijft wat onwankelbaar is. 28. Laten we daarom het onwankelbare koninkrijk in dankbaarheid aanvaarden, om zo God te dienen dat hij er behagen in schept, met eerbied en ontzag.²⁹³ 29. Want onze God is een verterend vuur.

Beknopte interpretatie vers 25-28

Abrupt schakelt de auteur over van verklaring in 18-24 naar toepassing in 25-29.²⁹⁴ De woorden 'let er dan op' ('βλέπετε') herinneren aan de stijl van de eerdere waarschuwing die gebaseerd was op het voorbeeld van de exodusgeneratie (3,12).²⁹⁵ De woorden τὸν λαλοῦντα betekenen letterlijk: 'de sprekende'. Bij de woorden 'Hem die spreekt' is het gezien de context (1,2) het beste te denken aan God die spreekt door de Zoon.²⁹⁶ Daarna volgt een *a fortiori* argument dat de scherpe vermaning ondersteunt. De auteur schetst een contrast tussen twee verschillende openbaringsgebeurtenissen, het spreken op de aarde en het spreken vanuit de hemelen.²⁹⁷ Bij beide stemmen moet aan de sprekende God worden gedacht.²⁹⁸ Degene die nu spreekt tot de Hebreeën 'uit de hemelen' is

---

²⁹³ Vers 27 en 28 zijn voor de duidelijkheid weergegeven in Nieuwe Bijbelvertaling.

²⁹⁴ Lane, *Hebrews 9-13*, 474.

²⁹⁵ Attridge, *Hebrews*, 379.

²⁹⁶ Grosheide, *Hebreeën*, 304.

²⁹⁷ O'Brien, *Hebrews*, 492.

²⁹⁸ Lane, *Hebrews 9-13*, 475.

Dezelfde Die in het verleden sprak vanaf de aarde en Wiens stem de aarde deed 'wankelen'.²⁹⁹ De exodusgeneratie wees de stem af van Hem die (via Mozes) sprak. De Hebreëen zullen 'niet ontkomen' als zij Hem afwijzen die vanuit de hemelen spreekt. Bij de woorden 'zullen wij niet ontkomen' moet gedacht worden aan Gods oordeel.³⁰⁰ Deze opvatting wordt gerechtvaardigd door de voorafgaande verzen (12,18-24). Daar schildert de auteur de berg der verschrikking (Sinai) tegenover de berg der vreugde (Sion). De berg van oordeel wordt gesteld tegenover de berg van licht en genade. In deze verzen wordt gesproken over een 'brandend vuur' en wordt God de Rechter genoemd, tot Wie men kan naderen (12,22).³⁰¹

Ook in vers 26 staan aarde en hemel tegenover elkaar. Toen God van de berg Sinai sprak, liet Hij de berg schudden (Ps.77). In 26b wordt Haggai 2,6 geciteerd. Haggai spreekt over de heerlijkheid die de tweede tempel vervullen zal als de Messias komt. Zo ontstaat er een vergelijking tussen het beven bij de berg Sinai in het verleden en de grotere beving die nog komt in de toekomst.³⁰² Het citaat van Haggai wordt uitgewerkt in vers 27. Uit vers 27 blijkt dat door deze beving het wankelbare verdwijnt (μετάθεσιν) en alleen wat onwankelbaar is, overblijft. Dat zal gebeuren als Christus terugkomt.³⁰³

Wie de sprekende Jezus verwerpt of minacht (12,25), weigert in te gaan in Zijn koninkrijk. Maar wie luistert naar Hem, erft dit Koninkrijk. Luisteren naar Jezus is hetzelfde als 'een onwankelbaar koninkrijk ontvangen'.³⁰⁴ De scheiding tussen 'verdwijnen' of 'blijven' wordt dus bepaald door de relatie die men tot God heeft of het ontbreken daarvan.³⁰⁵ De auteur is bezorgd om de toekomst van de geadresseerden. Met deze toekomst voor de afvalligen voor ogen roept de auteur nog een keer uit: 'Laten wij daarom het onwankelbare koninkrijk in dankbaarheid aanvaarden' (NBV). Het woord 'χάρις' verwijst niet naar de goddelijke genade (zoals vertaald door de HSV), maar naar dankbaarheid.³⁰⁶ In het licht van de verbazingwekkende privileges die de geadresseerden van God hebben ontvangen, inclusief het onwankelbare Koninkrijk, krijgen de geadresseerden het bevel om dankbaar te zijn en God te dienen op een 'Hem welgevallige wijze, met ontzag en eerbied'.³⁰⁷

---

²⁹⁹ Lane, *Hebrews 9-13*, 475.

³⁰⁰ O'Brien, *Hebrews*, 492.

³⁰¹ Floor, *Gericht*, 100.

³⁰² Lane, *Hebrews 9-13*, 481.

³⁰³ Grosheide, *Hebreëen*, 305.

³⁰⁴ Van de Kamp, *Hebreëen*, 303-304.

³⁰⁵ Lane, *Hebrews 9-13*, 482.

³⁰⁶ Attridge, *Hebrews*, 382 en Lane, *Hebrews 9-13*, 486.

³⁰⁷ O'Brien, *Hebrews*, 499.

Beknopte interpretatie vers 29

God is een verterend vuur. Dat bepaalt de geadresseerden bij Gods heiligheid, zoals duidelijk werd in de vurige openbaring van de Sinaï. Het citaat is afkomstig van Deuteronomium 4, waar Mozes het volk Israël waarschuwt tegen afgoderij en het verbreken van het verbond. De auteur van Hebreeën heeft het citaat uit Deuteronomium 4,24 iets afgekort en het voornaamwoord 'uw' veranderd in 'ons', waardoor het vers beter past in deze vermanende context.³⁰⁸

Het in herinnering brengen van de openbaring op de Sinaï is relevant, want het benadrukt dat Gods heilig karakter ongewijzigd blijft onder het nieuwe verbond. Het beeld van een verterend vuur wordt regelmatig geassocieerd met oordeel en straf, zoals in twee eerdere waarschuwingen in Hebreeën tegen afvalligheid (6,8 en 10,26-31). Dit concluderende statement geeft een scherpe waarschuwing tegen het verwerpen van de goddelijke stem, en is een toevoeging van het bevel uit 12,25a.³⁰⁹ Wie Jezus als Middelaar afwijst, ontmoet God als een verterend vuur.³¹⁰

De Hebreeën zijn niet tot de tastbare berg Sinaï genaderd (12,18), maar tot de berg Sion (12,24). Wat zij zagen bij de berg Sinaï was 'verschrikkelijk' en men was 'zeer bevreesd' (12,21). De auteur maakt duidelijk dat de verschrikking des te groter zal zijn als de Hebreeën de God verwerpen die vanuit de hemelen spreekt. Dat 'God een verterend vuur is' is nog daarom nog veel ernstiger voor de geadresseerden wanneer zij afvallig zijn dan voor de afvallige Israëlieten.

Homiletische analyse

Inhoud

God is de sprekende God. Hij sprak in het verleden en spreekt ook in het heden. Mensen die Hem verwerpen, komen onder het oordeel van God de Rechter. De afvalligen onder het oude verbond ontkwamen niet aan het oordeel. 'Veel meer' zullen de afvalligen onder het nieuwe verbond niet ontkomen. Dat God een 'verterend vuur' is, is voor de Hebreeën daarom een des te ernstiger waarschuwing. Wie wel luisteren, zullen 'een onwankelbaar koninkrijk ontvangen'. Wie niet luistert naar de Middelaar, zal verdwijnen. Dit wordt onderbouwd met het citaat dat God, de Rechter, 'een verterend vuur is'. Het gaat te ver om op basis van deze bijbeltekst de leer van de annihilatie te funderen.

Functie

Opnieuw klinkt er een oproep om de sprekende God niet te verwerpen. De auteur waarschuwt dat wie het spreken van God verwerpt, niet ontkomt, maar vergaat. Door de oproep om God te 'dienen

---

³⁰⁸ Attridge, *Hebrews*, 383.

³⁰⁹ O'Brien, *Hebrews*, 500-501.

³¹⁰ Floor, *Gericht*, 91.

op een Hem welgevallige wijze, met ontzag en eerbied' krijgt het spreken ook een motiverende functie.

Gestalte

Opnieuw gebruikt de auteur een *a fortiori* argument, citaten en een voorbeeld uit het Oude Testament. Door het citaat roept de auteur de (huiveringwekkende) beelden van de gebeurtenissen bij de Sinai op bij de geadresseerden. Hierdoor is het spreken in deze verzen redelijk beeldend en tot de verbeelding sprekend. De auteur gaat echter niet in op de details van het laatste oordeel en Gods straf.

Godsbeeld

In deze verzen wordt uitvoerig verteld over de – wat men in 2020 kan ervaren als – de 'schaduwzijden' van het bijbelse godsbeeld. Deze 'schaduwzijden' functioneren echter alleen omdat eerder in het boek de 'zonzijden' zijn verkondigd. Bovendien wordt er juist ook in deze verzen gesproken over het Koninkrijk en Gods genade. De Hebreëen worden opgeroepen om deze God te dienen met eerbied en ontzag.

3.10 Conclusie

Nu onderzocht is hoe er in Hebreëen gesproken wordt over de hel en het laatste oordeel, is het tijd om de balans op te maken en antwoord te geven op de gestelde deelvraag. Daarom wordt in deze conclusie weergegeven welke homiletische kaders Hebreëen aanreikt voor het spreken over de hel en het laatste oordeel in de prediking in de Christelijke Gereformeerden Kerken.

Inhoud

De vier belangrijkste zaken die de auteur van Hebreëen duidelijk maakt wat betreft het inhoudelijk spreken over het laatste oordeel en de hel, worden hieronder weergegeven.

In het kader van de zaligheid

In de eerste plaats blijkt uit Hebreëen dat gesproken wordt over het laatste oordeel en de eeuwige straf tegen mensen aan wie de zaligheid reeds is verkondigd (1,1-2,1). De Hebreëen zijn zelfs al eerder onderwezen in het Bijbels a-b-c (6,2). Toch is de auteur bang voor afvalligheid onder de Hebreëen (2,3; 3,8). Daarom klinkt er een steeds dringendere oproep om 'Hem Die spreekt' niet te verwerpen en niet afvallig te worden. Hebreëen maakt duidelijk dat het spreken over het laatste oordeel en de eeuwige straf in het kader staat van het Evangelie. Uit Hebreëen blijkt een grote mate van verwevenheid als het gaat om het spreken over de 'zonzijdes' en de 'schaduwzijdes'. Dat blijkt niet alleen uit de geanalyseerde gedeelten, maar ook uit de structuur van Hebreëen. De uitleg van

Gods daden wordt dikwijls verbonden met een praktische toepassing, die het laatste oordeel en de eeuwige straf behelst.

Consequenties

In de tweede plaats blijkt dat de auteur vanwege zijn bezorgdheid over de mogelijke afvalligheid van de Hebreëen, hen in zijn herderlijk schrijven oproept om de sprekende God niet te verwerpen. Want wie in geloof reageert op de sprekende God, zal Gods eschatologische rust binnengaan (4,11). Maar wie afdrijft, zal deze veilige haven niet bereiken. Wie de sprekende God verwerpt, zal 'niet ontkomen' (12,25) aan de God, Die een verterend vuur is (12,29). De reactie op de sprekende God heeft consequenties voor de eeuwige bestemming van mensen.

Laatste oordeel en eeuwige straf

Ten derde blijkt uit Hebreëen dat na de dood van mensen het oordeel volgt (9,27; 4,13). De dood is het beslissende moment voor de eeuwige bestemming van mensen. Het oordeel heeft een zuiverende functie, want alleen het 'onwankelbare Koninkrijk' zal blijven (12,28). Voor de oordelende God is geen schepsel onzichtbaar en zal iedereen eens rekenschap af moeten leggen van zijn of haar daden (4,9). Aan dit oordeel valt niet te ontkomen. Dat dit oordeel beslissend voor de eeuwige bestemming van mensen, blijkt uit het feit dat het oordeel vrijspraak voor de gelovigen betekent en eeuwige straf voor de ongelovigen (12,27-28). Zo waarschuwt de afzender zijn lezers onder andere met het 'niet binnengaan in de rust', 'vuur', 'Gods toorn' en het oordeel door de God, voor Wie geen 'scheepsel onzichtbaar' is. Uit de *a fortiori* argumenten blijkt zelfs de zwaardere straf voor hen die het spreken in het nieuwe verbond verwerpen.

Urgent

Zowel het laatste oordeel als de eeuwige straf zijn daarom urgente thema's voor de prediking aan hen aan wie de zaligheid is verkondigd. Want de reactie op de sprekende God heeft consequenties voor het laatste oordeel en het al dan niet binnengaan van de eschatologische rust. Predikanten mogen hier dan ook niet over zwijgen in hun herderlijk spreken.

Zo geeft Hebreëen een homiletisch kader wat betreft het inhoudelijk spreken over het laatste oordeel en de eeuwige straf met vier regels. Ten eerste moet het spreken over het laatste oordeel en de eeuwige straf in het kader van de verkondigde zaligheid staan. Ten tweede maakt Hebreëen duidelijk dat het grote consequenties heeft als er niet in geloof gereageerd wordt op de sprekende God, Die deze zaligheid verkondigd. Die consequenties worden zichtbaar bij het spreken over het laatste oordeel en de eeuwige straf. Want ten derde maakt Hebreëen duidelijk dat wie niet in geloof reageert op de verkondigde zaligheid, veroordeeld zal worden en hem of haar de eeuwige straf wacht. Deze ernstige consequenties van de reacties van de hoorders op de verkondigde zaligheid

resulteert in de vierde regel. Predikanten mogen in hun herderlijk spreken niet zwijgen over het laatste oordeel en de eeuwige straf.

Functie

Vanwege de zorgen van de auteur over de Hebreeën richt hij zich in een herderlijk schrijven tot de geadresseerden. In dit herderlijk schrijven confronteert hij de geadresseerden met het laatste oordeel en de eeuwige straf. Dat staat er niet zomaar, maar heeft een duidelijk doel. Dit doel blijkt uit het feit dat het spreken over hel en oordeel in Hebreeën meerdere functies heeft. Zo wordt uit de analyse van Hebreeën duidelijk dat al het spreken over het laatste oordeel en de eeuwige straf een waarschuwendende functie heeft, maar er daarnaast ook een appèl klinkt en er motiverend wordt gesproken.

In de zeven geanalyseerde tekstgedeelten worden de Hebreeën steeds indringender aangesproken om de zaligheid niet te veronachtzamen en de sprekende God niet te verwerpen. Met steeds indringendere beelden worden ze gewaarschuwd voor het gevaar van ongelof, ongehoorzaamheid, zonde, het niet luisteren naar Gods spreken door de Zoon of afvalligheid, het niet binnengaan van Gods rust, het ten val komen en het oordeel. Deze 'schaduwzijden' worden verkondigd om mensen op te roepen tot bekering en geloof, zodat ze niet terechtkomen waar ze zo voor gewaarschuwd worden. Met Floor kan daarom worden ingestemd dat de verkondiging van het gericht van God in het kader staat van de waarschuwing.³¹¹

Naast de waarschuwendende functie heeft het spreken over de hel en het laatste oordeel in Hebreeën meerdere keren een motiverende functie. Met het spreken over het laatste oordeel en de eeuwige straf heeft de auteur namelijk ook het dagelijks leven van de Hebreeën op het oog. Hij roept op tot levensheiliging: te luisteren naar Gods spreken (2,-4; 3,7-8; 4,3; 12,25), de zonde te laten, naar elkaar om te zien (3,12) en God te dienen met eerbied en ontzag (12,28).

Bij deze waarschuwendende en motiverende functie klinkt ook een appellerende functie. Zo heeft de oproep om naar Gods stem te luisteren niet alleen een motiverende functie, maar ook een appellerende functie. Het luisteren naar de sprekende God moet immers samengaan met geloof (2,-4; 3,7-8; 4,3; 12,25). Ook klinkt er een impliciet appèl op de geadresseerden om de grote hogepriester 'te verwachten' (9,28).

Concluderend kan men stellen dat Hebreeën een homiletisch kader biedt wat betreft de functie van het spreken over het laatste oordeel en de eeuwige straf, samengevat in drie regels. De eerste is dat het spreken over hel en laatste oordeel voortkomt uit herderlijke zorg en staat in het kader van zijn

---

³¹¹ Floor, *Gericht*, 89-90.

herderlijk spreken. De tweede regel is dat dit spreken een helder doel heeft. De auteur wil met dit spreken bereiken dat men in geloof reageert op de Spreekende God. De derde regel is dat dit herderlijk spreken een waarschuwend, appellerende en motiverende functie heeft.

Gestalte

Betoog

In de geanalyseerde preken kwam het voor dat er in een tussenzin gesproken werd over het laatste oordeel en de hel. Wanneer deze zinnen zouden ontbreken, zou niemand ze missen. Vaak zijn ze geen onderdeel van het betoog. In Hebreeën is het anders. Daar is het spreken over het laatste oordeel en de eeuwige straf een bewust onderdeel van het betoog van de auteur. Hij gebruikt daarbij citaten en voorbeelden uit het Oude Testament en maakt hij gebruik van retoriek. Zo gebruikt hij meermaals het *a fortiori* ('hoeveel te meer') argument, assonantie en spreekt in de meervoudsvorm om zichzelf in te sluiten en zo de strengheid van zijn spreken te verzachten. Tot slot maakt hij gebruik van een regel uit de welsprekendheid waarbij hij innemend spreekt om het effect van zijn waarschuwing groter te maken. Op deze wijze werkt de auteur toe naar zijn punt: de ernst van het laatste oordeel en de eeuwige straf voor de afvalligen.

Voorbeelden en citaten

De auteur maakt veelvuldig gebruik van voorbeelden en citaten uit het Oude Testament.³¹² Dat zet zijn boodschap kracht bij. Niet alleen vanwege de vaak beeldende en tot de verbeelding sprekende taal, maar ook doordat God via deze citaten tot de geadresseerden spreekt. Het is dus niet alleen de auteur die deze (ernstige) boodschap brengt, het is de sprekende God die tot de geadresseerden spreekt. Het gebruiken van deze voorbeelden en citaten in de *a fortiori* ('hoeveel te meer') argumentatie maken het spreken over de hel en het laatste oordeel nog krachtiger en ernstiger.

Beeldend

Kater wijst erop dat Hebreeën gezien kan worden als een goed voorbeeld van een beeldende preek.³¹³ De beelden en geschiedenissen uit het Oude Testament zorgen ervoor dat het spreken over het laatste oordeel en de hel beelden oproept bij de geadresseerden. Zoals bij het spreken over de bergen Sinaï en Sion. Door deze geschiedenis onder de aandacht van de geadresseerden te brengen, roept de auteur een heel palet aan beelden (bergen, vuur) en emoties (angst, ernst) op. Ook het beeld van de akkers met regen, gewas en distels in Hebreeën 6,4-9 spreekt tot de verbeelding van de geadresseerden. Door deze voorbeelden te gebruiken, brengt de auteur Gods oordeel en straf beeldend onder de aandacht.

---

³¹² De geadresseerden kenden de Schriften goed (zie canoniek). Het is interessant om te onderzoeken hoe Paulus en Petrus in Handelingen spreken, waar sprake is van een andere context en publiek.

³¹³ Kater, *Heden*, 24.

Niet gedetailleerd

Dat de auteur veel voorbeelden, beeldende taal en citaten uit het Oude Testament gebruikt, wil niet zeggen dat hij ook gedetailleerd spreekt over het laatste oordeel of de eeuwige straf. Het spreken over het laatste oordeel of de eeuwige straf gaat namelijk niet gepaard met veel details. Als er bijvoorbeeld wordt gesproken over het niet binnengaan in de rust, dan is dat een duidelijke waarschuwing, zonder dat expliciet duidelijk wordt gemaakt waar men blijft als men de rust niet binnengaat. Zo wordt er bijvoorbeeld ook verschillende keren gesproken over vuur. Dat maakt het enigszins beeldend. Tegelijkertijd moet gezegd worden dat de details over verbranden, pijn of verdriet niet beschreven staan. Dat het spreken over het laatste oordeel en de hel niet gedetailleerd is, doet aan de duidelijkheid en de ernst van de boodschap echter niets af.

In relatie tot

In de prekenanalyse werd onderzocht hoe het spreken over de hel en het laatste oordeel zich verhoudt tot de oproep tot geloof en bekering, hoe spreken over de hel in relatie staat tot de hemel en hoe het spreken over de veroordeling in relatie staat tot vrijspraak. Maar ook hoe het spreken over de hemel en de hel in relatie staat tot het spreken over Gods daden. In Hebreeën wordt verkondigd dat Jezus volkomen God en volkomen mens is. Dat Jezus dient als eeuwige Hogepriester, Die zich als offer voor de zonde gaf. Het spreken over het laatste oordeel en de hel staat dus zeker in relatie tot Gods grote daden. Dat blijkt niet alleen uit het geheel van de brief, maar ook uit de geanalyseerde bijbelgedeelten. Daar wordt meermaals gesproken over een tegenstelling, zoals zegen en vloek, Gods toorn en Gods zaligheid, binnen en buiten.

Concluderend betekent dit dat Hebreeën een homiletisch kader aanreikt wat betreft de gestalte van het spreken over het laatste oordeel en de hel met vier regels. Ten eerste moet men het spreken over het laatste oordeel en de hel verwerken tot een goed betoog. Ten tweede kan dit betoog worden uitgewerkt met voorbeelden, citaten en retorische middelen. Hierbij mag men niet vergeten dat de sprekende God door deze citaten Zelf tot de geadresseerden spreekt in het heden. Ten derde reikt Hebreeën aan om beeldend, maar niet gedetailleerd te spreken over het laatste oordeel en de hel. Tot slot reikt Hebreeën aan om het spreken over de hel en het laatste oordeel nooit te isoleren van de hemel, de vrijspraak, Gods genade en de oproep tot geloof en bekering in Gods Zoon.

Godsbeeld

De auteur van Hebreeën maakt – zoals hierboven ook beschreven – duidelijk dat God de Sprekende is. Zijn spreken vraagt echter wel om een reactie van de geadresseerden van dit spreken. Vanwege de bezorgdheid om de dreigende afvalligheid van de verkondigde zaligheid spreekt de auteur over Gods toorn, Gods wraak, Gods vloek, Gods straf en Gods rechtspraak. Uit de analyse van

bovenstaande bijbelgedeelten blijkt dat de auteur de zogenaamde ‘zonzijdes’ dichtbij de zogenaamde ‘schaduwzijdes’ houdt. Wanneer hij spreekt over Gods toorn, dan spreekt hij ook over Gods genade. Wanneer hij spreekt over Gods vloek, dan staat dit in het kader van de zegen. Dat Jezus de Rechter is, neemt niet weg dat Hij ook de Redder is.

Gods toorn en Zijn oordeel zijn niet het centrale punt in het bijbelboek. De auteur van Hebreeën geeft de genade door Jezus Christus, de grote Hoge priester, een centrale plaats. Toch zijn er gedeelten in Hebreeën aan te wijzen waar de ‘schaduwzijden’ meer centraal staan dan de ‘zonzijdes’. In de geanalyseerde delen uit Hebreeën waarschuwt de auteur de geadresseerden voor Gods toorn en het laatste oordeel en een enkele keer met het vuur voor hen die Jezus en Zijn Woorden afwijzen. Met het ‘hoeveel te meer’ argument maakt de auteur meerdere keren duidelijk dat het voor de afvalligen van het nieuwe verbond erger is om in Gods handen te vallen dan voor de afvalligen van het oude verbond (10,26-31; 12,25-29). Ja, God is liefde, maar Gods liefde is – met de woorden van Van den Brink en Van der Kooi – niet zoetsappig.³¹⁴

Samenvattend betekent dit dat Hebreeën een homiletisch kader aanreikt aangaande het godsbeeld met twee regels. Ten eerste is God de Sprekende. Zijn spreken vraagt van mensen een gelovige reactie. Ten tweede spreekt God zelf over ‘binnen’ en ‘buiten’ (3,7-11), genade en toorn (10,26-31), verdwijnen en blijven (12, 25-29). Mensen kunnen hierdoor spanning ervaren tussen Gods eigenschappen. Hebreeën roept echter op om die ervaren spanning tussen Gods eigenschappen niet glad te strijken.

Slot

De hierboven geschetste homiletische kaders zijn bouwstenen voor het onderzoek naar het spreken over het laatste oordeel en de hel in de prediking. Nu deze bouwstenen bekend zijn, kunnen ze bij de bouwstenen uit de eerder gevonden hoofdstukken worden gebracht. Zo komt de voltooiing van het gebouw in zicht en kan de hoofdvraag beantwoord worden.

---

³¹⁴ Van den Brink en Van der Kooi, *Dogmatiek*, 140.

4. Aanbevelingen voor de praktijk

4.1 Inleiding

In dit laatste hoofdstuk wordt Osmer's vierde taak voor de praktische theologie uitgevoerd. Deze taak wordt wel de pragmatische taak genoemd en bestaat uit het beantwoorden van de vraag: 'Hoe moet men reageren?'³¹⁵ Dit betekent volgens Osmer dat er ruimte is voor een reflectief gesprek en dat er strategieën bedacht en uitgevoerd kunnen worden. Deze strategieën zorgen dat de praktijk (hoofdstuk 1 en 2) gewijzigd wordt door de normatieve kaders (hoofdstuk 3).³¹⁶ In dit hoofdstuk komen alle lijnen uit de eerdere hoofdstukken samen.

Met het uitvoeren van deze vierde taak wordt antwoord gegeven op de vierde deelvraag van dit onderzoek, die luidt: 'Welke aanbevelingen kunnen er op grond van de praktijk en de (normatieve) theorie worden gegeven?'. Doordat dit onderzoek bestaat uit verschillende lagen die op elkaar voortbouwen, beantwoordt dit laatste hoofdstuk niet alleen de laatste deelvraag, maar ook de hoofdvraag. De hoofdvraag luidt: 'Hoe wordt er in de Christelijke Gereformeerde Kerken gepreekt over de hel en hoe kan dat geëvalueerd worden vanuit gegevens in de Hebrëeënbrief over de plaats van de hel in de prediking?'

In dit slothoofdstuk wordt de volgorde aangehouden die grotendeels aanwezig is in de vorige twee hoofdstukken. Daarom komt eerst de inhoud van het spreken over het laatste oordeel en de hel aan de orde. In de tweede en derde paragraaf gaat het over de functie en de gestalte van dit spreken over het laatste oordeel en de hel. Tenslotte beschrijft de laatste paragraaf de verschillende godsbeelden.

---

³¹⁵ Osmer, *Practical Theology*, 4.

³¹⁶ Osmer, *Practical Theology*, 176.

4.2 Inhoud

In onderstaande vier paragrafen worden steeds eerst de homiletische kaders uit het vorige hoofdstuk weergegeven, met enkele voorbeelden van deze kaders uit Hebreeën. Daarna volgen de belangrijkste gegevens uit de prekenanalyse en de interpretatie daarvan. Tot slot eindigt iedere paragraaf met enkele aanbevelingen voor de praktijk, die voortkomen uit het samenbrengen van de praktijk, de interpretatie van de praktijk en de normatieve kaders uit Hebreeën.

Homiletisch kader

Hebreeën reikt een homiletisch kader aan wat betreft het inhoudelijk spreken over het laatste oordeel en de eeuwige straf. Hier komen vier regels uit voort. Ten eerste moet het spreken over het laatste oordeel en de eeuwige straf in het kader van de verkondigde zaligheid staan. Dat blijkt uit de grote mate van verwevenheid wat betreft het spreken over de 'zonzijdes' en de 'schaduwzijdes' in Hebreeën. Te denken valt aan 2,1-4 waar gewaarschuwd wordt voor 'afdrijven' van de verkondigde zaligheid. De verkondigde zaligheid, die in de voorafgaande verzen beschreven staat.

Ten tweede maakt Hebreeën duidelijk dat het grote consequenties heeft om niet in geloof te reageren op de verkondigde zaligheid door de sprekende God. Die consequenties worden zichtbaar bij het spreken over het laatste oordeel en de eeuwige straf. Bijvoorbeeld 3,7-19 laat dit duidelijk zien. Daar staat dat wie niet naar Gods stem luistert, maar zijn 'hart verhardt', Zijn rust niet binnen zal gaan.

Ten derde maakt Hebreeën duidelijk dat wie niet in geloof reageert op de verkondigde zaligheid, veroordeeld zal worden en hem of haar de eeuwige straf wacht. De veroordeling en eeuwige straf blijken bijvoorbeeld uit 4,11-13. Daar staat dat wie niet in geloof reageert op de verkondigde zaligheid, 'ten val zal komen'. Want er is geen schepsel onzichtbaar voor de Rechter. Het ongeloof is dus ook zichtbaar voor de God aan wie mensen rekenschap moeten afleggen.

Deze ernstige consequenties van de reactie van de hoorders op de verkondigde zaligheid resulteert in de vierde regel: predikanten mogen in hun herderlijk spreken niet zwijgen over het laatste oordeel en de eeuwige straf. De auteur van Hebreeën wijst hierin een weg door steeds indringender te spreken tot de geadresseerden om niet in ongeloof te reageren op de eeuwige straf, want dan wacht 'een verschrikkelijke verwachting van oordeel en verzegend vuur' (10,27).

Praktijk

Uit de prekenanalyse is moeilijk te concluderen hoe er door christelijke gereformeerde predikanten³¹⁷ over de hel en het laatste oordeel wordt gedacht. Wel kan op grond van de prekenanalyse geconcludeerd worden, dat wanneer predikanten over de hel spreken, ze dat op een heel klassieke wijze doen.³¹⁸

Interpretatie

Dit klassieke spreken past in het beeld dat de resultaten uit de enquête van *De Nieuwe Koers* geeft van het predikantencorps. Want uit deze resultaten blijkt dat de meeste (85%) predikanten heel klassiek denken over de hel. De publicaties van Bell en Chan wijzen erop dat men heel verschillend over de hel kan denken en spreken. Zo neemt Bell afstand van de traditionele kijk op de hel. Wanneer hij toch over de hel schrijft, bedoelt hij meestal de hel op aarde. Daarnaast denkt hij dat Gods liefde het laatste woord heeft, waardoor er geen eeuwige straf kan zijn. Daarentegen schrijft Chan dat het niet mogelijk is om onder het idee van eeuwige bestraffing uit te komen.

Uit de interpretatie van de geanalyseerde preken blijkt dat een deel van de predikanten (35%) een reflectieve overtuiging heeft wat betreft het denken over de hel. Een reflectieve overtuiging is volgens filosoof en theoloog Gerko Tempelman een overtuiging die weinig te maken heeft met het dagelijkse leven.³¹⁹ Wanneer predikanten een reflectieve overtuiging over de hel hebben, heeft het denken over de hel geen invloed op hun preken, omdat ze ook niet van gemeenteleden verwachten dat het spreken over de hel invloed heeft op hun leven.

Aanbevelingen aangaande de inhoud

Het bovenstaand homiletisch kader laat zien dat predikanten op een klassieke wijze moeten (blijven) spreken over het laatste oordeel en de hel. Doordat er in de analyse alleen klassiek spreken over deze onderwerpen gevonden is, betekent dit dat men moet doen wat men deed: klassiek spreken. Dit betekent dat men theorie over de hel van Bell af moet wijzen en de theorie van Chan moet bevestigen.

Hebreeën maakt duidelijk dat het grote consequenties heeft om niet in geloof te reageren op de door de sprekende God verkondigde zaligheid. De sprekende God is immers zowel Redder als Rechter. Eens komt Zijn definitieve veroordeling van het ongelovig 'afdrijven' van de verkondigde

---

³¹⁷ Voortaan wordt 'christelijke gereformeerde predikanten' afgekort tot 'predikanten'.

³¹⁸ De definitie van de klassieke visie op de hel wordt ontleend aan Van den Brink en Van der Kooi. Zij schrijven dat de hel volgens de klassieke visie een altijddurende toestand van gescheidenheid van God is, en daarmee van pijn en wroeging. De auteurs erkennen dat deze visie reeds in de vroege kerk niet door iedereen werd gedeeld, maar noemen het desondanks toch de klassieke visie (Van den Brink en Van der Kooi, *Dogmatiek*, 669).

³¹⁹ Tempelman, 'Hoe geloof in God en geloof in een complot elkaar raken'.

zaligheid. Dit betekent dat er geen ruimte is voor een reflectieve overtuiging. De predikanten met een reflectieve overtuiging zullen daarom hun opvattingen bij moeten stellen door naar Hebreeën en daarmee naar Gods normatieve te Woord luisteren (zie ook paragraaf 4.5).

Ten derde vragen de ernstige consequenties van het ongeloof van de hoorders dat predikanten in hun herderlijk spreken niet zwijgen over het laatste oordeel en de eeuwige straf. De thema's zijn zo urgent dat ze niet verzwegen mogen worden. Zo is dit homiletisch kader ook van invloed op de frequentie van het spreken over het laatste oordeel en de hel.

Frequentie in de praktijk

Uit de prekenanalyse is niet af te leiden hoe vaak er in kerken gesproken wordt over de hel en het laatste oordeel in de prediking. Wel kan op grond van de resultaten uit de enquête van *De Nieuwe Koers* voorzichtig geconcludeerd worden dat 45% van de predikanten nooit of nauwelijks over de hel spreekt en dat 54% van de gemeenteleden niet of nauwelijks hoort spreken over de hel in de zondagse prediking (zie paragraaf 2.6.2 en 2.5.7). Daarnaast blijkt uit deze resultaten dat een redelijk deel (35%) van de predikanten van mening is dat het concept hel niet de kern van het Evangelie raakt. Zij vinden het onderwerp hel dus geen urgent onderwerp voor de prediking.

De theorie wijst erop dat predikanten bij het spreken over het laatste oordeel en de hel te maken hebben met een aantal uitdagingen (zie paragraaf 2.5). Zo zijn er praktische uitdagingen (het onderwerp neemt bij zorgvuldigheid veel ruimte in), men is verlegen met het onderwerp ('Geloof ik dat echt?') en de hoorders zijn veelal gericht op het hier en nu.

Context Hebreeën

De auteur van Hebreeën heeft de toekomst van de Hebreeën op het oog. Maar juist om die toekomst is hij heel bezorgd. Want als de Hebreeën afhaken of 'afdrijven' van de zaligheid, zullen ze Gods eschatologische rust niet binnen gaan. Juist vanwege deze herderlijke zorg om de gemeenteleden confronteert de auteur van Hebreeën hen met het laatste oordeel en de eeuwige straf.

Context Christelijke Gereformeerde Kerken

Volgens de jaarboeken van de Christelijke Gereformeerde Kerken vertrokken in de jaren 2018 en 2019 – de jaren van de geanalyseerde preken – 192 (doop)leden en respectievelijk 180 (doop)leden naar 'geen kerk'. Daarbovenop komt dat in deze jaren zich 533 (doop)leden en respectievelijk 507 (doop)leden aan een plaatselijke kerk onttrokken.³²⁰ Hierbij gaat het alleen om de officiële cijfers; in werkelijkheid kunnen gemeenteleden afhaken zonder dat dit in de administratie verwerkt wordt. Dit afhaken is zo ernstig, omdat de kerk feitelijk de omgeving, de kweekvijver is waar geloof kan

---

³²⁰ Bikker, *Jaarboek 2019*, 182 en Bikker, *Jaarboek 2020*, 182

ontstaan en kan worden gevormd. In die zin moet de uitspraak van Cyprianus worden verstaan: ‘Wie de kerk niet als moeder heeft, kan God niet als Vader hebben’.³²¹ Daarom kon dezelfde Cyprianus zeggen: ‘buiten de kerk is er geen heil’.³²² Want het heil is er voor wie in Christus geloven en Christus wordt in de kerk verkondigd. Dit alles betekent dat predikanten – net als de auteur van Hebreeën – alle redenen tot zorg hebben over een deel van hun kudde.

Aanbeveling aangaande de frequentie

Zoals dit (dreigende) afhaken van gemeenteleden voor de auteur van Hebreeën een motivatie is om over het laatste oordeel en de hel te spreken, zo mag het voor predikanten een motivatie zijn om hier met enige frequentie over te spreken. Ondanks de praktische uitdagingen, verlegenheid en de verschuiving naar het hier en nu zijn er goede redenen om met enige regelmaat te spreken over de het laatste oordeel en de hel. Het zijn immers urgente thema’s.

Door de verschillende contexten en omstandigheden van plaatselijke gemeenten is het moeilijk om een specifieke frequentie voor het spreken over het laatste oordeel en de hel vast te stellen. De eerder genoemde cijfers uit de enquête van *De Nieuwe Koers* geven er aanleiding toe om een deel van de christelijke gereformeerde predikanten aan te bevelen vaker over het laatste oordeel en de hel te spreken in de prediking. Hoe predikanten dit kunnen doen, staat beschreven in paragraaf 4.5.

4.3 Functie

Homiletisch kader

Hebreeën wijst een homiletisch kader wat betreft de functie van het spreken over het laatste oordeel en de eeuwige straf met drie regels. De eerste is dat alle functies voortkomen uit herderlijke zorg en staan in het kader van herderlijk spreken. Dit blijkt uit 13,22 waar de auteur zijn geschrift aanduidt met de woorden *λόγος παρακλήσεως*. Het woord *παρακλήσεως* kan vertaald worden met zowel ‘vermaning’ als ‘opwekking’ en ‘bemoediging’. Vanwege deze duiding en de zorgen die de auteur over de Hebreeën heeft (het afdrijven in 2,1-4; mogelijke afvalligheid in 6,4-8) noemt De Vuyst het geschrift terecht een ‘herderlijk schrijven’.³²³ Dit is het kader waarin de auteur doelmatig spreekt over het laatste oordeel en de eeuwige straf. De tweede regel is dat dit spreken een helder doel heeft. Uit Hebreeën is direct op te maken waarom de auteur schrijft over het laatste oordeel over de hel. Zo is het bijvoorbeeld onderdeel van een vergelijking (9,27-28) of dient het om te waarschuwen tegen de zonde (10,26-31). De derde regel is dat dit herderlijk spreken een waarschuwende, appellerende of motiverende functie heeft. Door het spreken over het laatste oordeel en de hel altijd

---

³²¹ Van den Brink en Van der Kooi, *Dogmatiek*, 530.

³²² Van den Brink en Van der Kooi, *Dogmatiek*, 182.

³²³ De Vuyst, *Hebreeën*, 15.

een functie te geven, is het ook altijd doelmatig. Zo is al het geanalyseerde spreken over het laatste oordeel en de hel waarschuwend van karakter, heeft het vaak een motiverende functie (2,1-4; 3,7-19; 4,11-13; 12,25-29) en een appellerende functie (2,1-4; 3,7-19; 4,11-13; 10,26-31). Zeker wanneer men bedenkt dat de altijd aanwezige oproep om naar de sprekende God te luisteren gepaard moet gaan met geloof.

Praktijk

Uit de prekenanalyse blijkt dat het spreken over de hel in de praktijk drie functies heeft. Van dit spreken is 60% waarschuwend³²⁴, 53,3% appellerend³²⁵ en 46,7% verkondigend³²⁶. Het spreken over het laatste oordeel heeft meer functies dan het spreken over de hel. Van dit spreken is 35,7% waarschuwend, 35,7% verkondigend en 28,6% appellerend, 21,4% motiverend³²⁷ en 14,3% heeft een pastorale functie. Opvallend is dat de motiverende functie bij het spreken over de hel niet is gevonden en dat het spreken over het laatste oordeel slechts 21,4% een motiverende functie heeft. Opmerkelijk is dat de verkondigende functie redelijk veel voorkomt bij het spreken over de hel en het spreken over het laatste oordeel.

Interpretatie

De brief aan de Hebreëën reikt een homiletisch kader aan om het spreken over het laatste oordeel en de hel waarschuwend, motiverend en appellerend te gebruiken. Dit bevestigt de theorie uit paragraaf 2.2, waarbij Chan en Kremer wijzen op de waarschuwend en appellerende functie van het spreken over de hel en het laatste oordeel in de prediking. Zo wijst Kremer er bijvoorbeeld op dat ook gemeenteleden verloren kunnen gaan en daarom de prediking van het gericht in de gemeente niet mag zwijgen. Daarnaast bevestigt het homiletisch kader wat betreft de inhoud het spreken van Bell, Chan en Kremer als het gaat om de motiverende functie van het spreken over de hel. Zo wijst Bell op Jezus' spreken over de hel tot mensen die zichzelf als binnen beschouwden, waarbij Jezus hen waarschuwde dat hun verharde hart hun 'binnen zijn' in gevaar bracht. Chan wijst erop dat Jezus sprak over de hel met als doel dat men heilig zou leven (Mat. 5,22). De functies die Bell, Chan en Kremer aanwijzen voor het spreken over het laatste oordeel en de hel worden dus door Hebreëën ondersteund.

---

³²⁴ Bij de waarschuwend functie worden hoorders gewaarschuwd voor het onheil wanneer men het heil niet bij Christus zoekt.

³²⁵ Bij de appellerende functie klinkt er een appèl tot de hoorders om het heil bij Christus te zoeken.

³²⁶ Onder de verkondigende functie wordt al het spreken geschaard dat tot doel heeft de (Bijbelse) waarheid bekend te maken, maar geen appèl, waarschuwing of motiverende aansporing klinkt.

³²⁷ De motiverende functie heeft de heiliging van het leven op het oog.

Aanbevelingen

Op grond van bovenstaand homiletisch kader wordt predikanten aanbevolen om na te denken over de 'afhakers' in de gemeente. Zoals uit de jaarboeken van 2018 en 2019 blijkt, zijn er in iedere Christelijke Gereformeerde Kerk afhakers. Het is van belang dat predikanten vanuit hun herderlijke zorg tot de mogelijke afhakers spreken. Dit geeft het spreken over het laatste oordeel en de eeuwige straf een kader. Men spreekt niet 'zomaar' over deze thema's, maar uit bezorgdheid om de afhakers.

Deze herderlijke zorg moet er toe leiden dat predikanten dit spreken over het laatste oordeel en de hel voorzien van een duidelijk doel. Uit de geanalyseerde preken blijkt dat er regelmatig over het laatste oordeel en de hel wordt gesproken, zonder dat duidelijk is wat een predikant hiermee wil bereiken.

De derde regel uit het homiletisch kader wijst erop dat predikanten het spreken over het laatste oordeel en de hel een waarschuwende, appellerende of motiverende functie moeten geven. Daarom verdient het de aanbeveling dat predikanten minder verkondigend (dat wil zeggen: louter informatief) over het laatste oordeel en de hel spreken en dit spreken vaker een duidelijke waarschuwende, appellerende of motiverende functie krijgt.

Uit de interpretatie blijkt echter dat een redelijk deel (35%) van de predikanten een reflectieve overtuiging heeft als het gaat om de hel (paragraaf 2.3.4). Wanneer predikanten een reflectieve overtuiging over de hel hebben, heeft het denken over de hel geen invloed op hun preken, omdat ze ook niet van gemeenteleden verwachten dat het spreken over de hel invloed heeft op hun leven. Dat verklaart enigszins waarom de motiverende functie in de geanalyseerde preken uit de preken serie ontbreekt.

Op grond van dit homiletische kader en de bevestiging van de theorie verdient het daarom de aanbeveling dat predikanten een eventuele reflectieve overtuiging over de hel loslaten. Hoe men dat moet doen, staat beschreven onder 'godsbeeld'. Het denken over de hel zou namelijk wel degelijk van invloed moeten zijn op hun preken en op het leven van de gelovigen.

In de prekenanalyse is een voorbeeld gevonden waarbij het laatste oordeel – zoals Van den Brink en Van der Kooij formuleren – motiverend gebruikt wordt in het heden. Zo gebruikt een predikant de taal van Jezus' gelijkenis over de talenten (Mat. 25) en zegt tot zijn gemeente: 'Eenmaal zal God ons de vraag stellen, wat wij gedaan hebben met onze tijd. (...) Dan zullen wij antwoord moeten geven. (...) Eens zullen wij alles aan Hem teruggeven'.³²⁸

---

³²⁸ *Uit de Levensbron*, 88^e jaargang, nummer , 20-21.

4.4 Gestalte

Homiletisch kader

Hebreeën geeft een homiletisch kader wat betreft de gestalte van het spreken over het laatste oordeel en de hel met vier regels. Ten eerste moet men het spreken over het laatste oordeel en de hel verwerken tot een goed betoog. Uit de vorige paragraaf bleek dat het spreken over het laatste oordeel en de hel een duidelijk doel en duidelijke functies moet hebben. Dat vraagt om een duidelijk betoog, zoals dit spreken in Hebreeën ook onderdeel is van een helder betoog. Dat blijkt bijvoorbeeld uit 12 vers 25 - 29. Daar klinkt eerst een oproep om 'Hem Die spreekt' niet te verwerpen. Aan dit spreken van God wordt vervolgens een waarschuwing verbonden met een *a fortiori* argument. Waaruit blijkt dat men niet zal 'ontkomen' als men zich afkeert 'van Hem Die vanuit de hemelen spreekt'. Daarna wordt Gods spreken in verbinding gebracht met de geschiedenis van de woenstijngeneratie bij de berg Sinai.

Ten tweede kan dit betoog worden uitgewerkt met voorbeelden, citaten en retorische middelen. Hierbij mag men niet vergeten dat de sprekende God door deze citaten Zelf tot de geadresseerden spreekt in het heden. Dat blijkt bijvoorbeeld uit 3,7-9 waar de auteur enkele verzen uit Psalm 95 citeert. Voor de auteur zijn alle oudtestamentische woorden van de Heilige Geest woorden van de levende God, waardoor Hij vandaag spreekt tot de Hebreeën. Wat betreft de retorische middelen gebruikt de auteur meermaals het *a fortiori* ('hoeveel te meer') argument, assonantie (10,26) en spreekt hij in de meervoudsvorm (6,9) om zichzelf in te sluiten en zo de strengheid van zijn spreken te verzachten. Tot slot maakt hij gebruik van een regel uit de welsprekendheid waarbij hij innemend spreekt om het effect van zijn waarschuwing groter te maken.

Ten derde reikt Hebreeën aan om beeldend, maar niet gedetailleerd te spreken over het laatste oordeel en de hel. De auteur van Hebreeën kan heel beeldend spreken. Denk bijvoorbeeld aan het beeld van de akkers met regen, gewas en distels in Hebreeën 6,4-9. Door het beeldende gebruik spreekt het tot de verbeelding van de geadresseerden. Zoals ook gebeurt bij het spreken over de bergen Sinai en Sion in 12,25-29. Door deze geschiedenis onder de aandacht van de geadresseerden te brengen, roept de auteur een heel palet aan beelden (bergen, vuur) en emoties (angst, ernst) op. Ondanks deze beelden is de auteur nooit gedetailleerd. Zo wordt er bijvoorbeeld verschillende keren gesproken over vuur, wat beeldend taalgebruik is. Maar tegelijkertijd moet gezegd worden dat de details over verbranden, pijn of verdriet niet beschreven staan.

Tot slot reikt Hebreeën aan om het spreken over de hel en het laatste oordeel nooit te isoleren van de hemel, de vrijspraak, Gods genade en de oproep tot geloof en bekering in Gods Zoon. Want in

Hebreeën staat het spreken over het laatste oordeel en de hel altijd in relatie tot Gods grote daden. Dat blijkt niet alleen uit het geheel van de brief, maar ook uit de geanalyseerde bijbelgedeelten. Denk bijvoorbeeld aan het spreken over de tegenstellingen zegen en vloek in 6,4-8 en het wankelbare en onwankelbare Koninkrijk in 12,25-31.

Praktijk

Uit de prekenanalyse blijkt dat in bijna de helft van de gevallen er in slechts één zin over de hel wordt gesproken (paragraaf 1.4.3). En ook over het laatste oordeel wordt substantieel (28,6%) in één zin gesproken (paragraaf 1.5.3). Wanneer er meer dan één zin aan deze twee thema's wordt gewijd, is het spreken ook vaak kort. Daarnaast wijst de prekenanalyse uit dat er niet tot nauwelijks beeldend over het laatste oordeel en de hel wordt gesproken. Tot slot blijkt uit de prekenanalyse dat het spreken over de hel of het laatste oordeel bijna altijd in relatie tot het spreken over Gods grote daden, de oproep tot geloof en bekering. De 'schaduwzijden' staan altijd in de context van de zogenaamde 'zonzijden'.

Interpretatie

De gevonden theorie van Chan en Kremer waarschuwt voor al te beeldend spreken over het laatste oordeel en de hel. Heel beeldend spreken over het laatste oordeel en de hel kan luisteraars immers heel angstig maken.

Aanbevelingen

Dit homiletisch kader pleit ervoor dat predikanten hun spreken over het laatste oordeel en de hel uitwerken tot een betoog met een duidelijk doel. Hebreeën wijs hierbij op het gebruik van retorische middelen, zoals het *a fortiori* argument. Maar Hebreeën wijst ook op het gebruik van voorbeelden en citaten uit de Schrift. Wanneer predikanten hier gebruik van maken, wordt hun betoog niet alleen doelgericht, maar ook krachtiger. Het bevat argumenten vanuit de Schrift, die te berde gebracht worden met retorische middelen. Omdat predikanten de Schrift gebruiken, wordt het betoog ook effectiever. De Geest werkt immers door de Schrift.

Opvallend is dat Chan en Kremer beeldend spreken over de het laatste oordeel en de hel afwijzen, maar uit Hebreeën blijkt dat predikanten hier wel beeldend over mogen spreken. Het luistert hierbij echter nauw. Want hoewel de auteur van Hebreeën beeldend en tot de verbeelding spreekt, spreekt hij niet gedetailleerd. Dat betekent niet dat predikanten de waarschuwingen van Chan en Kremer in de wind moeten slaan, want men kan té beeldend en daardoor te angstaanjagend preken. Het betekent wel dat men niet moet te ver moet gaan in het ontwijken van beeldende taal. Wanneer predikanten niet te gedetailleerd spreken over het laatste oordeel en de hel, kan beeldend spreken van grote waarde zijn bij de overdracht van de boodschap.

Door het citeren van de Schrift en het noemen van voorbeelden uit de heilsgeschiedenis, sluit de auteur van Hebreeën bovendien goed aan bij de context van de geadresseerden. Zoals de auteur van Hebreeën aansloot bij de context van zijn geadresseerden, zo moeten predikanten ook aansluiten bij de context van hun hoorders. Dat kunnen ze doen door (gezaghebbende) citaten uit de Schrift, (spreekende) voorbeelden uit de heilsgeschiedenis en retorische middelen te gebruiken. Predikanten moeten daarom inschatten in hoeverre ze hiermee aansluiten bij de context van hun hoorders. Wanneer die aansluiting gemist wordt, zullen predikanten extra stappen moeten zetten om die aansluiting alsnog te maken. Men kan de kloof tussen de hoorders, die veelal gericht zijn op het hier en nu, en het laatste oordeel en de hel bijvoorbeeld verkleinen met de volgende drie voorbeelden. Zo kunnen predikanten aansluiten bij het godsbeeld van de hoorders en dit kritisch te bevragen met citaten uit de Schrift. Men kan ook het beeld van het laatste oordeel bijstellen, door er bijvoorbeeld op te wijzen dat dan blijkt wat werkelijk de waarheid is.³²⁹ En welke hoorder verlangt er niet naar de waarheid in een tijd waarin nepnieuws een steeds groter probleem is? Ten derde kan men het beeld van de eeuwige straf bijstellen. Men kan uitleggen dat er geen onschuldige mensen in de hel zijn. Dat men in de hel doorgaat met zondigen tegen God.³³⁰

Wanneer predikanten hun spreken uitwerken tot een goed betoog, gebruik maken van retorische middelen, voorbeelden en citaten en aansluiten bij de context van de hoorders zullen ze als gevolg daarvan minder in tussenzinnen, over het laatste oordeel en de hel spreken in de prediking.

In de prekenanalyse kwam slechts één preek naar voren, waar de predikant een bijbeltekst noemt, die over het laatste oordeel en de hel gaat. Zo citeert een predikant Mattheüs 16,27: 'Want de Zoon des mensen zal komen in de heerlijkheid van Zijn Vader en Zijn engelen, en dan zal Hij ieder vergelden naar zijn daden'. Dat dit citaat een motiverende functie in de preek heeft, blijkt uit de volgende woorden: 'Het doet er dus toe hoe u of jij leeft. Jezus zegt dit niet om ons onzeker te maken. (...) Maar God vraagt u en jou en mij om kleur te bekennen'.³³¹ In dit voorbeeld gebruikt de predikant een citaat uit de Schrift, spreekt hij niet beeldend, maar wel duidelijk en is de functie duidelijk aanwezig.

---

³²⁹ Van den Brink en Van der Kooi, *Dogmatiek*, 666-667.

³³⁰ Kater, 'Onze eeuwige bestemming', 461.

³³¹ *Uit de Levensbron*, 87^e jaargang, nummer 5, 168.

4.5 Godsbeeld

Homiletisch kader

Hebreeën biedt een homiletisch kader aan wat betreft het godsbeeld met twee regels. Ten eerste wijst Hebreeën er op dat God de Sprekende is (1,1) en Zijn spreken om een gelovige reactie van mensen vraagt (2,1-4). Ten tweede kunnen mensen spanning ervaren tussen Gods eigenschappen. Maar Hebreeën stuurt er op aan om die ervaren spanning tussen Gods eigenschappen niet glad te strijken. God Zelf spreekt immers over 'binnen' en 'buiten' (3,7-11), genade en toorn (10,26-31), verdwijnen en blijven (12, 25-29).

Praktijk

Omdat de twee onderzochte jaargangen uit de prekenbundel *Uit de Levensbron* niet specifiek onderzocht zijn op de aanwezige godsbeelden, is het moeilijk op te maken hoe predikanten omgaan met godsbeelden in de prediking. Wel is het opvallend dat er meer over de 'zonzijdes' dan over de 'schaduwzijdes' wordt gesproken. Zo wordt in 45% van de geanalyseerde preken gesproken over de categorie 'hemel en nieuwe aarde' en in 18,8% over de categorie 'hel en eeuwige straf' (paragraaf 1.3). Daarnaast blijkt uit de prekenanalyse (1.4.3 en 1.5.3) dat het spreken over de hel (bijna) altijd samengaat met de oproep tot geloof/bekering, het spreken over de hemel/genade en de verkondiging van Gods daden. Bij het spreken over het laatste oordeel is dat nog sterker. Bij het spreken over het laatste oordeel wordt er altijd opgeroepen tot geloof/bekering, wordt er altijd over de vrijspraak/genade gesproken en worden altijd Gods daden verkondigd. Uit het spreken over het laatste oordeel blijkt dat predikanten zowel over oordeel als over vrijspraak spreken en uit het spreken over de hel blijkt dat predikanten zowel over Gods toorn als over Gods genade spreken.

Interpretatie

In paragraaf 2.2.2 blijkt dat het godsbeeld van groot belang is voor het denken over de hel. Dat wordt zichtbaar in de publicaties van Bell en Chan. Bell neemt zijn vertrekpunt bij het denken over de hel bij de belijdenis dat God liefde is. Dit vertrekpunt leidt ertoe dat Bell niet kan leven met een God die mensen eeuwig straft. Chan schrijft dat het liefdevol is om te waarschuwen voor de eeuwige straf, omdat de God Die liefde is, ook kan straffen. Tot slot wijst Bohren erop dat predikanten het spreken over de Redder dichtbij het spreken over de Rechter moeten houden.

Aanbevelingen

Eerder werd aanbevolen om citaten uit de Schrift te gebruiken bij het spreken over het laatste oordeel en de hel. Met bovenstaand homiletisch kader wordt dit nogmaals bevestigd. Predikanten kunnen niet alleen citaten gebruiken om hun betoog te onderbouwen, maar bovenal om God Zelf tot Zijn gemeente te laten spreken. Hij maakt door Zijn Geest oude woorden nieuw. Daarom worden

predikanten – op grond van Hebreeën – aanbevolen om citaten uit de Schrift te gebruiken bij het spreken over het laatste oordeel en de hel.

Wanneer men Gods eigenschappen niet mag gladstrijken en Gods liefde Zijn toorn niet mag doen verbleken, dan moet geconcludeerd worden dat Bell zijn godsbeeld eenzijdig inkleurt. Dit eenzijdige godsbeeld brengt hem (vervolgens) bij een verkeerde conclusie wat betreft het denken over de hel. Daarom moet zijn eenzijdige godsbeeld en het daaruit voortvloeiende denken van Bell over de hel worden afgewezen. Daarentegen wordt het denken van Chan en Bohren wel gevolgd.

Toch mag het schrijven van Bell predikanten wel aan het denken zetten. Bell neemt zijn uitgangspunt bij het denken over de hel bij de belijdenis dat God liefde is. Veel gemeenteleden zullen dit een begrijpelijk standpunt vinden. Het verdient daarom aanbeveling dat predikanten rekening houden met het godsbeeld van hun gemeenteleden, maar dit godsbeeld tegelijk kritisch bevragen. Dat kunnen ze – evenals de auteur van Hebreeën – doen met voorbeelden uit de heilsgeschiedenis, waaruit blijkt dat God Zijn volk kan straffen.

Predikanten mogen Gods eigenschappen niet gladstrijken, maar worden opgeroepen om in navolging van Bohren het spreken over de Rechter en de Redder dicht bij elkaar te houden. Dat levert dan ook winst op voor de gestalte van het spreken over het laatste oordeel en de hel.³³² Het bijeenhouden van de Rechter en de Redder geeft namelijk ruimte aan zowel vrees als vreugde. Vrees en vreugde lijken tegenpolen, maar – schrijft Bohren – zij heiligen elkaar. Vreugde maakt de vrees voor God mooi en de vrees maakt de vreugde verstandig.³³³

Uit de paragraaf 4.2 blijkt dat een deel van de predikanten vaker over het laatste oordeel en de hel moet spreken. Wanneer met in navolging van Bohren het spreken over de Redder en de Rechter dichtbij elkaar houdt, kan men vaker over het laatste oordeel en de hel spreken, dan men nu doet. Daarom is het bijeenhouden van Redder en Rechter niet alleen goed om het mogelijk eenzijdige godsbeeld van hoorders te corrigeren, maar ook om de frequentie van het spreken over het laatste oordeel en de hel te verhogen. In 45% van de geanalyseerde preken wordt gesproken over de categorie ‘hemel en nieuwe aarde’ en in 18,8% over de categorie ‘hel en eeuwige straf’. Wanneer predikanten het spreken over de Redder en de Rechter dicht bij elkaar houden, kunnen

---

³³² Met het bijeenhouden van de Redder en de Rechter bedoelt Bohren niet dat er in iedere preek evenveel tijd moet worden besteed aan het spreken over de Redder als het spreken over de Rechter. Een predikant kan volgens Bohren van de Redder en de Rechter slechts eenzijdig spreken. Maar in een toespraak over de Redder mag men nooit vergeten dat Hij de Rechter is, zoals men in een toespraak over de Rechter nooit mag vergeten dat Hij de Redder is (Bohren, *Predigtlehre*, 231).

³³³ Bohren, *Predigtlehre*, 241.

predikanten vaker over het laatste oordeel en de hel spreken en kunnen deze percentages dichter bij elkaar komen.

Ten slotte blijkt uit bovenstaand kader dat predikanten een eventueel reflectief denken over het laatste oordeel of de hel los moeten laten. Een reflectief denken over deze thema's kan namelijk niet samengaan met de God die zowel Redder als Rechter is. Dat God zowel Redder als Rechter is, heeft immers consequenties voor het leven van gemeenteleden. Want de God die redt, roept ook eens ter verantwoording. Predikanten zullen daarom niet alleen het godsbeeld van hun hoorders, maar ook dat van henzelf kritisch moeten bevragen. Komt hun godsbeeld overeen met het getuigenis van God Zelf in het Oude en Nieuwe Testament? Daarnaast zullen zij hun eigen preken moeten bevragen. Klopt het (impliciet) overgedragen godsbeeld in hun preken met het getuigenis van God Zelf in het Oude en Nieuwe Testament? Wanneer predikanten hun godsbeeld (her)ijken op Hebreeën, zal een reflectief denken in ieder geval moeten wijken. Want God zelf waarschuwt voor Zijn oordeel en Zijn straf. Een oordeel over het leven van gemeenteleden en een eeuwige straf voor hen die Gods spreken verwierpen (10,26-31; 12,25-29). Wanneer zo hun godsbeeld herijken zal een reflectief godsbeeld verdwijnen.

Een mooi voorbeeld, waarbij de eigenschappen van God niet glad worden gestreken, komt voor in een preek over Jesaja 49,8-21. In deze preek vertelt de predikant aan de hoorders dat de HEERE hen in de moederschoot geweven heeft en zij in Zijn handpalmen gegraveerd zijn. Enkele alinea's later waarschuwt de predikant de gemeente dat het 'vreselijk is te vallen in de handen van de levende God' (Hebr. 10,31). Want, zegt hij: 'wie de uitgestrekte handen van de HEERE naast zich neerlegt, komt die handen straks op een andere manier tegen. Dan is er geen ontferming en genade meer'.³³⁴ Hier wordt zichtbaar hoe vrees en vreugde, Gods reddende handen en Gods oordelende handen, bijeengehouden worden.

4.6 Conclusie

Deze conclusie geeft het antwoord op de vierde deelvraag van dit onderzoek, die luidt: 'Welke aanbevelingen kunnen er op grond van praktijk en de (normatieve) theorie worden gegeven?'. Hiermee wordt tevens antwoord gegeven op de hoofdvraag, die luidt: 'Hoe wordt er in de christelijke gereformeerde kerken gepreekt over de hel en hoe kan dat geëvalueerd worden vanuit gegevens in de Hebreeënbrieff over de plaats van de hel in de prediking?'

De eerste aanbeveling betreft de inhoud van het spreken over de hel. Uit de prekenanalyse blijkt dat predikanten klassiek spreken over de hel. Het homiletisch kader uit Hebreeën vraagt om dat te

---

³³⁴ *Uit de Levensbron*, 87^e jaargang, nummer 8, 267-270.

blijven doen. Met het feit dat gemeenteleden eeuwig verloren kunnen gaan en dat in dit aarde leven een beslissing valt voor de eeuwigheid, is tevens de noodzakelijkheid geboren om frequenter over het laatste oordeel en de hel te spreken. Want zoals het (dreigende) afhaken van gemeenteleden voor de auteur van Hebreëen een motivatie is om over het laatste oordeel en de hel te spreken, zo moet het voor predikanten een motivatie zijn om hier met enige frequentie over te spreken.

De tweede aanbeveling betreft de functie van het spreken over de hel. De brief aan de Hebreëen levert een homiletisch kader om het spreken over het laatste oordeel en de eeuwige straf in het kader van de verkondigde zaligheid plaatsen. Men mag doelgericht spreken over het laatste oordeel en de hel. Deze doelgerichtheid moet ertoe leiden dat predikanten hun spreken een duidelijk functie geven, zoals de auteur van Hebreëen zijn spreken een waarschuwende, appellerende of motiverende functie gaf. Daarom wordt predikanten aanbevolen om niet 'verkondigend' (louter informatief) te spreken over de hel, maar meer waarschuwend, appellerend en motiverend.

Ten derde wijst het homiletische kader uit Hebreëen erop dat predikanten meer beeldend (maar niet gedetailleerd) over het laatste oordeel en de hel mogen spreken. Uit de prekenanalyse blijkt dat er niet of nauwelijks beeldend over de hel of het laatste oordeel wordt gesproken. Hebreëen stimuleert dus een verandering van die praktijk. Predikanten worden opgeroepen om – net als de auteur van Hebreëen – citaten uit de Schrift, voorbeelden uit de heilsgeschiedenis en retorische middelen te gebruiken die tot de verbeelding van de lezers spreken. Daarnaast moeten predikanten – net als de auteur van Hebreëen – aansluiting zoeken bij de context van de hoorders. Dit zal ertoe leiden dat predikanten minder in tussenzinnen over het laatste oordeel en de hel spreken in de prediking.

Het laatste homiletisch kader uit Hebreëen leidt (opnieuw) tot de aanbeveling om citaten uit de Schrift te gebruiken bij het spreken over het laatste oordeel en de hel. Dit wordt aanbevolen omdat God de Spreekende is. Hij spreekt door Zijn Woord tot Zijn gemeente. Daarnaast worden predikanten opgeroepen om Gods eigenschappen niet glad te strijken, maar in navolging van Bohren het spreken over de Rechter en de Redder dicht bij elkaar houden. Wanneer predikanten het spreken over de Redder en de Rechter dicht bij elkaar houden, kunnen predikanten vaker over het laatste oordeel en de hel spreken, zoals eerder aanbevolen. Tot slot moeten predikanten, die reflectief denken over het laatste oordeel en de hel, hun godsbeeld kritisch bevragen en herijken op de Schrift.

Suggesties voor vervolgonderzoek

Naar aanleiding van het uitgevoerde onderzoek zijn er grofweg vier suggesties voor vervolgonderzoek overgebleven. Kort samengevat gaat het om het vergroten van de casestudy en meer inzoomen op de drieslag Bijbel, traditie en context.

Dit onderzoek begon met een casestudie naar de twee meest recente jaargangen van prekenreeks *Uit de levensbron*. Voor het huidige onderzoek zijn er tachtig preken geanalyseerd. In vijftien van deze preken wordt er gesproken over de hel en in veertien preken wordt er gesproken over het laatste oordeel. Omdat dit geen grote getallen zijn, verdient het aanbeveling om de onderzoeksbreedte te vergroten. Dat kan door meerdere recente jaargangen te analyseren, de uitkomsten te vergelijken en eventueel bij te stellen.

Daarnaast verdient het aanbeveling om naast het bijbelboek Hebrëen een tweede of derde bijbelboek te bestuderen. De verschillende bijbelboeken die preken bevatten komen hiervoor in aanmerking. Bijvoorbeeld de evangeliën, die de preken van Jezus bevatten. Of Handelingen, waarin preken van Petrus en Paulus vastgelegd zijn. Deze 'preken' zijn eerder gehouden en hebben deels een ander publiek, maar dat maakt het juist waardevol voor het onderzoek naar het spreken over het laatste oordeel en de hel in het Nieuwe Testament.

Het tweede punt uit bovengenoemde drieslag betreft de traditie. Het verdient aanbeveling om de traditie van de prediking binnen de christelijke gereformeerde kerken te onderzoeken. Is de traditie gewijzigd? Werd er in het verleden meer of minder over de hel en het laatste oordeel gesproken? En werd dat op dezelfde manier gedaan, of durfden predikanten toen beeldender en nadrukkelijker over deze zaken te spreken? Naast de preektraditie is het interessant of er in deze traditie een ontwikkeling is waar te nemen in het denken over de Bijbel. Is men de Bijbel anders gaan lezen wat betreft het spreken over het laatste oordeel en de hel?

Tot slot verdient het aanbeveling om de context van de 21e eeuw, waarin predikanten spreken over de hel en het laatste oordeel, verder te onderzoeken. Welke invloed heeft bijvoorbeeld het seculiere, post-christelijke en postmoderne denken op de predikanten en hun hoorders? En beïnvloedt dat het spreken over het laatste oordeel en de hel? Uit het onderzoek bleek dat het godsbeeld van invloed is op het denken over de hel. Het is de vraag of dit godsbeeld en de hel beïnvloed wordt door de context waarin predikanten en gemeenteleden leven. Daarom verdient ook dit de aanbeveling voor verder onderzoek.

Samenvatting

Deze scriptie bevat een praktisch-theologisch onderzoek naar de wijze waarop de hel ter sprake komt in de Christelijke Gereformeerde Kerken en welke homiletische kaders de Schrift hierbij wijst. Dit is onderzocht met het onderzoeksmodel van de praktisch theoloog Osmer. Zijn onderzoeksmethode heeft vier taken.

Het uitvoeren van de eerste taak maakt duidelijk dat er meer over de hemel en de wederkomst dan over het laatste oordeel en de hel wordt gepreekt in de Christelijke Gereformeerde Kerken. Het spreken over het laatste oordeel en de hel is meestal heel kort, niet beeldend en staat altijd in relatie tot Gods grote daden, de oproep tot geloof en bekering.

Het uitvoeren van de tweede taak maakt duidelijk dat wanneer predikanten over het laatste oordeel en de hel spreken, ze dit op een klassieke wijze doen. Van de predikanten denkt 85% dat zijn hoorders naar de hel kunnen gaan. Dit betekent echter niet dat ze er veelvuldig over spreken. Een groot deel (45%) spreekt zelfs niet of nauwelijks over de hel. Op grond van de onderzochte theorie zou men verwachten dat – naast de appellerende en waarschuwendende functie – de motiverende functie vaker zou voorkomen dan de resultaten van de preekanalyse uitwijzen. Daarnaast blijkt dat het denken over de hel nauw verbonden is aan het godsbeeld dat men heeft.

Het uitvoeren van de derde taak levert een aantal homiletische kaders op voor het spreken over het laatste oordeel en de hel. Zo blijkt uit Hebrreeën dat het spreken over het laatste oordeel en de hel in het kader van de (reeds) verkondigde zaligheid moet staan. Wanneer men dit doet mag men de hoorders vanuit herderlijke bewogenheid confronteren met het laatste oordeel en de hel. Dit mag een appellerende, waarschuwendende en motiverende functie hebben. Daarnaast mogen predikanten hun spreken over het laatste oordeel en de hel uitwerken tot een betoog met voorbeelden, citaten en retorische middelen. In dat betoog mag men wel beeldend, maar niet gedetailleerd spreken over het laatste oordeel en de hel. Tot slot roept Hebrreeën op om de door mensen ervaren spanning tussen Gods eigenschappen niet glad te strijken.

Het uitvoeren van Osmer's vierde taak levert een aantal aanbevelingen op voor het spreken over het laatste oordeel en de hel. Ten eerste worden predikanten opgeroepen om klassiek te blijven spreken over het laatste oordeel en de hel en hier ook frequenter over te spreken. Daarnaast krijgen predikanten de aanbeveling om doelgerichter te spreken over het laatste oordeel en de hel. Daarom wordt aanbevolen om niet 'verkondigend' (louter informatief) te spreken over de hel, maar waarschuwend, appellerend en motiverend. Tevens klinkt de oproep om meer voorbeelden en citaten uit de Schrift te gebruiken en beeldender (maar niet gedetailleerder) over het laatste oordeel en de hel te spreken. Tot slot worden predikanten opgeroepen om het spreken over de Redder en de

Rechter dichterbij elkaar houden. Wanneer ze dat doen, kunnen ze ook – zoals aanbevolen – vaker over het laatste oordeel en de hel spreken.

Literatuurlijst

Attridge, H.W., *The Epistle to the Hebrews - Hermeneia, A Critical and Historical Commentary on the Bible* (Minneapolis: Augsburg Fortress, 1989).

Baars, A., *Op zoek naar een methode van preekanalyse, Syllabus diakonologie deel 1 en 2*, (Apeldoorn 2010).

Baars, A., 'Het hiernumaals in het licht van het hiernamaals', *De Wekker*, 23 november 2012.

Bell, Rob, *En de meeste van deze is Liefde. Een eerlijk boek over hemel en hel* (Utrecht: Kok, 2012).

Bette, J.C., 'Hemel en hel in prediking en pastoraat' in: Knevel, A. G., (eds), *Hemel of hel* (Kampen: Kok Voorhoeve, 1991), 102-109.

Berkhof, H., *Christelijk Geloof* (Nijkerk: Callenbach, 1973²).

Bikker, B. e.a. (eds), *Jaarboek van de Christelijke Gereformeerde Kerken in Nederland 2019* (Amsterdam: Buijten & Schipperheijn Motief, 2019).

Bikker, B. e.a. (eds), *Jaarboek van de Christelijke Gereformeerde Kerken in Nederland 2020* (Amsterdam: Buijten & Schipperheijn Motief, 2020).

Boer, William den & Fijter, Felix de, 'Is het vuur van de hel uitgedoofd?', in: *De Nieuwe Koers* (2020 nr. 1), 13-18.

Bohren, R., *Predigtlehre* (Gütersloh: Kaiser, 1993⁶).

Boonstra, Pieter, *Omgang met de Bijbeltekst in de preek. Een empirisch homiletisch onderzoek* (Zoetermeer: Boekencentrum, 2016).

Brink, G. van den, & Kooi, C. van der, *Christelijke dogmatiek. Een inleiding* (Zoetermeer: Boekencentrum, 2015⁵).

Brink, G. van den (eds), *Bijbelcommentaar Hebreeën – Judas. Studiebijbel Nieuwe Testament. Deel 9* (Veenendaal: Centrum voor Bijbelonderzoek, 2012).

Butter, P. den, *Bestemming bereikt. Hemel of hel en de reis daarheen* (Houten: Den Hertog, 2016²).

Calvijn, Johannes, *Institutie*. Ed. C.A. de Niet (Houten: Den Hertog, 2009).

Chan, Francis & Preston Sprinkle, *Bestaat de hel? Een bijbelse verkenning* (Heerenveen: Medema, 2012).

Ellingworth, Paul, *The Epistle to the Hebrews - The New International Greek Testament Commentary* (Grand Rapids: Eerdmans, 1993).

Eckholm, Erik, 'Pastor Stirs Wrath With His Views on Old Questions', *The New York Times*, 4 maart 2011.

Floor, L., *Het gericht van God volgens het Nieuwe Testament* (Amsterdam: Buijten & Schipperheijn, 1979).

Galli, Mark, *God overwint. Over liefde, hel en hemel* (Barneveld: Vuurbaak, 2012).

Genderen, J. van & W.H. Velema, *Beknopte gereformeerde dogmatiek* (Kampen: Kok, 2013⁴).

Grässer, E., *Evangelisch-Katholischer Kommentar zum Neuen Testament, An die Hebräer II* (Zürich: Benziger, 1990).

Grässer, E., *Evangelisch-Katholischer Kommentar zum Neuen Testament, An die Hebräer II* (Zürich: Benziger, 1993).

Grässer, E., *Evangelisch-Katholischer Kommentar zum Neuen Testament, An die Hebräer III* (Zürich: Benziger, 1997).

Grosheide, F. W., *De brief aan de Hebreëen en de brief van Jakobus - Commentaar op het Nieuwe Testament* (Kampen: Kok, 1955²).

Guthrie, George H., *Hebrews. The NIV Application Commentary* (Grand Rapids: Zondervan, 1998).

Kamp, H.R. Van de, *Hebreëen. Geloven is volhouden – Commentaar op het Nieuwe Testament* (Utrecht: Kok, 2013³).

Kater, “‘Love Wins’ van Rob Bell doet alarmbellen rinkelen’, *Reformatorisch Dagblad*, 25 april 2012.

Kater, M.J., ‘Onze eeuwige bestemming: hemel of hel’ in: H.A. Bakker, M.J. Kater & W. van Vlastuin (eds.), *Verantwoord geloof. Handboek christelijke apologetiek* (Kampen: Brevier, 2014), 458-468.

Kater, M.J., *Heden, indien u Zijn stem hoort. Een bijdrage tot een homiletische theologie* (Apeldoorn: Theologische Universiteit, 2019).

Kremer, W., ‘Het gericht in de prediking’, in: Folkers, D.H.J. en J. Westerink (red.), *Priesterlijke prediking. Verzamelde werken, deel 1* (Kampen: Brevier, 2019), 273-278.

Kremer, ‘Wat beïnvloedt de preek?’, in: Folkers, D.H.J. en J. Westerink (red.), *Priesterlijke prediking. Verzamelde werken, deel 1* (Kampen: Brevier, 2019), 217-245.

Kuijper, Eline, ‘Met droge ogen over de hel preken? Doe maar niet’, *Nederlands Dagblad*, 14 februari 2020.

Lane William L., *Hebrews 1 - 8. Word Biblical Commentary* (Dallas, Word Books: 1991).

Lane William L., *Hebrews 9 -13. Word Biblical Commentary* (Dallas, Word Books: 1991).

Meacham, Jon, ‘Pastor Rob Bell: What if Hell Doesn’t Exist?’, *Time*, 14 april 2011.

Murre, Johan, *Lexicon Bijbels Grieks* (Vught: Skandalon, 2016³).

O’Brien, Peter T., *The letter to the Hebrews - The Pillar New Testament Commentary* (Grand Rapids: Eerdmans, 2010).

Osmer, Richard R., *Practical theology. An introduction* (Grand Rapids, Mich: William B. Eerdmans, 2008).

Paul, Herman, *De slag om het hart. Over secularisatie van verlangen* (Utrecht: Boekencentrum, 2017⁴).

Peels, H.G.L., *Wie is als Gij? ‘Schaduwkanten’ aan de Godsopenbaring van het Oude Testament* (Zoetermeer: Boekencentrum, 2007²).

Ruler, A.A. van, *Ik geloof. De twaalf artikelen van het geloof in morgenwijingen* (Nijkerk: Callenbach, 1968).

Schilder, K., *Wat is de hel?* (Kampen: Kok, 1932).

Spijker, W. van 't, 'Vijfenzeventig jaargangen "Uit de Levensbron"', in: *Uit de Levensbron. Wekelijkse predikatiën. Jubileumuitgave 1927-2007* (Utrecht, Stichting Uit de Levensbron, 2007), 7-17.

Tempelman, Gerko, 'Hoe geloof in God en geloof in een complot elkaar raken', *NRC Handelsblad*, 16 september 2020.

The New York Times, 'Hardcover Advice & Misc.', *The New York Times*, 17 april 2011.

Time, 'The 2011 TIME 100', *Time*, 21 april 2011.

Verboom, W., *De theologie van de Heidelbergse Catechismus. Twaalf thema's: de context en de latere uitwerking* (Zoetermeer: Boekencentrum, 1996).

Versteeg, J.P., De geschriften van het Nieuwe Testament, in: Woude van der, A.S., *Bijbels Handboek Band II, Deel III* (Kampen: Kok, 2004), 453-470.

Velema, A.W., *God ter Sprake. Een homiletisch onderzoek naar de vooronderstellingen van de prediking bij Karl Barth in vergelijking met Hans Joachim Iwand, Ernst Lange en Rudolf Bohren* ('s-Gravenhage: Boekencentrum, 1991).

Vliet, Van Jason, "Is Hell Obsolete? The Place of Eternal Punishment in Preaching Today" in: Theodore G. Van Raalte (ed.) *As You See the Day Approaching: Reformed Perspectives on the Last Things*. (Eugene: Wipf and Stock, 2016), 112-133.

Vuyst, J. de, *De brief aan de Hebreëën* (Kampen: Kok, 1995).

Weg, A.A.F., 'De realiteit van de hel in de puriteinse prediking' in: A.A.F. van de Weg (eds.), *Venster op de eeuwigheid. Hel en hemel bij de puriteinen* (Lunteren, De Tabernakel, 2009), 11-36.

Bijlage 1 – Prekenanalyse van de 88^e jaargang

Hieronder staan de gegevens van de veertig geanalyseerde preken uit de 88^e jaargang uit de prekenbundel *Uit de Levensbron*. Alle relevante gegevens uit de prekenanalyse van de 88^e en 87^e jaargang zijn samengevoegd in een Excel-tabel. Deze overzichtstabel is op te vragen bij de auteur.

Preek 1 – Nummer 1, preek 1

Auteur		Jaargang en nummer	Schriftlezing (en tekst)
Drs. R. van de Kamp te Hoogeveen (Advent)		88, nummer 1, preek 1	Jes. 40,1-11 Luk. 1,67-79
Tekst en preek	Wat is de relatie van de tekst tot de preek? Is de preek exegetisch verantwoord? (homilie, synthetisch)	De preek gaat over de centrale gedachte uit de Jes.40,1-11 en verklaart niet de gehele pericop.	
	Werken de beelden en de taal van de tekst door in de preek of juist niet?	Ja, de beelden van ballingschap, niet zien dat God er is, werkt door bij de boodschap voor de huidige hoorders.	
Theologie en preek	Worden Gods grote daden verkondigd? (Ggd) Is de preek trinitarisch getoonzet? Welk godsbeeld en mensbeeld wordt meegegeven?	'In dat Kind in de kribbe, in Hem aan het kruis komt de Here naar zijn volk' (6). We mogen in Hem geloven want Hij is te vertrouwen, Hij doet wat Hij zegt (6). In de preek word verkondigt dat God komt en bevrijdend handelt, er is ook ruimte voor de ervaring (ongeloof, klein geloof) van de hoorders. 'En soms heb je de ervaring dat het oordeel van God op je leven ligt, omdat...'(7).	
	Wordt er in de preek gesproken over de 'vier laatste dingen'?	Zijn volk komt thuis (7). De Here brengt zijn volk thuis, dwars door deze wereldtijd heen, dat zal een vreugde zijn (7).	
	Komt dit spreken over de 'vier laatste dingen' op uit de tekst/schriftlezing?	Nee, niet direct. God brengt zijn volk thuis en er is sprake van een aanwezig oordeel (ballingschap) in de Schriftlezing.	
Hoorders en preek	Hoe is de gemeentebesouwing? ((on)wetend, (on)gelovig, buitenstaanders)	Geen inclusieve taal, wel oproep om op God te vertrouwen.	
	Hoe gaat de prediker om met geloof en ongelooft van de hoorders?	De predikant weet van de strijd tussen niet kunnen geloven en vertrouwen (1). De preek is niet bepaald separerend. De prediker weet wel dat men soms ver bij de Here vandaan kan zijn (7).	
	Hoe gaat de prediker om met geloof, ongelooft, twijfel, tegenwerpingen wbt veroordeling en hel in de gemeente?	Ondanks het oordeel dat op je leven kan lijken te liggen, mag je vertrouwen op Christus (7).	
	Wat is de functie van dit spreken over de 'vier laatste dingen'?	Pastoraal (bemoedigend)	

Overige opmerkingen

De preek stelt de centrale gedachte uit Jes. 40,1-11 centraal: De HEERE komt zijn volk bevrijden. De preek gaat niet heel diep in op de tekst, maar is wel pastoraal en heeft ruimte voor ongelooft en klein

geloof van de hoorders. De predikant weet dat het oordeel van God er is en dat mensen dat kunnen ervaren in hun leven. Bij dat idee roept hij juist op om op Christus te vertrouwen(7).

Preek 2 – Nummer 1, preek 2

Auteur		Jaargang en nummer	Schriftlezing (en tekst)
Ds. D. Quant te Houten (kerstpreek)		88, nummer 1, preek 2	Luk. 2,1-16 Openb. 12,1-13 (5a)
Tekst en preek	Wat is de relatie van de tekst tot de preek? Is de preek exegetisch verantwoord? (homilie, synthetisch)	In deze kerstpreek wordt Gods Woord verkondigd uit Openbaring 12,1-13.	
	Werken de beelden en de taal van de tekst door in de preek of juist niet?	Ja, die beelden worden uitgewerkt en vertolkt naar de hoorders nu.	
Theologie en preek	Worden Gods grote daden verkondigd? (Ggd) Is de preek trinitarisch getoonzet? Welk godsbeeld en mensbeeld wordt meegegeven?	Gods grote daden worden zeker verkondigd: Jezus' komst in de kribbe, Jezus' overwinning, God die voor Zijn kerk zorgt en mensen veilig thuis brengt'. De mens wordt opgeroepen te geloven, de prediker weet van zonde en strijd. Juist voor die mensen klinkt er een hoopvolle boodschap vanwege Gods grote daden, in Christus.	
	Wordt er in de preek gesproken over de 'vier laatste dingen'?	De hoorders worden opgeroepen te kiezen tussen eeuwig leven of eeuwig verloren gaan (14). 'Gods heil en Gods gericht zijn de wereld ingegaan' (15). Er klinkt een waarschuwing: '... zal God in het gericht tegenkomen en ten onder gaan'(15).	
	Komt dit spreken over de 'vier laatste dingen' op uit de tekst/schriftlezing?	Nee, niet direct.	
Hoorders en preek	Hoe is de gemeentebeschuwing? ((on)wetend, (on)gelovig, buitenstaanders)	Geen inclusieve taal, de gehele gemeente wordt opgeroepen om een keuze te maken.	
	Hoe gaat de prediker om met geloof en ongelof van de hoorders?	De prediker roept iedereen op tot een keuze.	
	Hoe gaat de prediker om met geloof, ongelof, twijfel, tegenwerpingen wbt veroordeling en hel in de gemeente?	Niet.	
	Wat is de functie van dit spreken over de 'vier laatste dingen'?	Het gericht en eeuwige ondergang wordt waarschuwend genoemd, er klinkt een appel. Daartegenover klinkt dat wie voor God buigt en het met Zijn Zoon wil wagen, voor hen is de toekomst verzekerd (15). Geen apologie, wel een woord van bemoediging.	

Op welke wijze wordt er gesproken over de hel of het oordeel?

	Niet beeldend	Enigszins beeldend	Beeldend	Ernstig	Vertrouwend	In relatie tot de oproep tot bekering/geloof	In relatie tot genade of hemel/vrijspraak	Slechts één zin	In relatie tot Gods daden	Apologetisch
Hel	Ja	Nee	Nee	Ja	Nee	Ja	Ja	Nee	Ja	Nee
Laatste oordeel	Ja	Nee	Nee	Ja	Nee	Ja	Ja	Nee	Ja	Nee

Overige opmerkingen

Een verrassende kerstpreek, door een verrassend schriftgedeelte. Door dit schriftgedeelte klinken er ook eschatologische noties over eeuwig leven en eeuwig verloren gaan (14), maar ook over Gods gericht en 'in het gericht (...) ten onder gaan' (15). Er klinkt daarom een duidelijk appel op de hoorders om de goede keuze te maken.

Preek 3 – Nummer 1, preek 3

Auteur		Jaargang en nummer	Schriftlezing (en tekst)
Ds. J. Hardeman te Rotterdam-Centrum (Oudejaarsavond)		88, nummer 1, preek 3	Ps. 90 2 Kon. 6, 1-7 (5)
Tekst en preek	Wat is de relatie van de tekst tot de preek? Is de preek exegetisch verantwoord? (homilie, synthetisch)	Het is een synthetische preek, de kerngedachte van de tekst wordt uitgewerkt in de preek.	
	Werken de beelden en de taal van de tekst door in de preek of juist niet?	Ja, die werken door. Zoals de bijl geleend is, zo is onze tijd geleend. Zoals de bijl in het water zakt, zo kan ons leven in de modder zakken.	
Theologie en preek	Worden Gods grote daden verkondigd? (Ggd) Is de preek trinitarisch getoonzet? Welk godsbeeld en mensbeeld wordt meegegeven?	Jezus is gekomen als Redder en om 'te hulp te komen' (22). Christus zal zijn gemeente bouwen (23). De preek noemt alleen Christus, maar gaat zeker over het werk van de Geest.	
	Wordt er in de preek gesproken over de 'vier laatste dingen'?	'Eenmaal zal God ons de vraag stellen, wat wij gedaan hebben met onze tijd'(...)Dan zullen wij antwoord moeten geven (20). 'Eens zullen wij alles aan Hem teruggeven' (21).	
	Komt dit spreken over de 'vier laatste dingen' op uit de tekst/schriftlezing?	Niet direct	

Hoorders en preek	Hoe is de gemeentebesouwing? (on)wetend, (on)gelovig, buitenstaanders)	De hoorders worden niet opgeroepen tot geloof (wel tot bekering). De prediker veronderstelt geloof en kerkelijkheid.
	Hoe gaat de prediker om met geloof en ongeloof van de hoorders?	Zie hierboven.
	Hoe gaat de prediker om met geloof, ongeloof, twijfel, tegenwerkingen wbt veroordeling en hel in de gemeente?	Niet.
	Wat is de functie van dit spreken over de 'vier laatste dingen'?	Het oordeel werkt – zoals Van den Brink en Van der Kooij formuleerde – motiverend in op het heden.

Op welke wijze wordt er gesproken over de hel of het oordeel?										
	Niet beeldend	Enigszins beeldend	Beeldend	Ernstig	Vertrouwend	In relatie tot de oproep tot bekering/geloof	In relatie tot genade of hemel/vrijpraak	Slechts één zin	In relatie tot Gods daden	Apologetisch
Laatste oordeel	Ja	Nee	Nee	Ja	Nee	Ja	Ja	Nee	Ja	Nee

Overige opmerkingen

De preek is duidelijk bestemd voor oudejaarsavond en de predikant heeft zich ingeleefd in de gedachten en gevoelens van zijn hoorders: geluk en ongeluk, tevreden en faalgevoelens. Ook deze oudejaarsavond preek heeft eschatologische noties, want 'eenmaal zal God ons de vraag stellen, wat wij gedaan hebben met onze tijd' (20). De prediker herinnert zijn hoorders aan het Laatste Oordeel waar de werken geoordeeld zullen worden. Hier komt hij later in de preek nogmaals op terug: 'Want eens zullen wij alles aan Hem teruggeven' (21). Hij gebruikt hier de taal van Jezus gelijkenis over de talenten (Mat. 25). Het oordeel werkt – zoals Van den Brink en Van der Kooij formuleerde – motiverend in op het heden.

Preek 4 – Nummer 1, preek 4

Auteur		Jaargang en nummer	Schriftlezing (en tekst)
Drs. A. Hofland te Emmeloord (nieuwjaarsdag)		88, nummer 1, preek 4	Gen. 5,1-24 Hebr. 11,1-6
Tekst en preek	Wat is de relatie van de tekst tot de preek? Is de preek exegetisch verantwoord? (homilie, synthetisch)	Henoeh wandelde met God en kwam bij God thuis, zo mogen wij wandelen met God en bij Hem thuiskomen.	

	Werken de beelden en de taal van de tekst door in de preek of juist niet?	Ja, het wandelen is door heel de preek heen verweven.
Theologie en preek	Worden Gods grote daden verkondigd? (Ggd) Is de preek trinitarisch getoonzet? Welk godsbeeld en mensbeeld wordt meegegeven?	Ja, het werk van de Vader, de Zoon en de Geest is aanwezig. Al is het werk van de Geest wel impliciet aanwezig. God wordt verkondigd als God die voor zijn mensen zorgt. Het leven van mensen kan mee en tegen zitten. Mensen maken 'missers' (31).
	Wordt er in de preek gesproken over de 'vier laatste dingen'?	Voorzichtig klinken er eschatologische tonen: Henoch wandelde met God. Zo mogen de hoorders met God wandelen en bij Hem thuiskomen. Zoals Jezus op Zijn bestemming kwam bij Zijn Vader, zo mogen wij thuiskomen bij Hem (31).
	Komt dit spreken over de 'vier laatste dingen' op uit de tekst/schriftlezing?	Ja
Hoorders en preek	Hoe is de gemeentebesouwing? ((on)wetend, (on)gelovig, buitenstaanders)	Lastig op te maken uit de preek. De gemeente wordt in deze troostvolle preek uitgenodigd om met God te wandelen, juist als het tegenzit.
	Hoe gaat de prediker om met geloof en ongelooft van de hoorders?	Geloof en ongelooft, worden niet zo letterlijk genoemd. Al gaat de preek wel over de houding van mensen: 'wandelen met God'. Daar worden de hoorders toe uitgenodigd.
	Hoe gaat de prediker om met geloof, ongelooft, twijfel, tegenwerpingen wbt veroordeling en hel in de gemeente?	N.v.t.
	Wat is de functie van dit spreken over de 'vier laatste dingen'?	De predikant doet een appel op de hoorders om met God te leven, met Hem te wandelen.

Overige opmerkingen

De preek is duidelijk bestemd voor nieuwjaarsdag. De preek heeft als thema 'Wandelend het nieuwe jaar in'. Ondanks dat er weldegelijk gesproken wordt over een bestemming van dit wandelen, wordt dit niet uitgewerkt. Wel wordt de bestemming 'thuiskomen bij Hem' genoemd. Dat er een keerzijde is van deze bestemming wordt niet genoemd.

Preek 5 - Nummer 2, preek 1

Auteur	Jaargang en nummer	Schriftlezing (en tekst)
Drs. F. Meijer te Broek op Langedijk (Lijdensprek)	88, nummer 2 , preek 1	Luk. 22,24-34 en 54-62 (31-32)

Tekst en preek	Wat is de relatie van de tekst tot de preek? Is de preek exegetisch verantwoord? (homilie, synthetisch)	De preek is verklaring en toepassing van de tekst, niet van de pericoop.
	Werken de beelden en de taal van de tekst door in de preek of juist niet?	Ja, het beeld van schudden/ziften werkt door in de preek.
Theologie en preek	Worden Gods grote daden verkondigd? (Ggd) Is de preek trinitarisch getoonzet? Welk godsbeeld en mensbeeld wordt meegegeven?	Jezus' bidden (als Hogepriester) voor gelovigen wordt verkondigd en uitgelegd. Zowel het werk van de Vader, als de Zoon, als het leven der dankbaarheid wordt genoemd.
	Wordt er in de preek gesproken over de 'vier laatste dingen'?	De predikant zegt: 'Als wij door God losgelaten zouden worden, zouden we allemaal verloren gaan'(40). Dit 'verloren gaan' wordt niet verder uitgewerkt en heeft geen waarschuwend karakter.
	Komt dit spreken over de 'vier laatste dingen' op uit de tekst/schriftlezing?	Nee, het 'verloren gaan' komt niet op uit de tekst.
Hoorders en preek	Hoe is de gemeentebesouwing? ((on)wetend, (on)gelovig, buitenstaanders)	Gezien het gebrek aan appel vermoed ik dat de predikant nogal inclusief denkt en de gemeente ziet als trouwe kerkgangers (35) en gelovigen.
	Hoe gaat de prediker om met geloof en ongelooft van de hoorders?	De hoorders worden bemoedigd, niet opgeroepen tot geloof.
	Hoe gaat de prediker om met geloof, ongelooft, twijfel, tegenwerpingen wbt veroordeling en hel in de gemeente?	N.v.t.
	Wat is de functie van dit spreken over de 'vier laatste dingen'?	De opmerking over 'verloren gaan' (40) heeft geen waarschuwend karakter. Het is verkondiging, bekend maken en meedelen.

Op welke wijze wordt er gesproken over de hel of het oordeel?										
	Niet beeldend	Enigszins beeldend	Beeldend	Ernstig	Vertrouwend	In relatie tot de oproep tot bekering/geloof	In relatie tot genade of hemel/vrijspraak	Slechts één zin	In relatie tot Gods daden	Apologetisch
Hel	Ja	Nee	Nee	Nee	Ja	Ja	Ja	Ja	Ja	Nee

Overige opmerkingen

Deze preek is bemoedigend, redelijk inclusief, heeft geen/nauwelijks appel, verkondigt het tekstgedeelte en is pastoraal van karakter. De predikant zegt: 'Als wij door God losgelaten zouden worden, zouden we allemaal verloren gaan' (40). Dit 'verloren gaan' wordt niet verder uitgewerkt en heeft geen waarschuwend karakter. Het wordt vermeld om Gods goedheid des te meer te laten zien.

Preek 6 – Nummer 2, preek 2

Auteur		Jaargang en nummer	Schriftlezing (en tekst)
Ds. R. Kok te Sliedrecht (Lijdenspreek)		88, nummer 2 , preek 2	Luk. 23,1-12 (9)
Tekst en preek	Wat is de relatie van de tekst tot de preek? Is de preek exegetisch verantwoord? (homilie, synthetisch)	De tekst wordt bepreekt en zowel de pericoop als bijbelse theologie komen aan bod.	
	Werken de beelden en de taal van de tekst door in de preek of juist niet?	Ja, het zwijgen van Jezus wordt op verschillende wijzen uitgewerkt en keert steeds terug.	
Theologie en preek	Worden Gods grote daden verkondigd? (Ggd) Is de preek trinitarisch getoonzet? Welk godsbeeld en mensbeeld wordt meegegeven?	Ja, zowel Christus daden in het verleden als in de toekomst. Ook het ontdekkende werk van de Heilige Geest wordt genoemd (51).	
	Wordt er in de preek gesproken over de 'vier laatste dingen'?	<p>'Hij [Jezus] zwijgt om te kunnen spreken – voorspreken - in het gericht voor allen die tot deze Borg de toevlucht leerden nemen (47).</p> <p>'Hebben we onszelf al zó leren zien door het ontdekkende licht van de Heilige Geest? Herodus zag er niets van. Als dat zo blijft, worden we tot eeuwige bespottig overgegeven'(51).'</p> <p>Nog even, dan zijn de rollen omgekeerd. Als koning Herodus sterft, zal hij staan voor de rechterstoel van de Overste der koningen (...). Eeuwige wroeging zal zijn deel zijn. (...) Alle oog zal Hem zien. (...) de verterende glans van Zijn majesteit. (...). Vóór de troon staat een grote schare, die niemand tellen kan. Wanneer we in Zijn spoor leren gaan, zal smaad en spot ons deel zijn, maar zullen we ook met Hem verheerlijkt worden' (53).</p>	
	Komt dit spreken over de 'vier laatste dingen' op uit de tekst/schriftlezing?	Nee, de eschatologische noties in de preek komen niet rechtstreek op uit het tekstgedeelte, maar wel indirect.	
sen	Hoe is de gemeentebeschuwing? ((on)wetend, (on)gelovig, buitenstaanders)	De hoorders worden opgeroepen om de Heere en zijn genade te zoeken (49).	

Hoe gaat de prediker om met geloof en ongelof van de hoorders?	Alle hoorders worden opgeroepen om Christus en Zijn genade te zoeken.
Hoe gaat de prediker om met geloof, ongelof, twijfel, tegenwerkingen wbt veroordeling en hel in de gemeente?	De preek eindigt evocatief. Het beeld van de grote schare die niemand tellen kan wordt verkondigd. Het verlangen bij de hoorders wordt gewekt.
Wat is de functie van dit spreken over de 'vier laatste dingen'?	Waarschuwend en appellerend (en evocatief)

Op welke wijze wordt er gesproken over de hel of het oordeel?										
	Niet beeldend	Enigszins beeldend	Beeldend	Ernstig	Vertrouwend	In relatie tot de oproep tot bekering/geloof	In relatie tot genade of hemel/vrijpraak	Slechts één zin	In relatie tot Gods daden	Apologetisch
Hel	Ja	Nee	Nee	Ja	Nee	Ja	Ja	Nee	Ja	Nee
Laatste oordeel	Nee	Ja	Nee	Ja	Ja	Ja	Ja	Nee	Ja	Nee

Overige opmerkingen

Deze lijdenspreek staat stil bij de Heere Jezus die staat voor Pilatus en Herodus. Deze preek heeft op drie punten eschatologische kernen, de laatste is tevens het slot van de preek. Zowel het gericht, als de posities van de veroordeelden en verheerlijkten worden benoemd. De veroordeelden staan in het perspectief van de verheerlijkten voor de troon (53). De eschatologische noties in de preek komen niet rechtstreek op uit het tekstgedeelte, maar wel indirect. De prediker preekt over Jezus die veroordeeld wordt in de rechtszaal en verkondigt dat de rollen eens omgedraaid zijn. Eens zal Jezus niet de veroordeelde, maar de Rechter zal zijn.

Preek 7 – Nummer 2, preek 3

Auteur	Jaargang en nummer	Schriftlezing (en tekst)
Drs. G.J.H. Vogel te Dordrecht-Zuid (Preek voor Goede Vrijdag)	88, nummer 2 , preek 3	Joh. 19,17-30 (30m)
Tekst en preek	Wat is de relatie van de tekst tot de preek? Is de preek exegetisch verantwoord? (homilie, synthetisch)	De preek komt op uit de tekst, maar de schriftlezing wordt niet vers voor vers uitgelegd.
	Werken de beelden en de taal van de tekst door in de preek of juist niet?	Ja, de taal van rechtspraak en voldoening klinken door in de preek.

Theologie en preek	Worden Gods grote daden verkondigd? (Ggd) Is de preek trinitarisch getoonzet? Welk godsbeeld en mensbeeld wordt meegegeven?	Ja, heel duidelijk wordt Christus kruisdood gepreekt. Christus komt om mensen te redden vanwege de zonde. Er wordt echter niet gewaarschuwd, dat het fout afloopt voor hen die niet geloven in Christus.
	Wordt er in de preek gesproken over de 'vier laatste dingen'?	'En zo opent Hij de deur van het paradijs. Zo opent Hij de weg naar het Vaderhuis met de vele woningen' (61). (...) Het <i>is</i> volbracht en daarom <i>zal</i> Hij het volbrengen!' (61)'.
	Komt dit spreken over de 'vier laatste dingen' op uit de tekst/schriftlezing?	Ja, er worden theologische lijnen getrokken vanuit de woorden 'Het is volbracht'.
Hoorders en preek	Hoe is de gemeentebesouwing? ((on)wetend, (on)gelovig, buitenstaanders)	Indirect wordt opgeroepen om de woorden van Jezus te 'beamen'. Het is een apologetische preek voor mensen die kerkelijk zijn, maar midden in het leven van alle dag staan (60).
	Hoe gaat de prediker om met geloof en ongelof van de hoorders?	De preek is niet sterk appellerend. De preek is niet inclusief.
	Hoe gaat de prediker om met geloof, ongelof, twijfel, tegenwerpingen wbt veroordeling en hel in de gemeente?	De prediker verkondigt op apologetische wijze dat het kruis nodig was om de weg naar 'het Vaderhuis' te openen. Over de schaduwzijde wordt niet gerept.
	Wat is de functie van dit spreken over de 'vier laatste dingen'?	Gods daden verkondigen, bekend maken aan de hoorders.

Overige opmerkingen

De predikant steekt in bij het dagelijks leven en het vreemde van de kerkdienst en het christelijk geloof. Vanuit een apologetische insteek worden de woorden 'Het is volbracht' bij de hoorders gebracht. Christus wordt verkondigd als de redder van mensen. Dat is nodig omdat mensen zondig zijn. Er wordt echter niet gewaarschuwd tegen ongelof. De weg naar 'het Vaderhuis' wordt genoemd, de andere bestemming niet.

Preek 8 – Nummer 2, preek 4

Auteur	Jaargang en nummer	Schriftlezing (en tekst)
Drs. R.W.J. Soeters te Leeuwarden	88, nummer 2 , preek 4	Luk.4,14-30 (22b)
Tekst en preek	Wat is de relatie van de tekst tot de preek? Is de preek exegetisch verantwoord? (homilie, synthetisch)	De preek gaat over Jezus woorden van genade en het ongelof van de mensen in Nazareth. De tekst wordt in zijn context uitgelegd en toegepast.
	Werken de beelden en de taal van de tekst door in de preek of juist niet?	Ja, zoals zij toen reageerden vol ongelof zo kunnen de hoorders nu ook reageren.

Theologie en preek	Worden Gods grote daden verkondigd? (Ggd) Is de preek trinitarisch getoonzet? Welk godsbeeld en mensbeeld wordt meegegeven?	‘Jezus is niet tot ons gekomen als één of andere beroemdheid, als een wonderdokter, (...). Hij komt als onze Redder’(71). Jezus komt om te Redden, Jezus spreekt van genade, maar toch noemt de predikant niet dat mensen zondig zijn en dat ze daarvan gered moeten worden. Mensen zijn verloren, kwetsbaar, teleurgesteld... (71).
	Wordt er in de preek gesproken over de ‘vier laatste dingen’?	‘Kortom: [Jezus laat] een God [zien] die van zondaren houdt en die hen redt van de eeuwige dood’(68). De ‘eeuwige dood’ wordt verder niet uitgewerkt. Er klinkt ook geen waarschuwing.
	Komt dit spreken over de ‘vier laatste dingen’ op uit de tekst/schriftlezing?	Nee.
Hoorders en preek	Hoe is de gemeentebeschuwing? ((on)wetend, (on)gelovig, buitenstaanders)	De predikant denkt dat hoorders zich herkennen in de moeite die men heeft met getuigen.
	Hoe gaat de prediker om met geloof en ongelooft van de hoorders?	De predikant houdt er rekening mee dat Jezus bij de hoorders teleurstelling, weerstand en ergernis kan wekken of oproepen (70).
	Hoe gaat de prediker om met geloof, ongelooft, twijfel, tegenwerpingen wbt veroordeling en hel in de gemeente?	N.v.t.
	Wat is de functie van dit spreken over de ‘vier laatste dingen’?	Verkondigen, bekend maken dat God zondaren redt van de eeuwige dood.

Op welke wijze wordt er gesproken over de hel of het oordeel?										
	Niet beeldend	Enigszins beeldend	Beeldend	Ernstig	Vertrouwend	In relatie tot de oproep tot bekering/geloof	In relatie tot genade of hemel/vrijpraak	Slechts één zin	In relatie tot Gods daden	Apologetisch
Hel	Ja	Nee	Nee	Nee	Nee	Nee	Ja	Ja	Ja	Nee

Overige opmerkingen

De preek begint met mogelijke herkenning in het dagelijks leven en gaat daarna verder in het verklaren van de tekst. Door deze volgorde komt de preek wel dichtbij. Er wordt één keer over de eeuwige dood gesproken, in de context van Christus’ reddingswerk. Hier klinkt geen waarschuwing. De preek eindigt doxologisch (72).

Preek 9 – Nummer 3, preek 1

Auteur		Jaargang en nummer	Schriftlezing (en tekst)
Ds. A.K. Wallet te Schoonrewoerd (Preek voor bidstond)		88, nummer 3, preek 1	Hosea 2 (12-13,20)
Tekst en preek	Wat is de relatie van de tekst tot de preek? Is de preek exegetisch verantwoord? (homilie, synthetisch)	De schriftlezing wordt deels uitgewerkt, er wordt in verband met biddag een selectie gemaakt.	
	Werken de beelden en de taal van de tekst door in de preek of juist niet?	Ja, die beelden over afgoden werken door in de preek.	
Theologie en preek	Worden Gods grote daden verkondigd? (Ggd) Is de preek trinitarisch getoonzet? Welk godsbeeld en mensbeeld wordt meegegeven?	Ja, Gods grote daden worden verkondigd. God wordt verkondigd als de God van het verbond (81).	
	Wordt er in de preek gesproken over de 'vier laatste dingen'?	'In het verlengde van de tijdelijke zegeningen horen we de klokken luiden van die nieuwe aarde, waarop God zal zijn alles en in allen' (81). 'Allen die eens verloren gaan hebben nooit (...)'(81). 'Dan gaat de bidstond over in een eeuwige dankdienst'(81). 'Allen die eens verloren gaan, hebben nooit één gebed om redding gebeden'(81).	
	Komt dit spreken over de 'vier laatste dingen' op uit de tekst/schriftlezing?	De woorden over de 'nieuwe aarde' komen op uit de schriftlezing, de woorden over 'eens verloren gaan' niet.	
Hoorders en preek	Hoe is de gemeentebesouwing? ((on)wetend, (on)gelovig, buitenstaanders)	Dat is niet goed op te maken uit deze preek.	
	Hoe gaat de prediker om met geloof en ongelooft van de hoorders?	Zowel de nieuwe aarde als het 'eenmaal verloren gaan' wordt benoemd.	
	Hoe gaat de prediker om met geloof, ongelooft, twijfel, tegenwerpingen wbt veroordeling en hel in de gemeente?	De predikant legt uit dat 'die eens verloren gaan' dat aan zichzelf te wijten hebben. Het is dus apologetisch.	
	Wat is de functie van dit spreken over de 'vier laatste dingen'?	Hemel: Verkondigend (evocatief) Verloren gaan: appellerend	

Op welke wijze wordt er gesproken over de hel of het oordeel?										
	Niet beeldend	Enigszins beeldend	Beeldend	Ernstig	Vertrouwend	In relatie tot de oproep tot bekering/geloof	In relatie tot genade of hemel/vrijspraak	Slechts één zin	In relatie tot Gods daden	Apologetisch
Hel	Ja	Nee	Nee	Ja	Nee	Ja	Ja	Nee	Ja	Ja

Overige opmerkingen

Deze drie-punten preek voor biddag gaat over Hosea 2. De preek zet in bij Gods klacht, gevolgd door Gods nodiging en Gods verhooring. De preek eindigt met enkele eschatologische opmerkingen over de harmonie van de nieuwe aarde (81). Deze eschatologische opmerkingen komen op uit de schriftlezing.

Preek 10 – Nummer 3, preek 2

Auteur		Jaargang en nummer	Schriftlezing (en tekst)
Dr. C.C. den Hertog te Nijmegen (Lijdenspreek)		88, nummer 3, preek 2	Matt. 27,10 (4)
Tekst en preek	Wat is de relatie van de tekst tot de preek? Is de preek exegetisch verantwoord? (homilie, synthetisch)	De preek is uitleg en toepassing van de geschiedenis waarin Judas met zijn berouw naar de tempel gaat.	
	Werken de beelden en de taal van de tekst door in de preek of juist niet?	Ja, berouw en schuld keren steeds terug.	
Theologie en preek	Worden Gods grote daden verkondigd? (Ggd) Is de preek trinitarisch getoonzet? Welk godsbeeld en mensbeeld wordt meegegeven?	Ja, Christus die de schuld op Zich nam. Christus die het wel wat aangaat.	
	Wordt er in de preek gesproken over de 'vier laatste dingen'?	'In de Bijbel staan we allen onder het oordeel van God' (83). De preek gaat in op de vraag naar de eeuwige bestemming van Judas en stelt dan: 'Hij staat – net als ieder ander mens, ik ook – onder het oordeel van Christus – en dus niet onder ons oordeel' (88). (...) 'In dat oordeel zegt Hij: 'Dat gaat Mij aan, geef maar, die schuld neem Ik (...)' (89).	
	Komt dit spreken over de 'vier laatste dingen' op uit de tekst/schriftlezing?	Vanuit de schuld van Judas en mensen wordt er gesproken over het oordeel.	
Hoorders en preek	Hoe is de gemeentebesouwing? ((on)wetend, (on)gelovig, buitenstaanders)	Alle mensen worden opgeroepen zich aan de Here toe te vertrouwen. Want zonder Hem 'leef je in een harde wereld zonder uitzicht' (89).	
	Hoe gaat de prediker om met geloof en ongelof van de hoorders?	Zie bovenstaande.	
	Hoe gaat de prediker om met geloof, ongelof, twijfel, tegenwerpen wbt veroordeling en hel in de gemeente?	Niet.	
	Wat is de functie van dit spreken over de 'vier laatste dingen'?	Het oordeel staat in het kader van de vrijspraak door Christus. Aan radeloze mensen wordt pastoraal verkondigd dat Christus vrijspreekt (89).	

Op welke wijze wordt er gesproken over de hel of het oordeel?

	Niet beeldend	Enigszins beeldend	Beeldend	Ernstig	Vertrouwend	In relatie tot de oproep tot bekering/geloof	In relatie tot genade of hemel/vrijpraak	Slechts één zin	In relatie tot Gods daden	Apologetisch
Laatste oordeel	Ja	Nee	Nee	Ja	Ja	Ja	Ja	Nee	Ja	Nee

Overige opmerkingen

Deze preek over schuld, berouw en oordeel bestaat uit tekstverklaring en toepassing. De preek komt dichtbij de hoorders. Er wordt enkele keren over 'oordeel' gesproken al is dat niet direct eschatologisch.

Preek 11 - Nummer 3, preek 3

Auteur		Jaargang en nummer	Schriftlezing (en tekst)
Drs. M.J. van Keulen te Drogeham (Lijdenspreek)		88, nummer 3, preek 3	Joh. 16,16-32 (33)
Tekst en preek	Wat is de relatie van de tekst tot de preek? Is de preek exegetisch verantwoord? (homilie, synthetisch)	De preek legt de tekst uit door middel van de combinatie uitleg en toepassing. De preek eindigt eschatologisch.	
	Werken de beelden en de taal van de tekst door in de preek of juist niet?	Ja, in de voorbeelden over afscheid.	
Theologie en preek	Worden Gods grote daden verkondigd? (Ggd) Is de preek trinitarisch getoonzet? Welk godsbeeld en mensbeeld wordt meegegeven?	De Vader heeft de Zoon gezonden, door de Zoon is er vrede voor wie in Hem gelooft (92). Hij hing aan het vloekhout, heeft de wereld overwonnen (93).	
	Wordt er in de preek gesproken over de 'vier laatste dingen'?	De preek eindigt eschatologisch: 'vandaaruit mogen we onze ogen opwaarts in de hemel verheffen en (...) Christus verwachten.' 'Hij zal op een dag terugkomen' (98). Alleen de positieve zijdes van de wederkomst worden benoemd.	
	Komt dit spreken over de 'vier laatste dingen' op uit de tekst/schriftlezing?	De tekst is dat Christus de wereld heeft overwonnen, vandaar uit worden de lijnen doorgetrokken naar de wederkomst.	
Hoorders en preek	Hoe is de gemeentebesouwing? ((on)wetend, (on)gelovig, buitenstaanders)	Dat is niet direct op te maken uit de preek. De hoorders worden opgeroepen om in Christus de vrede te vinden en de zekerheid over de 'eindbestemming'(97).	

	Hoe gaat de prediker om met geloof en ongelooft van de hoorders?	De predikant roept op om vrede te vinden in Christus en verkondigt dat de Heere Jezus geen 'onzekere mensen [wil] achterlaten' (97).
	Hoe gaat de prediker om met geloof, ongelooft, twijfel, tegenwerpingen wbt veroordeling en hel in de gemeente?	N.v.t.
	Wat is de functie van dit spreken over de 'vier laatste dingen'?	Pastoraal (vertroostend)

Overige opmerkingen

De drie-punten preek gaat over het afscheid van de Heere Jezus en zijn afscheidswaarden. Het laatste deel van de tekst is 'Ik heb de wereld overwonnen'(Joh.16.33). Van hieruit worden de lijnen doorgetrokken naar de wederkomst. Aan de hoorders wordt gevraagd of ze hun eindbestemming al weten (98).

Preek 12 - Nummer 3, preek 4

Auteur		Jaargang en nummer	Schriftlezing (en tekst)
Ds. A.C. van der Wekken te Dokkum (Paaspreek)		88, nummer 3, preek 4	Joh. 20,1-9 (6a)
Tekst en preek	Wat is de relatie van de tekst tot de preek? Is de preek exegetisch verantwoord? (homilie, synthetisch)	Deze paaspreek brengt de boodschap van Pasen en de schriftlezing dichtbij de hoorders.	
	Werken de beelden en de taal van de tekst door in de preek of juist niet?	Redelijk.	
Theologie en preek	Worden Gods grote daden verkondigt? (Ggd) Is de preek trinitarisch getoonzet? Welk godsbeeld en mensbeeld wordt meegegeven?	Ja, Christus heeft het volbracht, de straf is gedragen, de schuld is betaald. De hoorders zijn kerkgangers, die zonde doen en tekort schieten (102) die te maken hebben met de harde werkelijkheid van het leven (99).	
	Wordt er in de preek gesproken over de 'vier laatste dingen'?	Nee	
	Komt dit spreken over de 'vier laatste dingen' op uit de tekst/schriftlezing?	N.v.t.	
Hoorders en preek	Hoe is de gemeentebeschaouwing? ((on)wetend, (on)gelovig, buitenstaanders)	'(...) en als het goed is geloven we dat ook (...)'(102). 'Onze straf is gedragen. Onze schuld is betaald'(103). De taal is nogal inclusief.	

	Hoe gaat de prediker om met geloof en ongelooft van de hoorders?	De prediker wil bewerken dat koude en kille harten zouden verdwijnen als sneeuw voor de zon en plaats maakten voor vurige harten voor de Heere (104). De predikant roept op om de Bijbel te openen en te lezen (104).
	Hoe gaat de prediker om met geloof, ongelooft, twijfel, tegenwerpen wbt veroordeling en hel in de gemeente?	N.v.t.
	Wat is de functie van dit spreken over de 'vier laatste dingen'?	N.v.t.

Overige opmerkingen

Deze paaspreek staat stil bij Joh. 20 vers 1-9. De preek staat stil bij de reacties van de discipelen en de vrouwen bij het sterven van Jezus en zijn lege graf. Ook de hoorders kunnen heel verschillend reageren op deze gebeurtenissen. De predikant wil bewerken dat koude en kille harten zouden verdwijnen en plaats maakten voor vurige harten voor de Heere (104).

Preek 13 - Nummer 4, preek 1

Auteur		Jaargang en nummer	Schriftlezing (en tekst)
Drs. W. van 't Spijker te Hilversum (Hemelvaartspreek)		88, nummer 4, preek 1	Hand. 1,1-11 Openb. 1,1-8 (5)
Tekst en preek	Wat is de relatie van de tekst tot de preek? Is de preek exegetisch verantwoord? (homilie, synthetisch)	De preek gaat over de groet van Johannes in Openb. 1,5. Verrassend om daar op Hemelvaartsdag over te preken. De preek komt dichtbij de hoorder, maar de tekst wordt niet diepgaand uitgelegd.	
	Werken de beelden en de taal van de tekst door in de preek of juist niet?	Ja, de beelden van de groet komen uitgebreid terug in de preek.	
Theologie en preek	Worden Gods grote daden verkondigd? (Ggd) Is de preek trinitarisch getoonzet? Welk godsbeeld en mensbeeld wordt meegegeven?	Ja, de ten hemel gevaren Christus heeft ons lief, bevrijdt ons van onze zonden en heeft ons tot een koninkrijk van priesters gevormd.	
	Wordt er in de preek gesproken over de 'vier laatste dingen'?	Nee, over de wederkomst wordt niet gesproken, ondanks dat die wel voorkomt in de schriftlezing.	
	Komt dit spreken over de 'vier laatste dingen' op uit de tekst/schriftlezing?	N.v.t.	

Hoorders en preek	Hoe is de gemeentebesouwing? ((on)wetend, (on)gelovig, buitenstaanders)	De gemeente bestaat uit gelovigen (109).
	Hoe gaat de prediker om met geloof en ongeloof van de hoorders?	Er klinkt geen appel tot geloof of bekering. Wel wordt er opgeroepen om te getuigen van de Levende (110).
	Hoe gaat de prediker om met geloof, ongeloof, twijfel, tegenwerkingen wbt veroordeling en hel in de gemeente?	N.v.t.
	Wat is de functie van dit spreken over de 'vier laatste dingen'?	N.v.t.

Overige opmerkingen

Opmerkelijk is dat bij deze preek ook een PowerPointpresentatie beschikbaar is. Het is een opvallende tekstkeus op Hemelvaartsdag. In de preek maakt de predikant duidelijk dat de groet van Christus niet van een dode, maar van de Levende is. Over de wederkomst wordt niet gesproken, ondanks dat die wel voorkomt in de schriftlezing.

Preek 14 - Nummer 4, preek 2

Auteur	Jaargang en nummer	Schriftlezing (en tekst)
Drs. A. van der Zwan te Dordrecht (Weeszondag)	88, nummer 4 , preek 2	Ps. 20 en 21 (21,2-4)
Tekst en preek	Wat is de relatie van de tekst tot de preek? Is de preek exegetisch verantwoord? (homilie, synthetisch)	Psalm 21 wordt direct christologisch geïnterpreteerd en verkondigd aan de hoorders.
	Werken de beelden en de taal van de tekst door in de preek of juist niet?	Ja, de beelden komen door heel de preek terug.
Theologie en preek	Worden Gods grote daden verkondigd? (Ggd) Is de preek trinitarisch getoonzet? Welk godsbeeld en mensbeeld wordt meegegeven?	Ja, 'zelfs God Zijn Vader gedraagt zich op een gegeven moment als een Vijand ten opzichte van Hem [Jezus]'(113). 'Christus bracht op Golgotha het offer van Zijn leven' (113).
	Wordt er in de preek gesproken over de 'vier laatste dingen'?	Nee
	Komt dit spreken over de 'vier laatste dingen' op uit de tekst/schriftlezing?	N.v.t.

Hoorders en preek	Hoe is de gemeentebesouwing? (on)wetend, (on)gelovig, buitenstaanders)	Gelovig én ongelovig (114). Mensen zijn zondaren (114). De hoorders kunnen te maken hebben met ‘geestelijke vijanden’, zorgen en zwakheden (115). De hoorders zijn opstandelingen die om gratie moeten vragen of hebben gevraagd (118).
	Hoe gaat de prediker om met geloof en ongeloof van de hoorders?	De hoorders worden opgeroepen om zich als opstandelingen te buigen voor Hem (118). ‘De prediking van vandaag is erop uit om u daarin geestelijk te laten groeien’ (114).
	Hoe gaat de prediker om met geloof, ongeloof, twijfel, tegenwerpingen wbt veroordeling en hel in de gemeente?	N.v.t.
	Wat is de functie van dit spreken over de ‘vier laatste dingen’?	N.v.t.

Overige opmerkingen

De schriftlezing wordt direct op Christus betrokken. De preek is duidelijk een preek na Pasen en Hemelvaart, want Christus werk op Goede Vrijdag, Pasen en Hemelvaart wordt direct uit Psalm 21 verkondigd. Door de preek zijn steeds psalmcitatens uit de oude berijming vervlochten.

Preek 15 – Nummer 4, preek 3

Auteur		Jaargang en nummer	Schriftlezing (en tekst)
Ds. A. Hilbers te Zwolle (Pinksterpreek)		88, nummer 4, preek 3	Hand. 2, 1-21 (17a)
Tekst en preek	Wat is de relatie van de tekst tot de preek? Is de preek exegetisch verantwoord? (homilie, synthetisch)	De preek gaat over de tekst: ‘En het zal zijn in de laatste dagen!’. De predikant legt uit wat er met Pinksteren gebeurt in het licht van ‘de laatste dagen’.	
	Werken de beelden en de taal van de tekst door in de preek of juist niet?	Ja	
Theologie en preek	Worden Gods grote daden verkondigd? (Ggd) Is de preek trinitarisch getoonzet? Welk godsbeeld en mensbeeld wordt meegegeven?	Ja, Christus die gekomen is en komt. De Geest die is uitgestort.	
	Wordt er in de preek gesproken over de ‘vier laatste dingen’?	Pinksteren luidt de laatste periode van de geschiedenis van deze wereld in. Deze geschiedenis eindigt met de wederkomst van de Here Jezus. (...) ‘de komst van de nieuwe hemel en de nieuwe aarde’(124). ‘We moeten de naam van Jezus Christus aanroepen (...) vasthouden op weg naar zijn wederkomst op de wolken’ (125).	
	Komt dit spreken over de ‘vier laatste dingen’ op uit de tekst/schriftlezing?	Niet direct, maar theologisch wel goed om ‘de laatste dagen’ uit te werken tot aan de wederkomst.	

Hoorders en preek	Hoe is de gemeentebesouwing? ((on)wetend, (on)gelovig, buitenstaanders)	De prediker preekt dat we niet zonder het Evangelie kunnen en preekt dat we het Evangelie vast moeten houden (125).
	Hoe gaat de prediker om met geloof en ongeloo van de hoorders?	De preek eindigt met een oproep om je te laten behouden (126).
	Hoe gaat de prediker om met geloof, ongeloo, twijfel, tegenwerpen wbt veroordeling en hel in de gemeente?	N.v.t.
	Wat is de functie van dit spreken over de 'vier laatste dingen'?	Onderweg naar de wederkomst moeten we vasthouden aan de Naam van Jezus. Het is appellerend.

Overige opmerkingen

De prediker werkt het begrip 'laatste der dagen uit' en brengt dat dichtbij de hoorders. Onderweg naar de wederkomst moeten de hoorders het Evangelie vasthouden. De 'schaduwzijden' van de wederkomst, de nieuwe hemel en aarde worden niet genoemd.

Preek 16 – Nummer 4, preek 4

Auteur		Jaargang en nummer	Schriftlezing (en tekst)
Ds. C. Westerink te Nijkerk		88, nummer 4, preek 4	1 Kor. 15,1-11(7a)
Tekst en preek	Wat is de relatie van de tekst tot de preek? Is de preek exegetisch verantwoord? (homilie, synthetisch)	Er wordt uitgelegd wie Jacobus, de broer van Jezus was.	
	Werken de beelden en de taal van de tekst door in de preek of juist niet?	Nee, het <i>zien</i> van Jakobus komt niet terug.	
Theologie en preek	Worden Gods grote daden verkondigd? (Ggd) Is de preek trinitarisch getoonzet? Welk godsbeeld en mensbeeld wordt meegegeven?	Ja, de grote heilsfeiten worden verkondigd en ook wat dat betekent voor de hoorders.	
	Wordt er in de preek gesproken over de 'vier laatste dingen'?	Ja, Christus' opstanding wordt verbonden aan de opstanding van de doden (129). 'Wie in Mij gelooft zal leven, als is Hij ook gestorven (...) zal niet sterven in eeuwigheid' (135). 'Zie, Ik maak alle dingen nieuw'(135).	
	Komt dit spreken over de 'vier laatste dingen' op uit de tekst/schriftlezing?	Niet direct, maar wel door de bijbelse theologie waarin Christus' opstanding wordt verbonden aan de opstanding op de laatste dag.	

Hoorders en preek	Hoe is de gemeentebesouwing? (on)wetend, (on)gelovig, buitenstaanders)	‘en we overgaan tot de orde van de dag, dan valt het bepaald niet mee om uit de kracht van Pasen te leven’ (127). ‘De zonde in je leven’(127). Er zijn gelovigen en mensen die geen vrede, licht in hun ziel hebben, ondanks hun gebed (128). Er zijn onverschillige hoorders en mensen die koud en onbewogen naar het Evangelie luisteren (134).
	Hoe gaat de prediker om met geloof en ongelooft van de hoorders?	De prediker verkondigt dat God tot ongelovigen komt.
	Hoe gaat de prediker om met geloof, ongelooft, twijfel, tegenwerpen wbt veroordeling en hel in de gemeente?	N.v.t.

Overige opmerkingen

Deze preek staat vol bijbelse theologie over de persoon Jacobus, dat maakt de preek informatief en verrassend. Tegelijk is de preek theologisch en pastoraal, wanneer het gaat om geloof en ongelooft. Christus opstanding wordt verbonden aan het geloof, het nieuwe leven en de opstanding uit de doden. Dit komt niet direct op uit de schriftlezing, maar wel uit de bijbelse theologie die ermee verbonden wordt.

Preek 17 - Nummer 5, preek 1

Auteur		Jaargang en nummer	Schriftlezing (en tekst)
Drs. M. Bergsma te Utrecht (preek is ook geschikt voor nabetrachting HA)		88, nummer 5, preek 1	2 Kron. 30 (Niet bekend)
Tekst en preek	Wat is de relatie van de tekst tot de preek? Is de preek exegetisch verantwoord? (homilie, synthetisch)	Het thema van de preek is: Feest van bevrijding.	
	Werken de beelden en de taal van de tekst door in de preek of juist niet?	Ja, het feest en de uitnodiging komen terug.	
Theologie en preek	Worden Gods grote daden verkondigt? (Ggd) Is de preek trinitarisch getoonzet? Welk godsbeeld en mensbeeld wordt meegegeven?	Ja, God bevrijdde zijn volk uit Egypte. Jezus stierf en stond op tijdens het Pascha (144).	
	Wordt er in de preek gesproken over de ‘vier laatste dingen’?	Eén zin: ‘Door te vertrouwen op de dood van Christus voor onze zonden en door dankbaar aan te nemen de liefde en vergeving en het eeuwige leven dat God je door geloof in Jezus Christus aanbiedt’ (148).	

	Komt dit spreken over de 'vier laatste dingen' op uit de tekst/schriftlezing?	Nee
Hoorders en preek	Hoe is de gemeentebeschoouwing? ((on)wetend, (on)gelovig, buitenstaanders)	'Dat wij Gods kinderen zijn'(144). 'Zo mochten we vanochtend avondmaal vieren' (144). Ondanks deze inclusieve taal weet de predikant dat mensen bij Hem vandaan zijn gegaan (148).
	Hoe gaat de prediker om met geloof en ongelooft van de hoorders?	Zij die zijn weggelopen worden terug geroepen, maar mensen die nooit geloofd hebben worden niet opgeroepen tot geloof (148).
	Hoe gaat de prediker om met geloof, ongelooft, twijfel, tegenwerpingen wbt veroordeling en hel in de gemeente?	N.v.t.
	Wat is de functie van dit spreken over de 'vier laatste dingen'?	Verkondigend, het meedelen van de waarheid

Overige opmerkingen

Het thema van de preek is: Feest van bevrijding. De preek is eventueel ook geschikt voor de nabetrachting op het gevierde Heilig Avondmaal. Er wordt geen aparte preektekst genoemd. De preek leest prettig, eenvoudige taal en zinnen.

Preek 18 - Nummer 5, preek 2

Auteur		Jaargang en nummer	Schriftlezing (en tekst)
Drs. M. Bot te Maassluis		88, nummer 5, preek 2	Luk. 2,41-52 Gal. 4,4-7 (geen tekst)
Tekst en preek	Wat is de relatie van de tekst tot de preek? Is de preek exegetisch verantwoord? (homilie, synthetisch)	De twee schriftlezingen worden uitgelegd en toegepast. De preek is analytisch-synthetisch.	
	Werken de beelden en de taal van de tekst door in de preek of juist niet?	Ja, de taal van de tekst werkt door in de preek (moeten, onderwijzen, leren).	
Theologie en preek	Worden Gods grote daden verkondigd? (Ggd) Is de preek trinitarisch getoonzet? Welk godsbeeld en mensbeeld wordt meegegeven?	Ja, wat God doet in Christus. De Geest die doet roepen 'Abba Vader'	

	Wordt er in de preek gesproken over de 'vier laatste dingen'?	Nee
	Komt dit spreken over de 'vier laatste dingen' op uit de tekst/schriftlezing?	N.v.t.
Hoorders en preek	Hoe is de gemeentebesouwing? (on)wetend, (on)gelovig, buitenstaanders	Dat is niet op te maken uit de preek.
	Hoe gaat de prediker om met geloof en ongeloo van de hoorders?	'Jezus laat zich nog steeds vinden' (158). De gemeente wordt opgeroepen 'eerst het Koninkrijk' te zoeken.
	Hoe gaat de prediker om met geloof, ongeloo, twijfel, tegenwerpen wbt veroordeling en hel in de gemeente?	N.v.t.
	Wat is de functie van dit spreken over de 'vier laatste dingen'?	N.v.t.

Overige opmerkingen

De preek is informatief van karakter. De prediker legt uit hoe Jezus opgroeide en moest leren, ondanks dat Hij Gods Zoon was. Gemeenteliden worden opgeroepen om leergierig te zijn.

Preek 19 – Nummer 5, preek 3

Auteur	Jaargang en nummer	Schriftlezing (en tekst)
Ds. B. de Graaf te Nunspeet	88, nummer 5, preek 3	Gen. 45 (26-28)
Tekst en preek	Wat is de relatie van de tekst tot de preek? Is de preek exegetisch verantwoord? (homilie, synthetisch)	De prediker gaat van de levende Jozef naar de levende Jezus, van de ongelovige Jakob naar de ongelovige gemeenteleden.
	Werken de beelden en de taal van de tekst door in de preek of juist niet?	Ja, de beelden uit de schriftlezing worden vertaald naar het Nieuwe Testament en het leven van de hoorders.
Theologie en preek	Worden Gods grote daden verkondigd? (Ggd) Is de preek trinitarisch getoonzet? Welk godsbeeld en mensbeeld wordt meegegeven?	Ja, het werk van de Zoon en de Geest wordt benoemd en uitgewerkt.

	Wordt er in de preek gesproken over de 'vier laatste dingen'?	'Dan eindig ik niet in hoop, maar in wanhoop. Want buiten Koning Jezus is een mens zonder toekomst, zonder hoop. Hoe leuk mijn leven op dit moment ook is. Dan eindigt het in het donker'(167). 'Wacht niet tot het te laat is' (167).
	Komt dit spreken over de 'vier laatste dingen' op uit de tekst/schriftlezing?	Nee
Hoorders en preek	Hoe is de gemeentebesouwing? ((on)wetend, (on)gelovig, buitenstaanders)	Gelovig en ongelovig, gedoopt, zondig (162, 166). De predikant houdt rekening met verschillende hoorders (162).
	Hoe gaat de prediker om met geloof en ongelooft van de hoorders?	De prediker verkondigt dat God mensen wil veranderen. Jezus wacht op 'u en jou'. Voor het eerst of opnieuw (167).
	Hoe gaat de prediker om met geloof, ongelooft, twijfel, tegenwerpingen wbt veroordeling en hel in de gemeente?	Hij deelt mee dat het eens te laat kan zijn.
	Wat is de functie van dit spreken over de 'vier laatste dingen'?	Waarschuwend en appellerend.

Op welke wijze wordt er gesproken over de hel of het oordeel?										
	Niet beeldend	Enigszins beeldend	Beeldend	Ernstig	Vertrouwend	In relatie tot de oproep tot bekering/geloof	In relatie tot genade of hemel/vrijpraak	Slechts één zin	In relatie tot Gods daden	Apologetisch
Hel	Nee	Ja	Nee	Ja	Nee	Ja	Ja	Nee	Ja	Nee

Overige opmerkingen

De preek gaat over Jozef en zijn vader, maar is tegelijkertijd ook christologisch. De predikant weet van de verschillen onder zijn gehoor en nodigt hen allen uit om naar Jezus te gaan (167). Hij waarschuwt ervoor dat het eens te laat kan zijn.

Preek 20 – Nummer 5, preek 4

Auteur		Jaargang en nummer	Schriftlezing (en tekst)
Drs. J. Hoefnagel te Zeist		88, nummer 5, preek 4	Matt. 19,30-20,16 (20,1)
Tekst en preek	Wat is de relatie van de tekst tot de preek? Is de preek exegetisch verantwoord? (homilie, synthetisch)	De preektekst is het eerste vers uit de gelijkenis. In de preek krijgt de uitverkiezing ook een grote plaats, wat gezien de schriftlezing te begrijpen is.	

	Werken de beelden en de taal van de tekst door in de preek of juist niet?	Ja, de beelden van de wijngaard, werken in de wijngaard en vruchten zijn door de preek heen gevlochten.
Theologie en preek	Worden Gods grote daden verkondigd? (Ggd) Is de preek trinitarisch getoonzet? Welk godsbeeld en mensbeeld wordt meegegeven?	Ja, God roept en verkiest waardoor mensen behouden kunnen worden.
	Wordt er in de preek gesproken over de 'vier laatste dingen'?	'Het doel van God is om mensen te redden van de eeuwige dood'(175).
	Komt dit spreken over de 'vier laatste dingen' op uit de tekst/schriftlezing?	Nee
Hoorders en preek	Hoe is de gemeentebeschuwing? ((on)wetend, (on)gelovig, buitenstaanders)	De prediker weet dat niet alle hoorders geloven en sommige de vorst der duisternis dienen (173).
	Hoe gaat de prediker om met geloof en ongeloof van de hoorders?	De prediker verkondigt genade voor schuldigen (175).
	Hoe gaat de prediker om met geloof, ongeloof, twijfel, tegenwerpingen wbt veroordeling en hel in de gemeente?	Niet
	Wat is de functie van dit spreken over de 'vier laatste dingen'?	Verkondigend, namelijk om uit te leggen waarom er redding nodig is.

Op welke wijze wordt er gesproken over de hel of het oordeel?										
	Niet beeldend	Enigszins beeldend	Beeldend	Ernstig	Vertrouwend	In relatie tot de oproep tot bekering/geloof	In relatie tot genade of hemel/vrijpraak	Slechts één zin	In relatie tot Gods daden	Apologetisch
Hel	Ja	Nee	Nee	Nee	Ja	Ja	Ja	Ja	Ja	Nee

Overige opmerkingen

In deze preek over de arbeiders in de wijngaard wordt benadrukt dat er een verkiezing is waardoor mensen behouden kunnen worden en God iedere zondag mensen roept. In de preek wordt de schriftlezing uitgelegd en theologie (roeping en verkiezing) uitgelegd en toegepast.

Preek 21 – Nummer 6, preek 1

Auteur	Jaargang en nummer	Schriftlezing (en tekst)
Prof. dr. A. Baars te Woudenberg	88, nummer 6, preek 1	Matt. 17, 1-8 2 Petr. 1,16-21 (19)

Tekst en preek	Wat is de relatie van de tekst tot de preek? Is de preek exegetisch verantwoord? (homilie, synthetisch)	De preek is uitleg en toepassing.
	Werken de beelden en de taal van de tekst door in de preek of juist niet?	Het beeld van licht werkt de hele preek door.
Theologie en preek	Worden Gods grote daden verkondigd? (Ggd) Is de preek trinitarisch getoonzet? Welk godsbeeld en mensbeeld wordt meegegeven?	Ja, God geeft zijn Woord om tot een licht te zijn op het pad van mensen. Eens – bij de wederkomst – breekt het volle licht door.
	Wordt er in de preek gesproken over de ‘vier laatste dingen’?	‘Het is zeker dat de goddelozen niet zullen bestaan in het gericht en dat de weg der goddelozen zal vergaan. Maar (...) dat ieder die de naam des Heeren zal aanroepen zal zalig worden’ (180). Nu leven Gods kinderen in de nacht van deze wereld door het geloof, met de verschijning van Christus is het volle licht over hen opgegaan (184-185). (...) Het licht dat opgaat in de harten is ook de voorbode van de dag die aanbreekt als Christus wederkomt (186).
	Komt dit spreken over de ‘vier laatste dingen’ op uit de tekst/schriftlezing?	Het eerste niet (180), maar het tweede is de uitleg van de schriftlezing (184-185).
Hoorders en preek	Hoe is de gemeentebesouwing? ((on)wetend, (on)gelovig, buitenstaanders)	Dat is moeilijk op te maken uit deze preek. De prediker houdt er rekening mee dat er ongelovigen zijn of mensen die worstelen met het geloof (185). In ieder geval wordt iedereen opgeroepen om Hem te zoeken in de Schriften (185).
	Hoe gaat de prediker om met geloof en ongelof van de hoorders?	De predikant verkondigt dat de Geest het geloof wil schenken aan mensen, de Geest wil Christus openbaren in het Woord (186).
	Hoe gaat de prediker om met geloof, ongelof, twijfel, tegenwerpen wbt veroordeling en hel in de gemeente?	De wederkomst wordt als een hoopvolle toekomst verkondigd (186). Het vergaan van de goddelozen wordt als een schriftuurlijke waarheid verkondigd (180).
	Wat is de functie van dit spreken over de ‘vier laatste dingen’?	Waarschuwend en appellerend.

Op welke wijze wordt er gesproken over de hel of het oordeel?										
	Niet beeldend	Enigszins beeldend	Beeldend	Ernstig	Vertrouwend	In relatie tot de oproep tot bekering/geloof	In relatie tot genade of hemel/vrijpraak	Slechts één zin	In relatie tot Gods daden	Apologetisch
Laatste oordeel	Ja	Nee	Nee	Nee	Nee	Ja	Ja	Ja	Ja	Nee

Overige opmerkingen

Deze preek gaat over Gods Woord en hoe Christus geopenbaard wordt in het Woord. Vanuit de schriftlezing is er een eschatologisch perspectief: Als Christus wederkomt, dan is de nacht voorbij. Geloven wordt aanschouwen in eeuwige vreugde en blijdschap (186). Het vergaan van de goddelozen wordt kort genoemd als een schriftuurlijke waarheid (180). De verkondiging van Christus' wederkomst komt op uit de schriftlezing. De preek bevat een heel aantal citaten uit de Schrift.

Preek 22 – Nummer 6, preek 2

Auteur		Jaargang en nummer	Schriftlezing (en tekst)
Ds. J. Breman te Zwijndrecht		88, nummer 6, preek 2	Jes. 53,1-7 Jes. 55 (8) Rom. 8,31-39
Tekst en preek	Wat is de relatie van de tekst tot de preek? Is de preek exegetisch verantwoord? (homilie, synthetisch)	Deze preek verkondigt de tekst en legt die uit in het kader van de geschiedenis van Israël. De tekst wordt toegepast op de hoorders.	
	Werken de beelden en de taal van de tekst door in de preek of juist niet?	Redelijk, de woorden gedachten en beelden komen terug in de preek.	
Theologie en preek	Worden Gods grote daden verkondigd? (Ggd) Is de preek trinitarisch getoonzet? Welk godsbeeld en mensbeeld wordt meegegeven?	Ja, God die het oordeel en de straf op Zich nam (195). 'Mijn wegen zijn wegen van onuitsprekelijk heil' (196).	
	Wordt er in de preek gesproken over de 'vier laatste dingen'?	Ja, de prediker vertelt een fictief (!) verhaal waarbij miljoenen mensen voor de troon van God staan. Klaar voor het oordeel. En de mensen God ter verantwoording roepen. Daarna verkondigt de prediker dat God de straf op zich genomen heeft en het oordeel al gedragen heeft (194-195).	
	Komt dit spreken over de 'vier laatste dingen' op uit de tekst/schriftlezing?	Nee, oordeel en straf komen op uit de context van de schriftlezing. De eschatologische taal uit Jesaja wordt wel genoemd (193), maar niet uitgewerkt in de preek.	
sen	Hoe is de gemeentebesouwing? ((on)wetend, (on)gelovig, buitenstaanders)	De predikant weet dat de hoorders met hun problemen in de kerk zitten (193).	

Hoe gaat de prediker om met geloof en ongelooft van de hoorders?	De gemeente wordt opgeroepen om zich door God te laten leiden en te breken met zondige gedachten en daarom stoppen (met zonde) (196).
Hoe gaat de prediker om met geloof, ongelooft, twijfel, tegenwerpingen wbt veroordeling en hel in de gemeente?	Door een fictief verhaal, benadert de prediker het oordeel en Gods straf, de weg die God in de geschiedenis gaat apologetisch.
Wat is de functie van dit spreken over de 'vier laatste dingen'?	Verkondigend. Het oordeel wordt genoemd in het kader van Christus reddingswerk.

Op welke wijze wordt er gesproken over de hel of het oordeel?										
	Niet beeldend	Enigszins beeldend	Beeldend	Ernstig	Vertrouwend	In relatie tot de oproep tot bekering/geloof	In relatie tot genade of hemel/vrijspraak	Slechts één zin	In relatie tot Gods daden	Apologetisch
Laatste oordeel	Nee	Nee	Ja	Ja	Nee	Ja	Ja	Nee	Ja	Ja

Overige opmerkingen

De prediker weet dat Gods weg voor veel hoorders moeilijk te begrijpen is en dat ze daar moeite mee hebben of vragen bij stellen. De prediker legt uit wat het betekent dat Gods gedachten hoger en wegen anders zijn. Hij legt dat uit door Christus te verkondigen en te benoemen dat Gods wegen tot bekering willen leiden.

Preek 23 – Nummer 6, preek 3

Auteur		Jaargang en nummer	Schriftlezing (en tekst)
Ds. G. van Roekel te Bennekom-Oosterbeek		88, nummer 6, preek 3	Richteren 6,11-21 (17-21)
Tekst en preek	Wat is de relatie van de tekst tot de preek? Is de preek exegetisch verantwoord? (homilie, synthetisch)	In de eerste twee punten legt de predikant de tekst uit en in het derde punt trekt de prediker de lijnen door naar Golgotha: hét teken van God.	
	Werken de beelden en de taal van de tekst door in de preek of juist niet?	Ja, het beeld van het teken vragen en krijgen werkt door de hele preek heen.	
Theologie en preek	Worden Gods grote daden verkondigd? (Ggd) Is de preek trinitarisch getoonzet? Welk godsbeeld en mensbeeld wordt meegegeven?	Ja, God geeft een teken: het kruis.	

	Wordt er in de preek gesproken over de 'vier laatste dingen'?	'Gaat u nog steeds aan het teken voorbij? "Dat is dwaas" zegt de Heere. Dat brengt ons (...) naar de eeuwige ondergang. Maar dat wil de Heere niet' (204).
	Komt dit spreken over de 'vier laatste dingen' op uit de tekst/schriftlezing?	Nee.
Hoorders en preek	Hoe is de gemeentebesouwing? ((on)wetend, (on)gelovig, buitenstaanders)	De predikant weet van hoorders die worstelen met Gods genade en zijn leiding in het leven (197).
	Hoe gaat de prediker om met geloof en ongeloof van de hoorders?	Hij roept op om het teken van de levende God te zoeken (204).
	Hoe gaat de prediker om met geloof, ongeloof, twijfel, tegenwerpingen wbt veroordeling en hel in de gemeente?	'De eeuwige ondergang' is een waarschuwing bij het negeren van Gods teken: het kruis.
	Wat is de functie van dit spreken over de 'vier laatste dingen'?	Waarschuwend en appellerend.

Op welke wijze wordt er gesproken over de hel of het oordeel?										
	Niet beeldend	Enigszins beeldend	Beeldend	Ernstig	Vertrouwend	In relatie tot de oproep tot bekering/geloof	In relatie tot genade of hemel/vrijpraak	Slechts één zin	In relatie tot Gods daden	Apologetisch
Hel	Ja	Nee	Nee	Nee	Nee	Ja	Ja	Ja	Ja	Nee

Overige opmerkingen

De prediker trekt in deze preek over het teken dat God geeft aan de richter Gideon de lijnen door naar Golgotha. Het teken van God. De hoorders worden gewaarschuwd om dat niet te negeren, want dat leidt tot de eeuwige ondergang.

Preek 24 - Nummer 6, preek 4

Auteur	Jaargang en nummer	Schriftlezing (en tekst)
Drs. A. Voorwinden te 's-Gravenzande	88, nummer 6, preek 4	Gen. 11,1-9 (5) Gen. 12,1-4

Tekst en preek	Wat is de relatie van de tekst tot de preek? Is de preek exegetisch verantwoord? (homilie, synthetisch)	De predikant kent zijn hedendaagse hoorders en brengt de tekst heel dichtbij. Hij trekt de lijnen door van Babel, via Pinksteren, naar het nieuwe Jeruzalem.
	Werken de beelden en de taal van de tekst door in de preek of juist niet?	Enigszins.
Theologie en preek	Worden Gods grote daden verkondigd? (Ggd) Is de preek trinitarisch getoonzet? Welk godsbeeld en mensbeeld wordt meegegeven?	Ja, er wordt verkondigd dat de drie-enige Zelf voor een nieuwe gemeenschap van mensen zorgt (214). Hoorders zijn 'adamskinderen' (212). 'Los van God redt een mens het niet' (212).
	Wordt er in de preek gesproken over de 'vier laatste dingen'?	'Ooit komt er een dag dat alle barrières wegvallen. Dan zullen al Gods kinderen God groot maken (...)' (215). We leven tussen Pinksteren en de wederkomst (215). 'Dat zal zichtbaar zijn aan mijn levenswandel'(215). 'Nieuw Jeruzalem' (215). Men mag toeleven naar het nieuwe Jeruzalem (216). De preek eindigt met citaat uit Openbaringen over het nieuwe Jeruzalem (216).
	Komt dit spreken over de 'vier laatste dingen' op uit de tekst/schriftlezing?	Nee
Hoorders en preek	Hoe is de gemeentebesouwing? ((on)wetend, (on)gelovig, buitenstaanders)	Er zijn ongelovige hoorders / onbekeerden en mensen die genade ontvangen hebben maar terug in de zonde vallen (211,214).
	Hoe gaat de prediker om met geloof en ongelooft van de hoorders?	'Wanhoop niet...' (212). Het goede nieuws, dat God genadig is, hoop biedt en wil verlossen, wordt verkondigd.
	Hoe gaat de prediker om met geloof, ongelooft, twijfel, tegenwerpingen wbt veroordeling en hel in de gemeente?	N.v.t.
	Wat is de functie van dit spreken over de 'vier laatste dingen'?	De noties zijn de verkondiging van de belofte, maar werken ook motiverend in op het heden. 'Ben ik wel een inwoner van het nieuwe Jeruzalem? Dan hoor ik toch niet zo te leven?' (...) Men mag toeleven naar het nieuwe Jeruzalem. (...) 'Laat uw leven er nu al door gekenmerkt worden'.

Overige opmerkingen

De preek begint met de torenbouw van Babel en eindt met het nieuwe Jeruzalem. De preek begint met één taal en eindigt met een eenparige lofprijzing. Vanuit de schriftlezing worden de lijnen doorgetrokken naar Pinksteren en het nieuwe Jeruzalem. De predikant kent zijn (hedendaagse) hoorders en houdt rekening met (hun) geloof en ongelooft.

Preek 25 – Nummer 7, preek 1

Auteur	Jaargang en nummer	Schriftlezing (en tekst)
Ds. J. Germs te Nieuwleusen	88, nummer 7, preek 1	Num. 6,22-27 (24-26)

		Jes. 30,15 en 18
Tekst en preek	Wat is de relatie van de tekst tot de preek? Is de preek exegetisch verantwoord? (homilie, synthetisch)	De preek stipt heel veel aan uit de tekst, maar doet dat heel kort. De preek volgt na een lange inleiding de complete tekst.
	Werken de beelden en de taal van de tekst door in de preek of juist niet?	Ja, de beelden en de taal worden uitgewerkt.
Theologie en preek	Is de preek trinitarisch getoonzet? Welk godsbeeld en mensbeeld wordt meegegeven?	Hoewel het over zegenen gaat, wordt ook de vloek wel genoemd en dat Christus die gedragen heeft(219).
	Worden Gods grote daden verkondigd? (Ggd)	Mensen leven in het donker, maar Christus geeft licht, door Hem is er genade(222).
	Wordt er in de preek gesproken over de 'vier laatste dingen'?	Nee
	Komt dit spreken over de 'vier laatste dingen' op uit de tekst/schriftlezing?	N.v.t.
Hoorders en preek	Hoe is de gemeentebesouwing? ((on)wetend, (on)gelovig, buitenstaanders)	De taal is inclusief: 'Hij draagt ons op Zijn hart' (222). 'En wat op Golgotha aan het kruis gebeurd is, is gebeurd met ons' (222).
	Hoe gaat de prediker om met geloof en ongelooft van de hoorders?	Het lijkt er op dat de predikant de gehele gemeente beschouwd als gelovigen en bondelingen. 'We zijn duur gekocht en betaald' (224).
	Hoe gaat de prediker om met geloof, ongelooft, twijfel, tegenwerpingen wbt veroordeling en hel in de gemeente?	N.v.t.
	Wat is de functie van dit spreken over de 'vier laatste dingen'?	N.v.t.

Overige opmerkingen

Deze troostvolle, inclusieve preek zonder direct appel, maar met evocatieve kracht heeft geen eschatologische dimensie. De tekst wordt volledig maar niet heel diepgaand uitgewerkt. Ook de toepassingen zijn niet diepgaand, wel actueel.

Preek 26 – Nummer 7, preek 2

Auteur		Jaargang en nummer	Schriftlezing (en tekst)
Ds. C. de Jong te Huizen		88, nummer 7, preek 2	Joh. 21,15-25 (20-22)
Tekst en preek	Wat is de relatie van de tekst tot de preek? Is de preek exegetisch verantwoord? (homilie, synthetisch)	De preek volgt de tekst.	
	Werken de beelden en de taal van de tekst door in de preek of juist niet?	Ja.	
Theologie en preek	Is de preek trinitarisch getoonzet? Welk godsbeeld en mensbeeld wordt meegegeven?	Het doet God zeer als mensen Jezus niet volgen (231). Het volgen is het werk van de Geest, maar de Geest wordt niet genoemd. Ook het verlossingswerk van de Zoon wordt niet genoemd.	
	Worden Gods grote daden verkondigd? (Ggd)	Nauwelijks, alleen dat Jezus mensen roept om Hem te volgen.	
	Heeft de preek een eschatologische dimensie (hemel, hel, oordeel, eeuwig wel en eeuwig wee)? (esch)	De preek heeft geen eschatologische spits. De preek nodigt uit om Jezus te volgen, maar er klinkt geen enkele waarschuwing en er wordt niet verteld waar dat volgen je brengt.	
	Komt dit spreken over de 'vier laatste dingen' op uit de tekst/schriftlezing?	N.v.t.	
Hoorders en preek	Hoe is de gemeentebeschuwing? ((on)wetend, (on)gelovig, buitenstaanders)	De taal is niet inclusief, aan alle mensen wordt gevraagd om Jezus te volgen.	
	Hoe gaat de prediker om met geloof en ongelooft van de hoorders?	'Wil jij Jezus volgen en Hem alleen?'(231). 'En zo roept Jezus nog steeds u en jou persoonlijk' (231). Dat wordt echter praktisch nauwelijks uitgewerkt.	
	Hoe gaat de prediker om met geloof, ongelooft, twijfel, tegenwerpingen wbt veroordeling en hel in de gemeente?	N.v.t.	
	Wat is de functie van dit spreken over de 'vier laatste dingen'?	N.v.t.	

Overige opmerkingen

Deze preek wijst er op dat we allemaal Jezus moeten volgen. We mogen ons niet achter anderen verschuilen, de vraag wat er met een ander zal gebeuren, kan je afleiden van het achter Jezus

aangaan. De preek is niet heel diepgaand en geeft weinig richting voor het dagelijks leven. De preek komt niet dichtbij de hoorders. God grote daden worden nauwelijks genoemd. De preek is wel uitnodigend, maar er klinkt geen enkele waarschuwing.

Preek 27 – Nummer 7, preek 3

Auteur		Jaargang en nummer	Schriftlezing (en tekst)
Ds. K. Jonkman te Steenwijk		88, nummer 7, preek 3	Marc. 1,21-28 (22)
Tekst en preek	Wat is de relatie van de tekst tot de preek? Is de preek exegetisch verantwoord? (homilie, synthetisch)	Deze preek blijft bij de tekst, maar komt niet heel dichtbij de hoorders.	
	Werken de beelden en de taal van de tekst door in de preek of juist niet?		
Theologie en preek	Is de preek trinitarisch getoonzet? Welk godsbeeld en mensbeeld wordt meegegeven?	Jezus leerde met eigen gezag dat Hij rechtstreeks van God had ontvangen' (237). Het werk van de Geest wordt benoemd (238).	
	Worden Gods grote daden verkondigd? (Ggd)	Jezus wordt de Verlosser van zondaren genoemd (237). Christus stelt zichzelf present in de kerk (239).	
	Heeft de preek een eschatologische dimensie (hemel, hel, oordeel, eeuwig wel en eeuwig wee)? (esch)	Ja, de preek eindigt met de volgende korte opmerking: 'Dat is leven, eeuwig leven'(240).	
	Komt dit spreken over de 'vier laatste dingen' op uit de tekst/schriftlezing?	Nee	
Hoorders en preek	Hoe is de gemeentebesouwing? ((on)wetend, (on)gelovig, buitenstaanders)	Als de Geest in je leven komt, dan gaat het Woord steeds meer voor je betekenen (238). Een mens kan het gezaghebbende Woord ook naast zich neerleggen (239).	

	Hoe gaat de prediker om met geloof en ongelooft van de hoorders?	Iedereen wordt opgeroepen om te luisteren naar het gezaghebbende Woord dat ons bij Jezus brengt (240). De preek is niet sterk appellerend, blijft een beetje op afstand.
	Hoe gaat de prediker om met geloof, ongelooft, twijfel, tegenwerpingen wbt veroordeling en hel in de gemeente?	N.v.t.
	Wat is de functie van dit spreken over de 'vier laatste dingen'?	Verkondigend/uitleggend/bekend maken

Overige opmerkingen

Deze preek blijft bij de tekst, maar komt niet heel dichtbij de hoorders. Al maakt de preek in het slot wel duidelijk dat het gaat om een keuze voor of tegen Jezus die we kennen uit het Woord. De preek eindigt met 'Dat is leven, eeuwig leven. Amen'. Verder zijn er geen eschatologische thema's aanbod gekomen. Ook geen waarschuwingen.

Preek 28 – Nummer 7, preek 4

Auteur		Jaargang en nummer	Schriftlezing (en tekst)
Ds. A. Th. van OIst te Antwerpen-Deurne (B)		88, nummer 7, preek 4	Luk. 29,1-10
Tekst en preek	Wat is de relatie van de tekst tot de preek? Is de preek exegetisch verantwoord? (homilie, synthetisch)	De preek begint met een stukje bijbelse theologie: het verschil in de manier waarop Jezus met mensen omgaat (241). De preek volgt de tekst op de voet. Opvallend is dat de eerste twee punten historiserend zijn en het derde toegepast is op de huidige luisteraar.	
	Werken de beelden en de taal van de tekst door in de preek of juist niet?		
Theologie en preek	Is de preek trinitarisch getoonzet? Welk godsbeeld en mensbeeld wordt meegegeven?	'Hij weet wat u nodig heeft (...) Zijn majesteit en heiligheid (...) onze zonde en hopeloosheid (...) Zijn liefde' (241). 'Want U bent overstelpend goed' (248).	
	Worden Gods grote daden verkondigd? (Ggd)	'Jezus zoekt het verlorene' (244).	
	Wordt er in de preek gesproken over de 'vier laatste dingen'?	Nee.	

	Komt dit spreken over de 'vier laatste dingen' op uit de tekst/schriftlezing?	N.v.t.
Hoorders en preek	Hoe is de gemeentebesouwing? ((on)wetend, (on)gelovig, buitenstaanders)	De hoorders worden geschetst als hebzuchtig en zondig (247). Later wordt opgeroepen om de zonde en de schuld niet te camoufleren (250) en Jezus in het huis en in het hart binnen te laten.
	Hoe gaat de prediker om met geloof en ongeloo van de hoorders?	De hoorders worden opgeroepen om zich niet beter dan de verloren Zacheüs te voelen, want Jezus zoekt het verlorene (249). Daarnaast worden de hoorders opgeroepen om Jezus met blijdschap te ontvangen. (250).
	Hoe gaat de prediker om met geloof, ongeloo, twijfel, tegenwerpen wbt veroordeling en hel in de gemeente?	N.v.t.
	Wat is de functie van dit spreken over de 'vier laatste dingen'?	N.v.t.

Overige opmerkingen

Deze preek blijft dicht bij de tekst en de toepassing komt met name bij het derde punt van de preek. De toepassing komt op uit de tekst. Er zijn geen eschatologische dimensies.

Preek 29 – Nummer 8, preek 1

Auteur		Jaargang en nummer	Schriftlezing (en tekst)
Drs. A. Hoekman te Alphen aan de Rijn		88, nummer 8, preek 1	Hosea 1 (niet vermeld)
Tekst en preek	Wat is de relatie van de tekst tot de preek? Is de preek exegetisch verantwoord? (homilie, synthetisch)	De preek is een analytisch-synthetische preek van Hosea 1.	
	Werken de beelden en de taal van de tekst door in de preek of juist niet?	De beelden van huwelijk, (on)trouw, liefde en oordeel werken door in de preek	
Theologie en preek	Worden Gods grote daden verkondigd? (Ggd) Is de preek trinitarisch getoonzet? Welk godsbeeld en mensbeeld wordt meegegeven?	God is de liefdevolle, trouwe én oordelende God. Het Godsbeeld is niet eenzijdig, maar meerdimensionaal.	
	Wordt er in de preek gesproken over de 'vier laatste dingen'?	Ja, het oordeel in de tijd wordt doorgetrokken naar het laatste oordeel (257). Het oordeel staat in de context van het 'nochtans', van de genade (257).	

	Komt dit spreken over de 'vier laatste dingen' op uit de tekst/schriftlezing?	Niet direct, er worden lijnen doorgetrokken.
Hoorders en preek	Hoe is de gemeentebesouwing? ((on)wetend, (on)gelovig, buitenstaanders)	De gemeente wordt gezien als de verbondsgemeente die de belofte toekomen (258). 'zondaren'(259).
	Hoe gaat de prediker om met geloof en ongelooft van de hoorders?	De preek blijft een beetje hangen bij het Joodse volk in ballingschap en komt weinig naar de hoorders nu (weinig appel/aanspraak). Gods beloften worden verkondigd (258).
	Hoe gaat de prediker om met geloof, ongelooft, twijfel, tegenwerpingen wbt veroordeling en hel in de gemeente?	Niet.
	Wat is de functie van dit spreken over de 'vier laatste dingen'?	Als waarschuwing dat het eenmaal te laat kan zijn (257).

Op welke wijze wordt er gesproken over de hel of het oordeel?										
	Niet beeldend	Enigszins beeldend	Beeldend	Ernstig	Vertrouwend	In relatie tot de oproep tot bekering/gelooft	In relatie tot genade of hemel/vrijspraak	Slechts één zin	In relatie tot Gods daden	Apologetisch
Laatste oordeel	Ja	Nee	Nee	Ja	Nee	Ja	Ja	Nee	Ja	Nee

Overige opmerkingen

Het is een driepunten preek, waarbij de drie delen van de preek sterk in lengte verschillen. Deze preek leert de gemeente veel over Wie God is: trouw, liefdevol, maar ook oordelend over de zonde. De preek heeft een veelzijdig Godsbeeld. Er worden lijnen doorgetrokken van het oordeel in het heden naar het laatste oordeel. Dat heeft een waarschuwende functie.

Preek 30 - Nummer 8, preek 2

Auteur	Jaargang en nummer	Schriftlezing (en tekst)
Prof. dr. T.M. Hofman te Apeldoorn	88, nummer 8, preek 2	Jes. 55 (1-3) Joh. 7, 37-39
Tekst en preek	Wat is de relatie van de tekst tot de preek? Is de preek exegetisch verantwoord? (homilie, synthetisch)	De preek is analytisch-synthetisch. Vanuit Jesaja 55 worden er lijnen getrokken naar Jezus Christus die de dorstigen laat drinken (265).
	Werken de beelden en de taal van de tekst door in de preek of juist niet?	Ja, de hele preek gaat over water en dorst hebben.

Theologie en preek	Worden Gods grote daden verkondigd? (Ggd) Is de preek trinitarisch getoonzet? Welk godsbeeld en mensbeeld wordt meegegeven?	Ja, het werk van de God (267), de Zoon (265) en de Geest (266, 267) worden genoemd.
	Wordt er in de preek gesproken over de 'vier laatste dingen'?	Nee
	Komt dit spreken over de 'vier laatste dingen' op uit de tekst/schriftlezing?	N.v.t.
Hoorders en preek	Hoe is de gemeentebesouwing? ((on)wetend, (on)gelovig, buitenstaanders)	God heeft een verbond met ons gesloten (263).
	Hoe gaat de prediker om met geloof en ongelooft van de hoorders?	De prediker roept mensen op tot bekeering (264), tot het lezen van de Bijbel (266).
	Hoe gaat de prediker om met geloof, ongelooft, twijfel, tegenwerpingen wbt veroordeling en hel in de gemeente?	N.v.t.
	Wat is de functie van dit spreken over de 'vier laatste dingen'?	N.v.t.

Overige opmerkingen

Deze preek over het Oude Testament heeft drie punten. Legt de bijbeltekst uit en brengt de tekst en de boodschap dicht bij de jongeren. De preek heeft geen eschatologische noties.

Preek 31 - Nummer 8, preek 3

Auteur		Jaargang en nummer	Schriftlezing (en tekst)
Ds. J. Manni te Rotterdam		88, nummer 8, preek 3	Spreuken 4,1-12 (7-8) Matt. 11,16-19
Tekst en preek	Wat is de relatie van de tekst tot de preek? Is de preek exegetisch verantwoord? (homilie, synthetisch)	Een preek over wijsheid! De wijsheid wordt direct gekoppeld aan het 'omgaan met Hem[Jezus]' (272). De predikant weet van de leefwereld van zijn hoorders (273).	
	Werken de beelden en de taal van de tekst door in de preek of juist niet?	Enigszins	
Theologie en preek	Worden Gods grote daden verkondigd? (Ggd) Is de preek trinitarisch getoonzet? Welk godsbeeld en mensbeeld wordt meegegeven?	De vrees des Heren is alleen mogelijk door wat Jezus Christus deed (272).	
	Wordt er in de preek gesproken over de 'vier laatste dingen'?	Als een mogelijk antwoord van een hoorder klinkt: 'dat ik eenmaal bij God in de hemel kom' (...) deze overweging levert een soort basisrust op'(271).	

	Komt dit spreken over de 'vier laatste dingen' op uit de tekst/schriftlezing?	Nee
Hoorders en preek	Hoe is de gemeentebesouwing? ((on)wetend, (on)gelovig, buitenstaanders)	De preek is weinig appellerend of separerend. Er wordt opgeroepen om de wijsheid te zoeken, de Heere vrezan (272).
	Hoe gaat de prediker om met geloof en ongeloo van de hoorders?	Nauwelijks, het lijkt er op dat de predikant zijn publiek voornamelijk als gelovigen ziet. Het gaat voornamelijk om het leven zelf en het leven met de Heere.
	Hoe gaat de prediker om met geloof, ongeloo, twijfel, tegenwerpen wbt veroordeling en hel in de gemeente?	N.v.t.
	Wat is de functie van dit spreken over de 'vier laatste dingen'?	Dat geeft basisrust (271).

Overige opmerkingen

Deze preek gaat over wijsheid, het vrezan van de Heere en de wijsheid die voortkomt uit de ontmoeting met God. dat de predikant zijn publiek voornamelijk als gelovigen ziet. Er klinkt een denkbeeldige eschatologische opmerking van een hoorder over het eenmaal bij God in de hemel zijn. Zo'n gedachte wordt niet afgewezen, want 'het geeft basisrust' (271).

Preek 32 – Nummer 8, preek 4

Auteur		Jaargang en nummer	Schriftlezing (en tekst)
Drs. F.W. van der Rhee te Veenendaal-Pniël		88, nummer 8, preek 4	Gen. 24,1-28.50-67 Gen. 25,19-21
Tekst en preek	Wat is de relatie van de tekst tot de preek? Is de preek exegetisch verantwoord? (homilie, synthetisch)	De preek is analytisch-synthetisch. De preek kent veel praktische toepassingen voor gehuwden en ongehuwden.	
	Werken de beelden en de taal van de tekst door in de preek of juist niet?	Ja	
Theologie en preek	Worden Gods grote daden verkondigd? (Ggd) Is de preek trinitarisch getoonzet? Welk godsbeeld en mensbeeld wordt meegegeven?	Nauwelijks. De preek spreekt nauwelijks over wat God doet of heeft gedaan. In de schriftlezing is dat echter ook zo.	
	Wordt er in de preek gesproken over de 'vier laatste dingen'?	Nee	
	Komt dit spreken over de 'vier laatste dingen' op uit de tekst/schriftlezing?	N.v.t.	
sen	Hoe is de gemeentebesouwing? ((on)wetend, (on)gelovig, buitenstaanders)	Dat is niet uit de preek op te maken	

	Hoe gaat de prediker om met geloof en ongelooft van de hoorders?	Dat is niet uit de preek op te maken
	Hoe gaat de prediker om met geloof, ongelooft, twijfel, tegenwerpingen wbt veroordeling en hel in de gemeente?	N.v.t.
	Wat is de functie van dit spreken over de 'vier laatste dingen'?	N.v.t.

Overige opmerkingen

Deze preek heeft het thema 'Een vrouw voor Izak'. De preek maakt duidelijk dat Abraham wilde dat Izak met een gelovige vrouw zou trouwen en welke (praktische) gevolgen dit had voor het tot stand komen van het huwelijk van Izak. Er worden veel praktische toepassingen gemaakt.

Preek 33 – Nummer 9, preek 1

Auteur		Jaargang en nummer	Schriftlezing (en tekst)
Drs. J.L. de Jong te Soest (Dankdag)		88, nummer 9, preek 1	2 Kron. 31,2-21 (10)
Tekst en preek	Wat is de relatie van de tekst tot de preek? Is de preek exegetisch verantwoord? (homilie, synthetisch)	Deze dankdag preek staat stil bij het volk Israël dat ten tijde van koning Hizkia weer tienden gaat geven.	
	Werken de beelden en de taal van de tekst door in de preek of juist niet?	Ja, tienden, geven, zegeningen. Het werkt door in de preek.	
Theologie en preek	Worden Gods grote daden verkondigd? (Ggd) Is de preek trinitarisch getoonzet? Welk godsbeeld en mensbeeld wordt meegegeven?	'Verwonderd dat we niet in Gods oordeel omgekomen zijn' (292). 'De vloek hebben ze verdiend' (...) 'het krijgt (...) toch Zijn zegen' (294). Jezus droeg het oordeel (294).	
	Wordt er in de preek gesproken over de 'vier laatste dingen'?	Nee	
	Komt dit spreken over de 'vier laatste dingen' op uit de tekst/schriftlezing?	N.v.t.	
s en	Hoe is de gemeentebeschouwing? ((on)wetend, (on)gelovig, buitenstaanders)	Dat is lastig te zeggen.	

	Hoe gaat de prediker om met geloof en ongelooft van de hoorders?	De gemeente wordt opgeroepen om te knielen en te danken bij het kruis van Christus (295).
	Hoe gaat de prediker om met geloof, ongelooft, twijfel, tegenwerpingen wbt veroordeling en hel in de gemeente?	N.v.t.
	Wat is de functie van dit spreken over de 'vier laatste dingen'?	N.v.t.

Overige opmerkingen

Deze preek is bestemd voor dankdag. Het volk gaf onder leiding van koning Hizkia weer tienden aan de tempel(dienaren). Hierdoor kon de eredienst plaatsvinden. Hieruit werden lijnen doorgetrokken naar het heden. De hoorders mogen hun zegeningen opstapelen en een deel daarvan geven aan Gods huis. De toepassingen in de preek zijn met name horizontaal en niet verticaal.

Preek 34 - Nummer 9, preek 2

Auteur		Jaargang en nummer	Schriftlezing (en tekst)
Drs. H. de Bruijnnne te Ermelo		88, nummer 9, preek 2	1 Sam. 23,14-28 (16-17)
Tekst en preek	Wat is de relatie van de tekst tot de preek? Is de preek exegetisch verantwoord? (homilie, synthetisch)	De tekst wordt uitgelegd en toegepast op het gemeentelven.	
	Werken de beelden en de taal van de tekst door in de preek of juist niet?	Ja	
Theologie en preek	Worden Gods grote daden verkondigd? (Ggd) Is de preek trinitarisch getoonzet? Welk godsbeeld en mensbeeld wordt meegegeven?	Jezus is de Goede Herder (298). 'Wat is het goed als de Geest zulke processen ook in onze gemeente in gang zet (301). Het werk van God, de Zoon en de Geest wordt genoemd.	
	Wordt er in de preek gesproken over de 'vier laatste dingen'?	Nee	
	Komt dit spreken over de 'vier laatste dingen' op uit de tekst/schriftlezing?	N.v.t.	
sen	Hoe is de gemeentebesouwing? ((on)wetend, (on)gelovig, buitenstaanders)	De predikant roept niet op tot geloof. Het lijkt er op dat de predikant er vanuit gaat dat iedereen gelovig is.	

	Hoe gaat de prediker om met geloof en ongelooft van de hoorders?	De predikant weet dat zijn hoorders God een tijdlang kwijt kunnen zijn, het vertrouwen kunnen missen, niets van God kunnen ervaren (299).
	Hoe gaat de prediker om met geloof, ongelooft, twijfel, tegenwerpingen wbt veroordeling en hel in de gemeente?	N.v.t.
	Wat is de functie van dit spreken over de 'vier laatste dingen'?	N.v.t.

Overige opmerkingen

Deze preek heeft een thema en drie punten. Het is een preek met veel toepassingen voor het samen gemeente zijn, het naar elkaar om zien, het pastoraat verlenen aan elkaar. De preek heeft geen eschatologische noties.

Preek 35 – Nummer 9, preek 3

Auteur		Jaargang en nummer	Schriftlezing (en tekst)
Drs. C. Cornet te Nieuweroord/Nieuw-Balinge		88, nummer 9, preek 3	Matt. 7,1-12 (12)
Tekst en preek	Wat is de relatie van de tekst tot de preek? Is de preek exegetisch verantwoord? (homilie, synthetisch)	De preek is analytisch-synthetisch. De preek wordt uitgelegd en toegepast op de hoorders.	
	Werken de beelden en de taal van de tekst door in de preek of juist niet?	Ja	
Theologie en preek	Worden Gods grote daden verkondigd? (Ggd) Is de preek trinitarisch getoonzet? Welk godsbeeld en mensbeeld wordt meegegeven?	Het werk van de Vader en de Zoon wordt verkondigd, het werk van de Geest is zeker aanwezig (al wordt de Geest zelf niet genoemd) (309, 313).	
	Wordt er in de preek gesproken over de 'vier laatste dingen'?	Nee	
	Komt dit spreken over de 'vier laatste dingen' op uit de tekst/schriftlezing?	N.v.t.	
sen	Hoe is de gemeentebesouwing? ((on)wetend, (on)gelovig, buitenstaanders)	Mensen zijn zondig en hebben een Wetsvolbrenger nodig (313).	

	Hoe gaat de prediker om met geloof en ongelooft van de hoorders?	Jezus wordt verkondigd als de Wetsvolbrenger (313).
	Hoe gaat de prediker om met geloof, ongelooft, twijfel, tegenwerpingen wbt veroordeling en hel in de gemeente?	N.v.t.
	Wat is de functie van dit spreken over de 'vier laatste dingen'?	N.v.t.

Overige opmerkingen

Deze preek heeft een thema ('De Wet en de Profeten, toegespitst in een enkele regel') en drie punten ('1. Een gulden regel; 2. Een onmogelijke regel; 3. Een vervulde regel'). De preek werkt uit wat het betekent om te leven naar deze regel, maar ook hoe onmogelijk dat is. Jezus wordt verkondigd als Degene die het wel deed.

Preek 36 - Nummer 9, preek 4

Auteur		Jaargang en nummer	Schriftlezing (en tekst)
Ds. J. van der Wal te Baarn		88, nummer 9, preek 4	Jes. 6,1-8 Jes. 57, 14-21 (19)
Tekst en preek	Wat is de relatie van de tekst tot de preek? Is de preek exegetisch verantwoord? (homilie, synthetisch)	De tekst wordt gepreikt, maar de context is niet heel duidelijk aanwezig.	
	Werken de beelden en de taal van de tekst door in de preek of juist niet?	Redelijk.	
Theologie en preek	Worden Gods grote daden verkondigd? (Ggd) Is de preek trinitarisch getoonzet? Welk godsbeeld en mensbeeld wordt meegegeven?	Het werk van de Drie-enige God wordt verkondigd (320).	
	Wordt er in de preek gesproken over de 'vier laatste dingen'?	De preek eindigt met een eschatologisch vergezicht: 'als zelfs het dorre land zal juichen, als doven, blinden en verlamden zullen zingen van genezing. (...) De HERE maakt alles nieuw' (322).	
	Komt dit spreken over de 'vier laatste dingen' op uit de tekst/schriftlezing?	Nee	
sen	Hoe is de gemeentebesouwing? ((on)wetend, (on)gelovig, buitenstaanders)	De prediking is redelijk horizontaal, waardoor de gemeentebesouwing lastig is op te maken.	

	Hoe gaat de prediker om met geloof en ongelooft van de hoorders?	De prediking is redelijk horizontaal, waardoor de gemeentebesouwing lastig is op te maken.
	Hoe gaat de prediker om met geloof, ongelooft, twijfel, tegenwerpen wbt veroordeling en hel in de gemeente?	N.v.t.
	Wat is de functie van dit spreken over de 'vier laatste dingen'?	Doxologisch.

Overige opmerkingen

Deze preek gaat over de lippen (goed of kwaad spreken), maar ook over Christus' spreken en over de vrucht van de lippen die God geeft. De preek eindigt met lofprijzing en een eschatologisch toekomstbeeld.

Preek 37 – Nummer 10, preek 1

Auteur		Jaargang en nummer	Schriftlezing (en tekst)
Ds. H.D. Rietveld te Nijkerk (Adventspreek)		88, nummer 10, preek 1	Lukas 1, 39-56 (41-45)
Tekst en preek	Wat is de relatie van de tekst tot de preek? Is de preek exegetisch verantwoord? (homilie, synthetisch)	Deze adventspreek trekt de lijnen door van de komst van Christus naar de wederkomst van Christus. De tekst wordt uitgelegd, bij de hoorders gebracht en theologische lijnen worden getrokken.	
	Werken de beelden en de taal van de tekst door in de preek of juist niet?	Ja	
Theologie en preek	Worden Gods grote daden verkondigd? (Ggd) Is de preek trinitarisch getoonzet? Welk godsbeeld en mensbeeld wordt meegegeven?	Ja, het werk van de Geest en de Zoon worden uitgebreid bepreekt.	
	Wordt er in de preek gesproken over de 'vier laatste dingen'?	'Wat wij nog niet weten is het tijdstip van Zijn wederkomst en hoe de volkomen heerlijkheid zal zijn voor al de gelovigen. Dat blijft nu nog belofte. Maar het zal werkelijkheid worden op Gods tijd' (329). (...) Zalig zijn we als we (...) Zijn beloften geloven' (329). 'Dat we groot van God zullen denken (...) Die gekomen is! En Die ook weer komen zal!' (331). 'een nieuwe hemel en aarde' (331).	
	Komt dit spreken over de 'vier laatste dingen' op uit de tekst/schriftlezing?	Nee	
sen	Hoe is de gemeentebesouwing? ((on)wetend, (on)gelovig, buitenstaanders)	De gemeente wordt opgeroepen de belofte te geloven. God ziet naar zondaren om (332).	

	Hoe gaat de prediker om met geloof en ongelooft van de hoorders?	De gemeente wordt opgeroepen om zich te verheugen in God, 'mijn Zaligmaker'. (...) Dat word ik blij, dat bewaart voor krampachtigheid (331).
	Hoe gaat de prediker om met geloof, ongelooft, twijfel, tegenwerpingen wbt veroordeling en hel in de gemeente?	N.v.t.
	Wat is de functie van dit spreken over de 'vier laatste dingen'?	Het spreken over de wederkomst en de nieuwe hemel en aarde is verkondiging van Gods belofte.

Overige opmerkingen

Deze adventspreek trekt de lijnen door van Gods eerste komst in het vlees naar de tweede komst in heerlijkheid. Gods weg van kribbe, via het kruis, naar de wederkomst wordt verkondigd. De preek heeft meerdere eschatologische dimensies, het is niet een tussenzin, maar een uitgewerkte gedachte. De preek heeft geen thema, wel twee 'gedachten'.

Preek 38 - Nummer 10, preek 2

Auteur		Jaargang en nummer	Schriftlezing (en tekst)
Ds. J. Sijtsma te Middelstum (Adventspreek)		88, nummer 10, preek 2	Jes. 7,1-17 (tekst niet vermeld) Matt. 1,18-25
Tekst en preek	Wat is de relatie van de tekst tot de preek? Is de preek exegetisch verantwoord? (homilie, synthetisch)	De tekst (Jesaja 7,1-17) wordt uitgelegd in haar context.	
	Werken de beelden en de taal van de tekst door in de preek of juist niet?	Ja, de beelden van een kind dat geboren word en een naam krijgt werkt door in de gehele preek.	
Theologie en preek	Worden Gods grote daden verkondigd? (Ggd) Is de preek trinitarisch getoonzet? Welk godsbeeld en mensbeeld wordt meegegeven?	Ja, de HERE God zond een teken, zond Zijn Zoon. Mensen zijn verloren (333) en ongelovig (341).	
	Wordt er in de preek gesproken over de 'vier laatste dingen'?	Nee	
	Komt dit spreken over de 'vier laatste dingen' op uit de tekst/schriftlezing?	N.v.t.	
Hoorders en preek	Hoe is de gemeentebesouwing? ((on)wetend, (on)gelovig, buitenstaanders)	'In de diepe verlorenheid van ons bestaan' wordt gesteld tegenover 'Zijn heerlijkheid'(333). 'Wij hebben van nature, net als Achaz, God niet nodig bij onze plannetjesmakerij' (340).	

	Hoe gaat de prediker om met geloof en ongelooft van de hoorders?	'Laat daarom uw ongelooft varen'(341).
	Hoe gaat de prediker om met geloof, ongelooft, twijfel, tegenwerpen wbt veroordeling en hel in de gemeente?	N.v.t.
	Wat is de functie van dit spreken over de 'vier laatste dingen'?	N.v.t.

Overige opmerkingen

Deze adventspreek heeft het thema 'ongevraagd en ongewild, maar toch gekregen!'. De preek heeft geen verdeling. De geboorte van Immanuel wordt verklaard als de geboorte van een prins in het koninklijk huis van koning Achaz. Daarna worden de lijnen doorgetrokken naar de geboorte van Jezus, de Immanuel.

Preek 39 - Nummer 10, preek 3

Auteur		Jaargang en nummer	Schriftlezing (en tekst)
Drs. W.M. den Hertog te Leiden / Baan Sok - Tailand		88, nummer 10, preek 3	Lukas 24,36-49 Handelingen 1,4-8
Tekst en preek	Wat is de relatie van de tekst tot de preek? Is de preek exegetisch verantwoord? (homilie, synthetisch)	De preek gaat over getuigen of missionair bezig zijn. In de preek komen veel bijbelteksten voor. De preek is zeer theologisch en trinitarisch.	
	Werken de beelden en de taal van de tekst door in de preek of juist niet?	Het thema 'getuigen' wel, maar geen beelden.	
Theologie en preek	Worden Gods grote daden verkondigd? (Ggd) Is de preek trinitarisch getoonzet? Welk godsbeeld en mensbeeld wordt meegegeven?	Ja, het werk van de Vader en de Zoon wordt genoemd, ook het reddingsplan van de Drie-enige God uit de eeuwigheid wordt genoemd(344). Het werk van de Geest die harten opent (346). De preek is zeer trinitarisch (347).	
	Wordt er in de preek gesproken over de 'vier laatste dingen'?	Nee	
	Komt dit spreken over de 'vier laatste dingen' op uit de tekst/schriftlezing?	N.v.t.	
sen	Hoe is de gemeentebesouwing? ((on)wetend, (on)gelovig, buitenstaanders)	De Geest moet harten openen (346).	

	Hoe gaat de prediker om met geloof en ongelooft van de hoorders?	Mensen moeten zich 180 graden omkeren (346).
	Hoe gaat de prediker om met geloof, ongelooft, twijfel, tegenwerpingen wbt veroordeling en hel in de gemeente?	N.v.t.
	Wat is de functie van dit spreken over de 'vier laatste dingen'?	N.v.t.

Overige opmerkingen

Deze preek gaat over de het wachten op de Geest en de missionaire houding van discipelen in de 21^e eeuw. Het is niet bepaald een homilie, het is meer een thema-preek. De tekst is zeer trinitarisch en er worden veel bijbelteksten bijgehaald.

Preek 40 – Nummer 10, preek 4

Auteur		Jaargang en nummer	Schriftlezing (en tekst)
Drs. P.L.D. Visser te Veenendaal		88, nummer 10, preek 4	Matt. 4,23 5,16 (5,14-16)
Tekst en preek	Wat is de relatie van de tekst tot de preek? Is de preek exegetisch verantwoord? (homilie, synthetisch)	De tekst wordt uitgelegd en toegepast op de hoorders. De hoorders worden opgeroepen om hun licht te laten schijnen.	
	Werken de beelden en de taal van de tekst door in de preek of juist niet?	Ja, de beelden van licht en duisternis klinken de hele preek door.	
Theologie en preek	Worden Gods grote daden verkondigd? (Ggd) Is de preek trinitarisch getoonzet? Welk godsbeeld en mensbeeld wordt meegegeven?	Ja, Christus is Zelf is het licht van de wereld (355). Dit wordt niet heel breed uitgewerkt. De preek is meer horizontaal dan verticaal.	
	Wordt er in de preek gesproken over de 'vier laatste dingen'?	Nee	
	Komt dit spreken over de 'vier laatste dingen' op uit de tekst/schriftlezing?	N.v.t.	
sen	Hoe is de gemeentebesouwing? ((on)wetend, (on)gelovig, buitenstaanders)	Inclusief alle hoorders worden opgeroepen hun licht te laten schijnen. De preek is nauwelijks onderscheidenlijk (356).	

Hoe gaat de prediker om met geloof en ongelooft van de hoorders?	De preek roept op om Jezus te volgen (356), maar richt zich vooral op de horizontale uitwerking: wees een licht.
Hoe gaat de prediker om met geloof, ongelooft, twijfel, tegenwerpen wbt veroordeling en hel in de gemeente?	N.v.t.
Wat is de functie van dit spreken over de 'vier laatste dingen'?	N.v.t.

Overige opmerkingen

Deze preek heeft een thema ('U bent het licht van de wereld') en drie punten (1. Als licht gegeven; 2. Als licht gebruikt; 3. Als licht gezegend). De preek is erg inclusief, nauwelijks separerend. Al het appel is gericht op het horizontale, namelijk: wees een lichtdrager in woord en daad.

Bijlage 2 – Prekenanalyse van de 87^e jaargang

Bij de start van dit onderzoek was de prekenanalyse beperkt tot een jaargang aan preken uit de prekenbundel *Uit de Levensbron*. Na het verwerken van een deel van de resultaten uit deze analyse bleek dat de analyse van een tweede jaargang gewenst is. Uit deze verwerking bleek ook dat niet alle verzamelde gegevens interessant zijn voor het onderzoek. Daarom is bij de analyse van deze tweede jaargang meer focus aangebracht. Hierdoor is de analyse beperkt tot slechts drie vragen per preek. Wel volgt er een extra vraag wanneer er in een preek over het laatste oordeel of de eeuwige straf wordt gesproken.

Preek 1 – Nummer 1, preek 1

Auteur	Jaargang en nummer	Schriftlezing (en tekst)
Ds. H.H. de Haan te Zaamslag (Advent)	87, nummer 1, preek 1	Lukas 1,56-80 (57, 63, 64)
Wordt er in de preek gesproken over de 'vier laatste dingen'?	Ja, over hemel, hel en laatste oordeel. Zo zegt de predikant dat 'De Heere heeft niet met hem [Zacharias] gedaan naar zijn zonden, want dan was hij weggestoten in de buitenste duisternis, in de hel' (7). Dit wordt toegepast op de gemeente: Als er geen bekering is tot God, 'dan wacht hun de eeuwige rampzaligheid' (8). Daarnaast spreekt de predikant over het oordeel, waar Christus doemwaardige zondaren van wil verlossen (8). Wie gelovig voor de Heere buigt, die ontvangt 'eeuwig leven' (8). Buiten de Heere Jezus is 'geen heil, geen behoud, maar een eeuwige verlorenheid' (9). De predikant eindigt met: 'De Heere repeteert met Zijn volk, om ze klaar te maken voor de grote uitvoering in de hemelse heerlijkheid' (10).	
Komt dit spreken op uit de tekst/schriftlezing?	Nee, maar er worden wel lijnen getrokken van de lofzang van Zacharias naar de lofzang 'in de hemelse heerlijkheid' (10).	
Wat is de functie van dit spreken over de 'vier laatste dingen'?	Waarschuwend klinkt dat wie zich niet bekeert de eeuwige rampzaligheid wacht. Verkondigend klinkt (bekend maken) dat Christus kwam om zondaren te verlossen van het oordeel en te verenigen met God. Appellerend klinkt de oproep om gelovig voor de Heere Jezus te buigen, dan ontvangt men eeuwig leven. Verkondigend klinkt dat men zal zingen in de hemelse heerlijkheid.	

Op welke wijze wordt er gesproken over de hel of het oordeel?										
	Niet beeldend	Enigszins beeldend	Beeldend	Ernstig	Vertroostend	In relatie tot de oproep tot bekering/geloof	In relatie tot genade of hemel/vrijpraak	Slechts één zin	In relatie tot Gods daden	Apologetisch

Hel	Nee	Ja	Nee	Ja	Nee	Ja	Ja	Nee	Ja	Nee
Laatste oordeel	Ja	Nee	Nee	Nee	Nee	Ja	Ja	Ja	Ja	Nee

Overige opmerkingen

Deze adventspreek bevat veel opmerkingen over hemel, hel en laatste oordeel. Zelfs het woord 'hel' wordt genoemd. Deze opmerkingen worden evenwichtig gebracht, ze slaan niet door naar een uiterste. Zo klinken hemel en hel, genade en straf gebalanceerd in deze preek.

Preek 2 - Nummer 1, preek 2

Auteur	Jaargang en nummer	Schriftlezing (en tekst)
Ds. M. Groen te Den Haag (kerstpreek)	87, nummer 1, preek 2	Luk. 2,1-7 (7)
Wordt er in de preek gesproken over de 'vier laatste dingen'?	Ja, eerst wordt Joh. 3,16 geciteerd: 'niet verloren gaat, maar eeuwig leven heeft' (16). Aan het slot van de preek gaat de predikant van Jezus' eerste komst naar Zijn tweede komst: 'Als je Hem nu geen plaats geeft dan zul je bij Zijn tweede komst naar de aarde nergens blijven. Dan Zal God tegen je zeggen: "Ik heb geen plaats voor je"' (17).	
Komt dit spreken op uit de tekst/schriftlezing?	Nee, wel worden er lijnen getrokken van Jezus' eerste komst naar Zijn tweede komst.	
Wat is de functie van dit spreken over de 'vier laatste dingen'?	Het spreken over 'eeuwig leven' heeft een verkondigende functie (bekend maken/informatie geven). Het spreken over de wederkomst heeft een waarschuwende en appellerende functie. Het kan eens te laat zijn. Geloof daarom, nu het nog kan. Het spreken over 'verloren gaan' heeft een verkondigende functie. Het spreken over 'nergens blijven' een waarschuwende en appellerende functie.	

Op welke wijze wordt er gesproken over de hel of het oordeel?										
	Niet beeldend	Enigszins beeldend	Beeldend	Ernstig	Vertroostend	In relatie tot de oproep tot bekering/geloof	In relatie tot genade of hemel/vrijspraak	Slechts één zin	In relatie tot Gods daden	Apologetisch
Hel	Ja	Nee	Nee	Ja	Nee	Ja	Ja	Nee	Ja	Nee

Overige opmerkingen

In deze kerstpreek wordt Johannes 3,16 geciteerd. Er wordt gesproken over 'verloren gaan', 'eeuwig leven' en de wederkomst van Christus. Dat de ongelovigen bij de wederkomst 'nergens blijven' neigt

naar de annihilatie gedachte. Het is de vraag hoe letterlijk de predikant dit bedoelt. Het is gevaarlijk om te veel in deze twee woorden te lezen. Het 'nergens blijven' wordt niet verder uitgewerkt.

Preek 3 – Nummer 1, preek 3

Auteur	Jaargang en nummer	Schriftlezing (en tekst)
Ds. E. Everts te Deventer (Oudejaarsavond)	87, nummer 1, preek 3	Psalm 85 (85,2-4)
Wordt er in de preek gesproken over de 'vier laatste dingen'?	Nee	
Komt dit spreken op uit de tekst/schriftlezing?	N.v.t.	
Wat is de functie van dit spreken over de 'vier laatste dingen'?	N.v.t.	

Overige opmerkingen

Deze preek met het thema 'U bent goed geweest voor Uw land' is bestemd voor oudejaarsavond. De verdeling bestaat uit drie reflexieve vragen: 1. 'Wie waren wij voor God?' 2. 'Hoe was God met ons bezig?' 3. 'Waar brengt het ons?'. In de preek wordt gesproken over de werkelijkheid van Gods toorn. De predikant verkondigt dat dit misschien niet in het 'plaatje' past, maar wel een werkelijkheid is (25).

Preek 4 – Nummer 1, preek 4

Auteur	Jaargang en nummer	Schriftlezing (en tekst)
Drs. L. van Dalen te Hoogeveen (nieuwjaarsdag)	87, nummer 1, preek 4	Psalm 42 (42,6.12)
Wordt er in de preek gesproken over de 'vier laatste dingen'?	Nauwelijks, maar aan het eind van de preek komen drie korte opmerkingen voor. Zo wordt God 'een God van vergeving, genezing, bevrijding en eeuwig leven' genoemd (34). Daarna wordt over God gezegd: 'De HEER is de God Die was, Die is en Die komen zal' (34). De laatste zin van de preek eindigt met: 'totdat we eenmaal in Gods glorie komen waar ons verlangen voorgoed vervuld zal zijn in het nieuwe Jeruzalem' (34).	
Komt dit spreken op uit de tekst/schriftlezing?	Nee	
Wat is de functie van dit spreken over de 'vier laatste dingen'?	De functie van de opmerkingen over God (Die eeuwig leven geeft en Die komt) zijn doxologisch van aard. De zin over het 'nieuwe Jeruzalem' is verkondigend van aard.	

Overige opmerkingen

De preek is duidelijk bestemd voor nieuwjaarsdag. De preek eindigt met het nieuwe Jeruzalem.

Preek 5 – Nummer 2, preek 1

Auteur	Jaargang en nummer	Schriftlezing (en tekst)
--------	--------------------	--------------------------

Drs. L.B.C. Boot te Veenendaal (Lijdenspreek)	87, nummer 2 , preek 1	Joh. 19,17-37 (30)
Wordt er in de preek gesproken over de 'vier laatste dingen'?	De prediker vertelt dat wie van het levende Brood eet 'zal leven in eeuwigheid' (36). Later klinkt: 'Om door Zijn sterven het eeuwige leven te verwerven' (38). Nog weer later: 'Door Zijn dood het eeuwige leven' (42).	
Komt dit spreken op uit de tekst/schriftlezing?	Niet direct.	
Wat is de functie van dit spreken over de 'vier laatste dingen'?	Het zijn drie tussenzinnetjes die een informatieve/verkundigende functie hebben. Geen waarschuwing, appel of motiverende functie.	

Overige opmerkingen

In deze lijdenspreek staat het laatste kruiswoord 'Het is volbracht' centraal. In de preek wordt drie keer een korte opmerking gemaakt over 'eeuwig leven'.

Preek 6 – Nummer 2, preek 2

Auteur	Jaargang en nummer	Schriftlezing (en tekst)
Ds. H. Fahner te Nunspeet (Lijdenspreek)	87, nummer 2 , preek 2	Matt. 26,1-16 (1-7)
Wordt er in de preek gesproken over de 'vier laatste dingen'?	De predikant vertelt over het bijbelgedeelte voorafgaand aan de schriftlezing en zegt dan: 'willen wij het oordeel ontgaan en een goede en eeuwige toekomst hebben' (45). Direct daarna volgt: 'In onze tekst horen we wat Jezus moest doen (...) om de redding van het oordeel, en de opening naar de grote toekomst mogelijk te maken' (45). De preek eindigt met de zin: 'Jezus leed om het leven te helen, een nieuw begin te maken dat uitloopt op het hemels paradijs!' (51).	
Komt dit spreken op uit de tekst/schriftlezing?	Nee	
Wat is de functie van dit spreken over de 'vier laatste dingen'?	De opmerking over de canonic heeft een verkondigende functie. De predikant verbindt het oordeel aan het bepreekte tekstgedeelte, maar komt er niet op terug. De laatste zin uit de preek over het 'hemels paradijs' heeft ook een verkondigende functie.	

Op welke wijze wordt er gesproken over de hel of het oordeel?										
	Niet beeldend	Enigszins beeldend	Beeldend	Ernstig	Vertrouwend	In relatie tot de oproep tot bekering/geloof	In relatie tot genade of hemel/vrijpraak	Slechts één zin	In relatie tot Gods daden	Apologetisch

Laatste oordeel	Ja	Nee	Nee	Nee	Ja	Ja	Ja	Nee (2 zinnen)	Ja	Nee
-----------------	----	-----	-----	-----	----	----	----	----------------	----	-----

Overige opmerkingen

Deze lijdenspreek heeft het thema 'Het Paasfeest is in aantocht...!'. Heel kort wordt, in twee zinnen, het oordeel aangestipt in de preek. Dit heeft een verkondigende (informatieve) functie.

Preek 7 – Nummer 2, preek 3

Auteur	Jaargang en nummer	Schriftlezing (en tekst)
Prof. dr. J.W. Maris te Apeldoorn (Preek voor Goede Vrijdag)	87, nummer 2 , preek 3	Ps. 22,1-22; Joh. 19,16-30 (Joh. 19,28)
Wordt er in de preek gesproken over de 'vier laatste dingen'?	Drie korte opmerkingen over eeuwig leven. 'Wie gedronken heeft van het water dat ik hem geven zal, zal geen dorst krijgen in eeuwigheid' (Joh. 4,14). 'En zo eeuwig leven te ontvangen' (58). En de laatste twee zinnen uit de preek: 'Hebben we meer nodig? Nee, nu en tot in alle eeuwigheid, absoluut niets' (59).	
Komt dit spreken op uit de tekst/schriftlezing?	Nee	
Wat is de functie van dit spreken over de 'vier laatste dingen'?	Verkondigend.	

Overige opmerkingen

Deze preek is bedoeld voor op Goede Vrijdag. De preek heeft het thema 'In Jezus' dorst aan het kruis ontvangen wij zijn hoogste gave'.

Preek 8 – Nummer 2, preek 4

Auteur	Jaargang en nummer	Schriftlezing (en tekst)
Drs. E.J. van der Linde te Capelle aan den IJssel (Preek voor hulpverleningszondag)	87, nummer 2 , preek 4	Marcus 10,32-34.46-52 (46-52)
Wordt er in de preek gesproken over de 'vier laatste dingen'?	Nee	
Komt dit spreken op uit de tekst/schriftlezing?	N.v.t.	
Wat is de functie van dit spreken over de 'vier laatste dingen'?	N.v.t.	

Overige opmerkingen

Deze (korte) preek voor hulpverleningszondag staat onder andere stil bij wederkerigheid. De predikant daagt zijn hoorders uit om zich door Jezus te laten helpen en zelf anderen te helpen.

Preek 9 – Nummer 3, preek 1

Auteur	Jaargang en nummer	Schriftlezing (en tekst)
Drs. J.G. Kortleven te Noordscheschut (Preek voor biddag)	87, nummer 3, preek 1	2 Kon. 4,1-7
Wordt er in de preek gesproken over de 'vier laatste dingen'?	Nee	
Komt dit spreken op uit de tekst/schriftlezing?	N.v.t.	
Wat is de functie van dit spreken over de 'vier laatste dingen'?	N.v.t.	

Overige opmerkingen

Deze preek is geschreven voor biddag. In de preek wordt niet gesproken over de 'vier laatste dingen'.

Preek 10 – Nummer 3, preek 2

Auteur	Jaargang en nummer	Schriftlezing (en tekst)
Drs. P.A.C. Boom te Boskoop (Lijdenspreek)	87, nummer 3, preek 2	Joh. 13,1-20 (13,1)
Wordt er in de preek gesproken over de 'vier laatste dingen'?	Ja, in één zin wordt er gesproken over eeuwig leven: 'Dan worden ze door Hem gewassen, gereinigd, van hun zonden en delen ze in het eeuwige leven dat er is door zijn opstanding' (83).	
Komt dit spreken op uit de tekst/schriftlezing?	Nee	
Wat is de functie van dit spreken over de 'vier laatste dingen'?	Verkondigend.	

Overige opmerkingen

In deze preek wordt op één zin na niet gesproken over de 'vier laatste dingen'.

Preek 11 – Nummer 3, preek 3

Auteur	Jaargang en nummer	Schriftlezing (en tekst)
Drs. C. Brouwer te Maarssen (Lijdenspreek)	87, nummer 3, preek 3	Lukas 9,51-62
Wordt er in de preek gesproken over de 'vier laatste dingen'?	In de preek wordt gesproken over het oordeel, maar niet over het laatste oordeel. Wel over de toekomstige wereld. De predikant zegt: 'Jezus richt Zich op de toekomstige wereld vol van heerlijkheid en vreugde' (89). Daarna volgt: 'Maar vergeet daarbij nooit dat wij een nieuwe hemel en een nieuwe aarde verwachten' (91). De gemeente wordt opgeroepen om als vreemdeling te leven en niet teveel te aarden in deze	

		wereld.
	Komt dit spreken op uit de tekst/schriftlezing?	Nee, niet direct.
	Wat is de functie van dit spreken over de 'vier laatste dingen'?	Dit spreken over de nieuwe hemel en nieuwe aarde heeft een motiverende functie.

Overige opmerkingen

Deze preek staat uitgebreid stil bij het feit dat Jezus de Samaritanen niet wil treffen met vuur uit de hemel. De predikant besteed vier alinea's aan dit onderwerp, maar spreekt niet over het laatste oordeel. Hij spreekt wel over de nieuwe hemel en de nieuwe aarde en dat dit 'vreemdelingschap' van ons vraagt (91).

Preek 12 - Nummer 3, preek 4

Auteur	Jaargang en nummer	Schriftlezing (en tekst)
Ds. M. Hogenbirk te Aalsmeer (Paaspreek)	87, nummer 3, preek 4	Ps. 124 (124,8)
	Wordt er in de preek gesproken over de 'vier laatste dingen'?	Ja, er wordt gesproken over het eeuwige leven: 'Want Hij is het Die op ons wacht. Hier en nu al, maar zeker aan het einde. (...) En het eeuwige leven komt niets tekort in dank voor het herschonken aardse leven' (96). 'Het eeuwige leven neemt in het aardse leven al een aanvang' (97). 'Begrijpen wij dat dit votum, deze toewijding en bemoediging, een open venster is naar de komende dingen en de uiteindelijke heerlijkheid?' (100).
	Komt dit spreken op uit de tekst/schriftlezing?	Nee
	Wat is de functie van dit spreken over de 'vier laatste dingen'?	Het spreken over het eeuwige leven is vooral een mededeling aan de hoorders.

Overige opmerkingen

Deze preek voor Eerste Paasdag staat stil bij de bekende woorden uit het Votum.

Preek 13 - Nummer 4, preek 1

Auteur	Jaargang en nummer	Schriftlezing (en tekst)
Drs. W.C. van Slooten te Mussel (Hemelvaartspreek)	87, nummer 4, preek 1	Marc. 16,19-20 1 Petr. 5,1-6,11
	Wordt er in de preek gesproken over de 'vier laatste dingen'?	Nee. Er wordt wel over de hemel gesproken als woonplaats van God en Jezus, maar niet als bestemming voor mensen. Ook de wederkomst wordt niet genoemd.

	Komt dit spreken op uit de tekst/schriftlezing?	N.v.t.
	Wat is de functie van dit spreken over de 'vier laatste dingen'?	N.v.t.

Overige opmerkingen

In deze preek wordt wel over de hemel gesproken, maar niet als bestemming voor mensen.

Preek 14 - Nummer 4, preek 2

Auteur	Jaargang en nummer	Schriftlezing (en tekst)
Ds. H.J.Th Velema te Hoogeveen (Weeszondag)	87, nummer 4 , preek 2	Lukas 11,9-13 Hand. 12-26 (14a)
	Wordt er in de preek gesproken over de 'vier laatste dingen'?	Ja. 'Het volharden in het gebed is de manier waarop de Here zijn beloften vervult, toen en nu. (...) de belofte van Gods Vaderzorg (...) de belofte van een nieuwe hemel en een nieuwe aarde' (112). '[De Geest] is uitgestort en naar Gods eigen belofte zal Hij eeuwig bij zijn kerk blijven tot aan de Jongste Dag' (114).
	Komt dit spreken op uit de tekst/schriftlezing?	Nieuwe hemel en aarde: Nee Jongste Dag: Nee
	Wat is de functie van dit spreken over de 'vier laatste dingen'?	Nieuwe hemel en aarde: Pastoraal Jongste Dag: Verkondigend

Overige opmerkingen

In deze preek voor weeszondag wordt kort over de nieuwe hemel en de nieuwe aarde en de Jongste Dag gesproken. Het eerst is een pastorale opmerking die ingeklemd staat tussen pastorale opmerkingen. Het tweede is een informatieve opmerking, die staat in een context van goede en foute informatie.

Preek 15 - Nummer 4, preek 3

Auteur	Jaargang en nummer	Schriftlezing (en tekst)
Drs. P.L.D. Visser te Veenendaal (Pinksterpreek)	87, nummer 4, preek 3	Hand. 2, 1-13 (4 en 6)
	Wordt er in de preek gesproken over de 'vier laatste dingen'?	Het is niet heel erg duidelijk, maar de predikant zegt: 'Houdt u zich daaraan vast! Wij zijn niet verweesd. Niet alleen. God werkt met Zijn Geest. Tot de laatste dag' (119).
	Komt dit spreken op uit de tekst/schriftlezing?	Laatste dag: Nee

	Wat is de functie van dit spreken over de 'vier laatste dingen'?	Laatste dag: Pastoraal
--	--	------------------------

Overige opmerkingen

Deze preek voor Pinksteren heeft een thema en drie punten. Op pastorale wijze wordt verkondigd dat de Geest werkt 'tot de laatste dag' (119). Het is geen zeer duidelijke verwijzing naar de dag dat Jezus terugkomt, maar wat is het anders?

Preek 16 – Nummer 4, preek 4

Auteur	Jaargang en nummer	Schriftlezing (en tekst)
Ds. J. Nutma te Gorinchem	87, nummer 4, preek 4	Jacobus 1,19-27 (22)
	Wordt er in de preek gesproken over de 'vier laatste dingen'?	Nee
	Komt dit spreken op uit de tekst/schriftlezing?	N.v.t.
	Wat is de functie van dit spreken over de 'vier laatste dingen'?	N.v.t.

Overige opmerkingen

De preek heeft het thema 'Geen woorden, maar daden...?!'.

Preek 17 – Nummer 5, preek 1

Auteur	Jaargang en nummer	Schriftlezing (en tekst)
Drs. B.L.C. Aarnoudse te Doornspijk	87, nummer 5, preek 1	Gen. 8,13-9,29 (9,18-27)
	Wordt er in de preek gesproken over de 'vier laatste dingen'?	Ja, want de predikant zegt: 'Naar Zijn verkiezing zal het zo zijn dat Hij een volk heeft dat Hem zal eren en groot maken en eeuwig gelukkig zal zijn' en 'Met die bedoeling dat mensen Hem als Schepper zullen eren en met Hem ook eeuwig zalig zullen leven'(135).
	Komt dit spreken op uit de tekst/schriftlezing?	Nee
	Wat is de functie van dit spreken over de 'vier laatste dingen'?	Pastoraal. Ondanks de zonde en het werk van de duivel zal God ervoor zorgen dat Hij een volk zal hebben dat eeuwig gelukkig zal zijn.

Overige opmerkingen

Deze preek heeft een thema en een verdeling die bestaat uit drie vragen. In de preek wordt gesproken over Gods oordeel (de zondvloed en de Babylonische spraakverwarring). Hier worden geen lijnen getrokken naar het laatste oordeel.

Preek 18 – Nummer 5, preek 2

Auteur		Jaargang en nummer	Schriftlezing (en tekst)
Drs. A.D. Fokkema te Kerkwerve		87, nummer 5, preek 2	Markus 2,1-17
	Wordt er in de preek gesproken over de 'vier laatste dingen'?	Ja, de predikant zegt één korte zin: 'Zonder die schatten en gaven ben je arm, ga je eeuwig verloren!' (150).	
	Komt dit spreken op uit de tekst/schriftlezing?	Nee	
	Wat is de functie van dit spreken over de 'vier laatste dingen'?	Waarschuwend. Het is maar één zin maar staat in een rijtje met ernstige zinnen, waardoor het wel ernstig is.	

Op welke wijze wordt er gesproken over de hel of het oordeel?										
	Niet beeldend	Enigszins beeldend	Beeldend	Ernstig	Vertrouwend	In relatie tot de oproep tot bekering/geloof	In relatie tot genade of hemel/vrijpraak	Slechts één zin	In relatie tot Gods daden	Apologetisch
Hel	Ja	Nee	Nee	Ja	Nee	Ja	Ja	Ja	Ja	Nee

Overige opmerkingen

Deze preek heeft het thema 'Volg Mij!'. Wanneer men Jezus niet volgt gaat men eeuwig verloren. Dit wordt verder niet uitgewerkt.

Preek 19 – Nummer 5, preek 3

Auteur		Jaargang en nummer	Schriftlezing (en tekst)
Drs. R. Jansen te Kornhorn		87, nummer 5, preek 3	Openbaring 4 (4,9-11)
	Wordt er in de preek gesproken over de 'vier laatste dingen'?	Ja, Gods troon, de hemel, de regenboog rondom de troon wordt genoemd. Mensen zijn er met een doel: 'kroonwerper worden voor Gods troon [in de hemel], leven tot Zijn eer' (161). Over de hel of eeuwige straf wordt niet gesproken.	
	Komt dit spreken op uit de tekst/schriftlezing?	Ja.	

	Wat is de functie van dit spreken over de 'vier laatste dingen'?	Appellerend. De predikant roept op om te beantwoorden aan het doel van de mens: 'een kroonwerper worden voor Gods troon [in de hemel]' (161).
--	--	---

Overige opmerkingen

De preek uit Openbaring 4 heeft een thema en twee punten. De predikant sluit aan bij de (op moment van publicatie) actuele gebeurtenissen rondom de Amerikaanse verkiezingen.

Preek 20 - Nummer 5, preek 4

Auteur	Jaargang en nummer	Schriftlezing (en tekst)
Drs. L. J. Koopman te Westzaan	87, nummer 5, preek 4	Esther 4 (4,14)
	Wordt er in de preek gesproken over de 'vier laatste dingen'?	Ja, de predikant citeert Mat. 16,27: 'Want de Zoon des mensen zal komen in de heerlijkheid van Zijn Vader en Zijn engelen, en dan zal Hij ieder vergelden naar zijn daden' (168) 'En Ik zorg ervoor dat eens de hele schepping zal worden bevrijd' (169).
	Komt dit spreken op uit de tekst/schriftlezing?	Nee, maar de predikant citeert wel een andere bijbeltekst.
	Wat is de functie van dit spreken over de 'vier laatste dingen'?	Het spreken over het laatste oordeel heeft een motiverende functie: 'God vraagt u en jou en mij om kleur te bekennen' (168).

Op welke wijze wordt er gesproken over de hel of het oordeel?										
	Niet beeldend	Enigszins beeldend	Beeldend	Ernstig	Vertrouwend	In relatie tot de oproep tot bekering/geloof	In relatie tot genade of hemel/vrijpraak	Slechts één zin	In relatie tot Gods daden	Apologetisch
Oordeel	Nee	Ja	Nee	Nee	Nee	Ja	Ja	Ja	Ja	Nee

Overige opmerkingen

Deze preek uit Esther 4 heeft het thema 'Er komt verlossing: van Gods kant, en door mensen heen'. De preek roept op om met God te wandelen.

Preek 21 - Nummer 6, preek 1

Auteur	Jaargang en nummer	Schriftlezing (en tekst)
Ds. J. Brons te Urk	87, nummer 6, preek 1	Rom. 8,1-17 (14-16)

Wordt er in de preek gesproken over de 'vier laatste dingen'?	Ja, in het slot van de preek komt de eeuwigheid ter sprake. De predikant spreekt over de blijde zekerheid en de steun voor heel het leven en zegt dan: 'En niet alleen voor dit leven mogen we ons dan op Hem verlaten maar zeker niet minder ook voor het toekomstige. (...) opdat wij ook met Hem verheerlijkt worden' (180). De predikant spreekt over de vader van de leugens en waarschuwt: 'opdat u niet door hem tot het eeuwig verderf wordt geleid' (180).
Komt dit spreken op uit de tekst/schriftlezing?	Niet direct.
Wat is de functie van dit spreken over de 'vier laatste dingen'?	Eeuwige leven: Pastoraal Eeuwig verderf: Waarschuwend

Op welke wijze wordt er gesproken over de hel of het oordeel?										
	Niet beeldend	Enigszins beeldend	Beeldend	Ernstig	Vertrouwend	In relatie tot de oproep tot bekering/geloof	In relatie tot genade of hemel/vrijpraak	Slechts één zin	In relatie tot Gods daden	Apologetisch
Hel	Ja	Nee	Nee	Nee	Nee	Ja	Ja	Ja	Ja	Nee

Overige opmerkingen

Deze preek heeft het thema 'De Heilige Geest en ons kindschap'. Er is een korte alinea over het eeuwige leven en een enkele zin over 'eeuwig verderf'.

Preek 22 - Nummer 6, preek 2

Auteur	Jaargang en nummer	Schriftlezing (en tekst)
Ds. C.A. den Hertog te Leeuwarden	87, nummer 6, preek 2	Lukas 8,40-56
Wordt er in de preek gesproken over de 'vier laatste dingen'?	De predikant spreekt over de wederkomst van Jezus (190). Hij vervolgt met: 'Straks. En dan zullen de gestorven kinderen opstaan uit het graf' (190). Twee keer spreekt hij over 'de toekomst van God' (188, 190). Uit de context blijkt dat hij het eeuwige leven bedoelt.	
Komt dit spreken op uit de tekst/schriftlezing?	Ja, de opstanding van het dochtertje is een teken van het rijk dat komt.	

Wat is de functie van dit spreken over de 'vier laatste dingen'?	Toekomst van God: Appellerend Wederkomst: Pastoraal
--	--

Overige opmerkingen

Deze preek heeft drie punten en het thema 'De Here Jezus bemoedigt Jairus'. Uit de context blijkt dat met het spreken over de 'toekomst van God' het eeuwige leven (bij God) wordt bedoeld. Deze opmerking is omgeven door een appel om te geloven. De wederkomst wordt genoemd in de context van het spreken over het opwekken van (jong) gestorven kinderen bij de wederkomst.

Preek 23 - Nummer 6, preek 3

Auteur		Jaargang en nummer	Schriftlezing (en tekst)
Ds. J. Huisman te Stadskanaal		87, nummer 6, preek 3	1 Samuel 25,1 (vers 1) Hebreeën 11,32-40
	Wordt er in de preek gesproken over de 'vier laatste dingen'?	De predikant begint zijn preek met het citeren van Hebr. 9,27: 'Het is voor de mensen beschikt dat zij eenmaal moeten sterven en dat daarna het oordeel volgt' (192). Daarna vertelt de predikant dat Jezus 'is opgestaan in het eeuwige leven van God. Allen die in Hem geloven zullen Hem volgen' (193). De predikant laat mensen aan het woord die zeggen: 'En in een eeuwig leven geloof ik helemaal niet' (195). Daarna klinkt dat 'Gods heerlijke toekomst' komt en we bij Hem veilig zijn 'voor de tijd hier op aarde en voor de eeuwigheid' dat mag 'ons bemoedigen' (196). Later klinkt dat Samuël 'bij de Here' is en wordt de vraag gesteld of de hoorders daar naar verlangen. Hier klinkt appel (198-199).	
	Komt dit spreken op uit de tekst/schriftlezing?	Nee, maar de predikant citeert wel Hebr. 9,27.	
	Wat is de functie van dit spreken over de 'vier laatste dingen'?	Laatste oordeel: Verkondigend Eeuwig leven: Eerst verkondigend en daarna pastoraal (bemoedigend) en tenslotte appellerend.	

Op welke wijze wordt er gesproken over de hel of het oordeel?										
	Niet beeldend	Enigszins beeldend	Beeldend	Ernstig	Verstroostend	In relatie tot de oproep tot bekering/geloof	In relatie tot genade of hemel/vrijspraak	Slechts één zin	In relatie tot Gods daden	Apologetisch
Laatste oordeel	Ja	Nee	Nee	Nee	Nee	Ja	Ja	Ja	Ja	Nee

Overige opmerkingen

Deze preek heeft geen thema en verdeling. De preek begint met een citaat uit Hebrëen over sterven en oordeel. In de preek die volgt gaat het wel over het sterven van Samuël, maar niet over (het laatste) oordeel. Er worden meerdere opmerkingen gemaakt over 'eeuwig leven', die hebben verschillende functies.

Preek 24 - Nummer 6, preek 4

Auteur	Jaargang en nummer	Schriftlezing (en tekst)
Drs. M.A. Kempeneers te Katwijk aan Zee	87, nummer 6, preek 4	Hebr. 13,1-17 (9-10)
Wordt er in de preek gesproken over de 'vier laatste dingen'?	De predikant citeert Joh. 6,54 'Die Mijn vlees eet en Mijn bloed drinkt, die heeft eeuwig leven' (206). Er klinkt een vraag: 'Waar hoopt u op, als de eeuwigheid aanbreekt?' (207). Later klinkt: 'En dat de belofte, dat wie in de gekruisigde Christus gelooft, eeuwig zal leven' (209). Aan het eind van de preek klinken er enkele series met steeds twee opties: 'Of uw hart wordt gesterkt door Zijn genade, of uw hart wordt niet gesterkt en zal eeuwig hongeren', 'Of u mag eeuwig leven ontvangen uit genade, of u eindigt in de eeuwige dood door eigen schuld' (210).	
Komt dit spreken op uit de tekst/schriftlezing?	Nee, maar het spreken over 'eeuwig leven' is wel afkomstig van een citaat uit de Bijbel.	
Wat is de functie van dit spreken over de 'vier laatste dingen'?	Eeuwige leven: Verkondigend en appellerend Eeuwige dood: Waarschuwend en appellerend	

Op welke wijze wordt er gesproken over de hel of het oordeel?										
	Niet beeldend	Enigszins beeldend	Beeldend	Ernstig	Vertrouwend	In relatie tot de oproep tot bekering/geloof	In relatie tot genade of hemel/vrijpraak	Slechts één zin	In relatie tot Gods daden	Apologetisch
Hel	Ja	Nee	Nee	Ja	Nee	Ja	Ja	Nee	Ja	Ja 'door eigen schuld'

Overige opmerkingen

De predikant spreekt enkele keren over 'eeuwig leven' en eenmaal over 'eeuwige dood'. Het spreken over de 'eeuwige dood' staat in de context van het 'eeuwige leven'. Het spreken over de 'eeuwige dood' is waarschuwend en wordt direct gevolgd door een appel.

Preek 25 – Nummer 7, preek 1

Auteur	Jaargang en nummer	Schriftlezing (en tekst)
Ds. K. Hoefnagel te Meerkerk	87, nummer 7, preek 1	1 Samuel 3 (vers 18)
Wordt er in de preek gesproken over de 'vier laatste dingen'?	De predikant spreekt over het toekomstige oordeel (214), het eeuwig verderf (214) en het eeuwige leven (214). De zonen van Eli gaan 'zeker niet naar de hemel' (217). De predikant zegt in zijn laatste alinea's: 'En dit buigen onder het oordeel is de weg van het ontkomen aan het oordeel' (219) en de allerlaatste twee zinnen: 'Zalig worden wordt een wonder voor iedereen. En als het geen wonder wordt, worden we niet zalig. Dan blijven we buiten, met Hofni en Pinehas' (219).	
Komt dit spreken op uit de tekst/schriftlezing?	Nee	
Wat is de functie van dit spreken over de 'vier laatste dingen'?	Eeuwig leven: Appellerend ('uitdrijven naar Hem') Eeuwig verderf: Waarschuwend Laatste oordeel: Appellerend ('om te ontvlieden/buigen')	

Op welke wijze wordt er gesproken over de hel of het oordeel?										
	Niet beeldend	Enigszins beeldend	Beeldend	Ernstig	Vertrouwend	In relatie tot de oproep tot bekering/geloof	In relatie tot genade of hemel/vrijpraak	Slechts één zin	In relatie tot Gods daden	Apologetisch
Hel	Ja	Nee	Nee	Ja	Nee	Ja	Ja	Nee	Ja	Nee
Laatste oordeel	Ja	Nee	Nee	Ja	Nee	Ja	Ja	Nee	Ja	Nee

Overige opmerkingen

Deze preek heeft het thema 'Gods woorden tegen het huis van Eli'. De predikant gaat van het oordeel over de zonen van Eli naar het laatste oordeel. Hij noemt de twee eindbestemmingen als waarschuwing, maar ook appellerend.

Preek 26 – Nummer 7, preek 2

Auteur	Jaargang en nummer	Schriftlezing (en tekst)
Drs. A.P. van Langevelde te Zoetermeer	87, nummer 7, preek 2	Ruth 1 (Ruth 1) Jesaja 43,14-21
Wordt er in de preek gesproken over de 'vier laatste dingen'?	Nee	

	Komt dit spreken op uit de tekst/schriftlezing?	N.v.t.
	Wat is de functie van dit spreken over de 'vier laatste dingen'?	N.v.t.

Overige opmerkingen

In deze preek zegt de predikant dat het geheim van echte vrijheid bestaat uit 'loslaten' (222). 'Je moet het verleden loslaten. Je moet af van je slachtoffermentaliteit' (222). De preek eindigt ook met de oproep om los te laten (227).

Preek 27 – Nummer 7, preek 3

Auteur	Jaargang en nummer	Schriftlezing (en tekst)
Drs. J.W. Moolhuizen te Dedemsvaart	87, nummer 7, preek 3	Marcus 6,1-6a (6a)
	Wordt er in de preek gesproken over de 'vier laatste dingen'?	Nee
	Komt dit spreken op uit de tekst/schriftlezing?	N.v.t.
	Wat is de functie van dit spreken over de 'vier laatste dingen'?	N.v.t.

Overige opmerkingen

Het thema van de preek is 'Jezus brengt scheiding'. Er wordt niet gesproken over de 'vier laatste dingen'.

Preek 28 – Nummer 7, preek 4

Auteur	Jaargang en nummer	Schriftlezing (en tekst)
Drs. W. van 't Spijker te Hilversum	87, nummer 7, preek 4	Jes. 51,1-16 (1-2) Luk. 18,1-8
	Wordt er in de preek gesproken over de 'vier laatste dingen'?	De predikant stelt de volgende vraag: 'Wat zegt de Here Jezus Zelf over de tijd voor zijn wederkomst?' (236). Het gaat in deze preek wel over de tijd voor de wederkomst, maar niet over de wederkomst zelf.
	Komt dit spreken op uit de tekst/schriftlezing?	Nee
	Wat is de functie van dit spreken over de 'vier laatste dingen'?	Wederkomst: Verkondigend

Overige opmerkingen

Boven deze preek staan twee titels: 'Een zekere toekomst voor Gods kerk' en 'Oproep tot geloof in Zijn macht en trouw'.

Preek 29 – Nummer 8, preek 1

Auteur	Jaargang en nummer	Schriftlezing (en tekst)
Drs. A.D. Fokkema te Kerkwerve	87, nummer 8, preek 1	Exodus 12,1-14 (1-14) Jeremia 23,5-8 Lukas 22,14-20
Wordt er in de preek gesproken over de 'vier laatste dingen'?	Ja, predikant noemt aan het einde van de preek de woorden die klinken aan de avondmaalstafel 'Doe dit totdat Hij komt' (252). De predikant spreekt over het 'hemelse Sion' waar gelovigen naar verlangen en zegt dan tot slot van de preek: 'Met verlangende harten aan de tafel van de Heere: "ditmaal vieren we het Avondmaal nog hier. Maar de Heere geve het: de volgende keer in het hemels Jeruzalem! Amen."' (252)	
Komt dit spreken op uit de tekst/schriftlezing?	Ja	
Wat is de functie van dit spreken over de 'vier laatste dingen'?	Wederkomst: Motiverend (leren om vooruit te kijken) Nieuwe Jeruzalem: Pastoraal	

Overige opmerkingen

Deze preek is geschreven voor Israëlzondag. Opvallend is dat deze predikant twee preken heeft geschreven voor deze jaargang.

Preek 30 – Nummer 8, preek 2

Auteur	Jaargang en nummer	Schriftlezing (en tekst)
Drs. C.H. Legemaate te Rotterdam	87, nummer 8, preek 2	Gen. 45,1-15
Wordt er in de preek gesproken over de 'vier laatste dingen'?	'Christus werd gedood door mensen (...). Dat is waardoor wij gered kunnen worden en een eeuwig leven met God kunnen hebben' (256). 'Een toekomst voor eeuwig bij God' (261).	
Komt dit spreken op uit de tekst/schriftlezing?	Nee	
Wat is de functie van dit spreken over de 'vier laatste dingen'?	Hemel: Verkondigend	

Overige opmerkingen

Deze preek heeft het thema 'Een herstelde familie'. In de inleiding vertelt de predikant dat de luisteraars zullen begrijpen wat er nodig was voor de vrede tussen Jozef en zijn broers. Daarnaast vertelt hij dat de luisteraars naar huis gaan met een opdracht. De predikant doet aan management van verwachtingen.

Preek 31 – Nummer 8, preek 3

Auteur	Jaargang en nummer	Schriftlezing (en tekst)
--------	--------------------	--------------------------

Drs. H.M. Mulder te Heerde		87, nummer 8, preek 3	Jes. 49,8-21 (16)
	Wordt er in de preek gesproken over de 'vier laatste dingen'?	In die [Jezus'] handen zien de discipelen de prijs en de overwinning op zonde, dood en hel' (268). De predikant spreekt over het 'nieuwe Jeruzalem' en dat God straks alle dingen nieuw maakt (270). De predikant waarschuwt met Hebr. 10,31 dat het "'vreselijk is te vallen in de handen van de levende God'". Daarna volgt: 'wie de uitgestrekte handen van de HEERE naast zich neerlegt, komt die handen straks op een andere manier tegen. Dan is er geen ontferming en genade meer' (270).	
	Komt dit spreken op uit de tekst/schriftlezing?	Nee, maar de predikant citeert wel een andere bijbeltekst.	
	Wat is de functie van dit spreken over de 'vier laatste dingen'?	Hemel: Appellerend (Vertrouw je aan Hem toe) Hel: Verkondigend Laatste oordeel: waarschuwend	

Op welke wijze wordt er gesproken over de hel of het oordeel?										
	Niet beeldend	Enigszins beeldend	Beeldend	Ernstig	Vertrouwend	In relatie tot de oproep tot bekering/geloof	In relatie tot genade of hemel/vrijpraak	Slechts één zin	In relatie tot Gods daden	Apologetisch
Hel	Ja	Nee	Nee	Nee	Nee	Ja	Ja	Ja	Ja	Nee
Laatste oordeel	Nee	Ja	Nee	Ja	Nee	Ja	Ja	Nee	Ja	Nee

Overige opmerkingen

Deze preek heeft als thema 'In Gods handpalmen gegraveerd'. In de preek wordt naar de handen van Jezus verwezen waar de prijs van de overwinning op zonde, dood en hel is te zien. Er wordt gesproken over het nieuwe Jeruzalem, maar ook over het oordeel. Want wie Gods uitgestrekte handen afwijst, komt ze 'straks op een andere manier tegen'. Waarmee verwezen wordt naar het laatste oordeel.

Preek 32 - Nummer 8, preek 4

Auteur		Jaargang en nummer	Schriftlezing (en tekst)
Ds. M. Oppenhuizen te Apeldoorn		87, nummer 8, preek 4	Joh. 11, 1-44 (43-44, 22 en 32, 33-38)
	Wordt er in de preek gesproken over de 'vier laatste dingen'?	De predikant spreekt enkele keren over 'eeuwig leven' (272) en in het slot spreekt de predikant de woorden 'eens wordt alles nieuw'.	

	Komt dit spreken op uit de tekst/schriftlezing?	Nee
	Wat is de functie van dit spreken over de 'vier laatste dingen'?	Eeuwig leven: verkondigend en pastoraal

Overige opmerkingen

Deze preek staat stil bij de geschiedenis waarin Jezus Lazarus opwekt uit de dood.

Preek 33 – Nummer 9, preek 1

Auteur	Jaargang en nummer	Schriftlezing (en tekst)
Drs. G.R. Procee te Middelharnis (Dankdag)	87, nummer 9, preek 1	Psalm 40 (40,6)
	Wordt er in de preek gesproken over de 'vier laatste dingen'?	De predikant maakt twee korte opmerkingen: 'Dat is eeuwige zaligheid' (281) en 'Dat is eeuwig zingen van Gods goedertierenheden' (287).
	Komt dit spreken op uit de tekst/schriftlezing?	Nee
	Wat is de functie van dit spreken over de 'vier laatste dingen'?	Hemel: De predikant prijst God ('omdat de Heere zo goed is' (287).

Overige opmerkingen

Deze preek is bestemd voor dankdag. In de preek worden twee korte opmerkingen gemaakt over het eeuwige leven. Deze staan in een context waarin God groot wordt gemaakt.

Preek 34 – Nummer 9, preek 2

Auteur	Jaargang en nummer	Schriftlezing (en tekst)
Drs. W.J. Plantinga te Zwolle	87, nummer 9, preek 2	Ruth 2,12 en 3 (3,9)
	Wordt er in de preek gesproken over de 'vier laatste dingen'?	Nee
	Komt dit spreken op uit de tekst/schriftlezing?	N.v.t.
	Wat is de functie van dit spreken over de 'vier laatste dingen'?	N.v.t.

Overige opmerkingen

In deze preek staat kwetsbaarheid centraal. De kwetsbaarheid van Ruth en de kwetsbaarheid die gelovigen aan elkaar mogen laten zien. De gemeente zou een plek moeten zijn waar je je kwetsbaar op kunt stellen.

Preek 35 – Nummer 9, preek 3

Auteur	Jaargang en nummer	Schriftlezing (en tekst)
Drs. H. Raveling te 's-Gravendeel	87, nummer 9, preek 3	Lukas 4,1-13 (13)
Wordt er in de preek gesproken over de 'vier laatste dingen'?	Nee	
Komt dit spreken op uit de tekst/schriftlezing?	N.v.t.	
Wat is de functie van dit spreken over de 'vier laatste dingen'?	N.v.t.	

Overige opmerkingen

De tekst voor de preek is Lukas 4,13 waar staat: 'En toen de duivel alle verzoeken beëindigd had, verliet hij Hem tot een bepaalde tijd' (HSV). Deze preek heeft het thema 'De duivel ging uit vissen...'. De preek eindigt met vijf (praktische) tips tegen verleidingen.

Preek 36 – Nummer 9, preek 4

Auteur	Jaargang en nummer	Schriftlezing (en tekst)
Drs. H.J. Vazquez te Emmen	87, nummer 9, preek 4	Matt. 16,13-20
Wordt er in de preek gesproken over de 'vier laatste dingen'?	Nee	
Komt dit spreken op uit de tekst/schriftlezing?	N.v.t.	
Wat is de functie van dit spreken over de 'vier laatste dingen'?	N.v.t.	

Overige opmerkingen

Deze preek heeft het thema 'Wie is Jezus voor jou?'. In de preek wordt niet gesproken over de 'vier laatste dingen'.

Preek 37 – Nummer 10, preek 1

Auteur	Jaargang en nummer	Schriftlezing (en tekst)
Ds. J. van Amstel te Ede (Adventspreek)	87, nummer 10, preek 1	Lukas 1, 57-80 (76-77)
Wordt er in de preek gesproken over de 'vier laatste dingen'?	Ja, de predikant zegt: 'U denkt het komende oordeel te kunnen ontvluchten? Weet wel, dat u voor God komt te staan. En zonder bekering zal het niet gaan, komt u niet door het oordeel heen' (...) roept hij als prediker op tot oprechte levensverandering' (315).	
Komt dit spreken op uit de tekst/schriftlezing?	Nee	

Wat is de functie van dit spreken over de 'vier laatste dingen'?	Waarschuwend, appellerend en motiverend.
--	--

Op welke wijze wordt er gesproken over de hel of het oordeel?										
	Niet beeldend	Enigszins beeldend	Beeldend	Ernstig	Vertrouwend	In relatie tot de oproep tot bekering/geloof	In relatie tot genade of hemel/vrijspraak	Slechts één zin	In relatie tot Gods daden	Apologetisch
Laatste oordeel	Ja	Nee	Nee	Ja	Nee	Ja	Ja	Nee	Ja	Nee

Overige opmerkingen

Deze adventspreek heeft een thema en twee punten. Kort wordt in enkele zinnen gesproken over het laatste oordeel.

Preek 38 – Nummer 10, preek 2

Auteur	Jaargang en nummer	Schriftlezing (en tekst)
Drs. D. van der Wal te Nieuw-Vennep (Adventspreek)	87, nummer 10, preek 2	Jes. 9,1-6 (tekst niet vermeld)
Wordt er in de preek gesproken over de 'vier laatste dingen'?	Nee	
Komt dit spreken op uit de tekst/schriftlezing?	N.v.t.	
Wat is de functie van dit spreken over de 'vier laatste dingen'?	N.v.t.	

Overige opmerkingen

Deze adventspreek heeft het thema 'Een bijzonder geboortekaartje'. In deze preek wordt niet gesproken over hemel, hel, laatste oordeel of de wederkomst.

Preek 39 – Nummer 10, preek 3

Auteur	Jaargang en nummer	Schriftlezing (en tekst)
Drs. J.J.G. den Boer te Nijkerk	87, nummer 10, preek 3	Haggai 1,1-2,1 (1,5)
Wordt er in de preek gesproken over de 'vier laatste dingen'?	Nee	
Komt dit spreken op uit de tekst/schriftlezing?	N.v.t.	

	Wat is de functie van dit spreken over de 'vier laatste dingen'?	N.v.t.
--	--	--------

Overige opmerkingen

Deze preek gaat over de periode na de Babylonische ballingschap waarin de Israëlieten verkeerde prioriteiten stelde en de HEERE zorgde voor een grote droogte. Het thema van de preek is: 'De juiste prioriteit'. In de preek wordt niet gesproken over de hemel, de hel, het laatste oordeel of de wederkomst van Christus.

Preek 40 – Nummer 10, preek 4

Auteur	Jaargang en nummer	Schriftlezing (en tekst)
Drs. A.G.M. Weststrate te Biezeling	87, nummer 10, preek 4	Gen. 32,1-15 en 22-31 (22-31)
Wordt er in de preek gesproken over de 'vier laatste dingen'?	Nee	
Komt dit spreken op uit de tekst/schriftlezing?	N.v.t.	
Wat is de functie van dit spreken over de 'vier laatste dingen'?	N.v.t.	

Overige opmerkingen

Deze preek heeft het thema 'Jacob op de grens van het beloofde land. De preek heeft drie punten (1. Jacobs waken; 2. Jacobs worsteling; 3. Jacobs winst).